

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1978.
október

VIII. évfolyam,
10. szám

ÜZENET

KIADÓI TANÁCS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sáta Pál
Marija Simoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sáta Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllősi Vörös Margit
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg sloboda 1. Postafiók: 62

Telefon: (024)-27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 8-tól 12 óráig

Kéziratokat nem őrzi meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának

413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján

mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

ÜZENET

1978. OKTÓBER — VIII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

TARTALOM

- 531 ILLÉS ENDRE: A kritikus feladata (interjú)
537 URBÁN JÁNOS: Az idő megjelölése (vers)
538 UTASI MARIA: A szétörvendő; Kis éji dal; Egy ürgécskét besza-
lasztok; Szobor; Míg nem; Töredék a lélekké mozduló test énekéből;
Téli ünnep (versek)
539 BURÁNY NÁNDOR: Szerencse (elbeszélés)

KEZFOGASOK

- 543 ŽARKO RAFAJLOVIĆ: Valóság; Intés; Novemberben; Nem várok —
Tóth Mária fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 545 KÁNTOR LAJOS: Kuncz Aladár intelme (tanulmány)

ÉGTÁJ

- 547 LŐRINC PÉTER: A szabadkai Népkör arcképéhez (1872—1918) — 3.
556 HERCEG JÁNOS: Útközben (helytörténeti jegyzetek 9.)

ALKOTÓMŰHELY

- 562 KOLOZSI TIBOR: Négy jubileum (a húszéves Életjelről)

OLVASÓNAPLÓ

- 575 JUHASZ GÉZA: Azt az egy szót keresve
(Fehér Ferenc: Madarak folyója)
580 DÉR ZOLTÁN: Herceg János kerekasztala
(Herceg János: Embersor)

- 585 POMOGÁTS BÉLA: Kosztolányi arca
(Rónay László: Kosztolányi Dezső)
- 587 LÉVAY ENDRE: A szokások kultúrajellemző ereje
(Jung Károly: Az emberélet fordulói)
- 588 VIRÁG GÁBOR: Névörzés és hagyományozás
(Matijevics Lajos: Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára)
- 590 PÉNOVÁTZ ANTAL: Matyóföld múltja és jelene
(Mezőkövesd város monográfiája)

A KRITIKUS FELADATA

INTERJÚ ILLES ENDREVEL

DOMOKOS MATYÁS: A Nyugat második nemzedékéhez tartozó Illés Endre írói világa (melynek kezdetei a húszas évekig nyúlnak vissza az időben, kiteljesedése pedig a hatvanas-hetvenes években ment végbe) sokféle műfajban megvalósult *egynemű világ*. Az éles, tiszta fényekben villódzó, novellát, drámát és esszét egymásba olvasztó, átkristályosító stílus mögött hőseiért, az ember jobb lehetőségeiért szorongó, humanista írói akarat munkál, amely egy minden „számrendszerben”, minden műfajban érvényes igazság kimondására törekszik, s amelynek morális ihlete abból a meggyőződésből táplálkozik, a Nikomakhoszi etika szellemében, hogy az emberi cselekvésnek mindig, minden körülmények között a jóra kell — kellene — irányulnia. — Romantikus, szinte lírai ihlet: csodálatosabb, hogy Illés Endre — tudtommal — soha nem írt verset. Valóban így van?

ILLES ENDRE: Megkönnyebbülve hallok kérdésedet: lényegében könnyű kérdés. Elmondtad, hogy három műfajom van: a novella, a dráma és az esszé, olyan esszé, amely egyben kritika is. A novellában engem mindig a drámai lehetőség érdekelt. Így hát könnyű volt áttörni a sejtfallakat, és átlépni a drámába. A drámában viszont a kritikai mondanivaló izgatott. Kérdésedre az egyenes válaszom: verset nem írtam soha. Ennek nagyon egyszerű a magyarázata. Az első nagy versélményem Ady Endre életében megjelent utolsó verseskötete volt, *A halottak élén*. Megrázó nagy élmény, megrendítő versek. S azt éreztem: ezután verset írni csak közepesen lehet, és inkább meghagytam magamnak a versolvasás tiszta gyönyörűségét. S ha most te vagy bárki a hallgatók közül azt mondaná, de hiszen írtam én egy verses drámát Vas Istvánnal együtt, a *Trisztánt*, erre csak azt felelhetem: az drámai vers volt, azaz elsősorban dráma, és közös alkotás volt, márpedig verset csak egyetlen személy írhat, a költő.

DOMOKOS MATYÁS: Közepes verset írni nem érdemes! Ennek a természetes igazságnak az érvényesülését az irodalmi életben éppoly elvétve tapasztalja az ember, mint valamely ritka elem előfordulását a természetben. Talán ez a kegyetlen önismeret és értéktisztelet tett kritikussá, s miközben — mint magad is írtad valahol — folyamatosan átélted a „bírálat keserű örömet”, ezzel párhuzamosan annak a lehetőségére is rá kellett döbbedned, hogy a kritikus a maga igazságával képtelen beleavatkozni az írói termésbe. Neked sem sikerült Tamási Aront vagy Kassák Lajost „átformálnod”, mint ahogy Te sem engedted Osvát Ernőnek, hogy beleavatkozzék abba, amit csináltál. Mi marad akkor a kritikusnak? Mi a kritika értelme, mi a feladata, miért érdemes mégis kritikát írni? S milyen kritikát kell írni?

ILLES ENDRE: Hát ez a második kérdés váratlanul nehéz kérdés az első könnyebb után, bonyolult kérdés. A kritika ügyét a magyar irodalomtörténészek és írók Szegeden vitatták ezen a héten, és talán még ma is vitatják. Az eredmény valószínűleg magasröptű lesz, én még nem ismerem. Magasröptű összegezés vagy vélemény helyett hadd feleljek egy szerény, önmagammal ironizáló vallomással. Fiatalon elég sok novellát írtam és ezeknek a novelláknak valamelyes sikere is lehetett, mert hamarosan olyan szerződésemm volt, hogy hetenként két novellát kellett írnom napilapoknak. Hetenként kettőt, évenként százat, és a második évben már tulajdonképpen a kétszázadiknál tartottam, és itt lassítottam, megtorpantam, megálltam. Nem mintha elfogyott volna az életanyagom vagy a „nyersanyagom”, hanem valamiképpen belém fészkelődött egy kétely, a gyanú: igazában jók-e ezek a novellák? En úgy jutottam nagy „nyersanyaghoz”, hogy akkor medikusként, majd fiatal orvosként egy klinikánkon

dolgoztam, a peremén, a járóbeteg rendelésén. Itt is igen szerény munkát végeztem, a betegek első panaszeit foglaltam írásba, a betegség első jegyzőkönyvét fogalmaztam meg. A betegek, az emberek, a világ — tudjuk — szeretnek panaszkodni, sokat panaszkodnak, szívesen panaszkodnak. Hát ezek a panaszkodó emberek voltak az én novellahőseim, mert én naponta legalább húszat-huszonegöt ismertem meg, s közülük mindig akadt egy rendkívül izgalmas vagy torkot szorító különnc is — ezeket írtam meg. De: tudjuk, hogy a panaszkodás az embernek nem a lényege, csak a felülete. És én megkérdeztem magamtól: a novelláim vajon nem felület-novellák-e, nem kellene-e mélyebbre vágni? Olyan hévvel, annyi gyanakvással kérdeztem ezt magamtól, hogy föltámasztottam saját magamban, saját magam ellen, a kritikust, aki most már nyíltan megkérdezte tőlem: talán belülről is meg kellene ezeket ismerni, nemcsak leírni őket, hanem megírni őket. Ismétlem: ezt nagyon hevesen kérdeztem és — ezt kritikusként kérdeztem már — ez a fiatal kritikus elhallgattatta a „veterán” novellistát. Kíváncsi-e kritikus magának szebb diadalt, mint hogy elhallgattat egy író? Persze azért továbbra is írtam, de már nem novellákat, hanem kritikákat, mert azt gondoltam: ha saját magammal ilyen sikeresen végeztem, talán másokat is bírálhatok. Sok kritikát írtam, még többet, mint novellát, százat meg százat. Ha valaki megszámlálná a Nyugatban és a különböző hetilapokban és napilapokban megjelent kritikáimat, talán eljutna a félelmetes ezres számig is. Két félsikerről számolhatok be, és különben a teljes sikertelenségről. Hadd mondjam el a két félsikert, mert nagyon jellemző. Akkoriban jelent meg Zilahy Lajosnak egy regénye. Én erről a regényről — Zilahy Lajos nagyon népszerű író volt — nagyon szigorú bírálatot írtam, nem fogadtam el, kifogásoltam ezt-azt-amazt. A Nyugatban jelent meg ez a bírálat. Néhány nap múlva Zilahytól levelet kaptam. Elkészültem rá, hogy úgy, mint más írók, goromba levelet ír. Tévedtem. Nagyon udvarias és kedves levél volt. Azt írta: megfontolja bírálatomat és bírálatomnak egy részét az angol kiadásban hasznosítja is. Úgy gondolom, ezt joggal könyvelhettem le félsikernek. A másik félsikerem Kassák Lajoshoz fűződik. Kassáknak egyik regényéről, a *Munkanélküliekről* megint csak szigorú bírálatot írtam, hiszen fiatal voltam, szigorú voltam, és minden fiatal ember, szigorú és zöld kritikus. Tehát erről a regényről is szigorú bírálatot írtam, Kassák még keményebben visszavágott saját lapjában, a Munkában. Igazi visszavágás volt, és csontig hatolt, de azon túl a folyóiratának, a Munkának minden számát tiszteletpéldányként megküldte, és haláláig minden könyvét dedikálva megküldte. Ez olyan váratlan, meglepő, szép ajándék volt, hogy kritikái múltban talán teljes sikerként is elkönyvelhetem. Egyébként írtam és írtam a kritikákat, és meg kell mondanom, hogy nem változtattam meg senkit. Senkit nem győztem meg hogy rossz a regény, hogy itt meg amott botlott, sőt még arról sem győztem meg — mert ilyen eseteim voltak —, hogy jó a regénye. Azt kívánták volna, még jobbat írjak róla. Sok-sok kritika után arra kellett gondolnom: kritikáim nem is kudarcok voltak, inkább felbontatlan levelek. A műfajban kezdtem kételkedni. Sikerült-e például Kőlcseynek megváltoztatnia Csokonait vagy Berzsenyit? Nem, hála Istennek, nem. Sikerült-e Hatvany Lajosnak rábírnia Ady Endrét, hogy Ady-versek helyett írjon modern balladákat? Nem. Én azt hiszem, hogy Móricz Zsigmond is megmaradt Móricz Zsigmondnak, és Szomory Dezső Szomory Dezsőnek, bárki bármit írt róla, és ha mai példát keresek: nem hiszem, hogy Juhász Ferencet bárki is eltéríthetné a saját „hosszúversé”-től és a saját stílusától. Kérdésed magam is föltettem már magamnak: érdemes-e kritikát írni, van-e a kritikának hatása, mi a kritika tulajdonképpeni szerepe és feladata? Nemrégiben két irodalomtörténész vitáját hallgattam a kritikáról. Az egyik azt mondta: a kritikusnak az olvasót kell képviselnie, az olvasók érdekeit. A másik azt felelte: a kritikusnak az irodalmat kell képviselnie, elsősorban és mindenekfelett az irodalmat. Én ezt az utóbbit hiszem és vallom. Talán nem kell magyaráznom, mi a különbség a kettő között. Ha kritikusként az olvasó érdekeit képviselem, tulajdonképpen lefokozom magam, mert valójában idegenvezetőként körüljáróm, magyarázom a regényt, értékelem, dicsérem vagy elmarasztalom, csúnya idegen szóval: „kommentálom”, vagy még csúnyább szavakkal: szájbarágok dolgokat. Én a kritikát

ennél többnek, másnak hiszem ma, magasabb feladatot kell teljesítenie. A magyar irodalom napjainkban egy nagy korszerűsítési és korszerűsödési folyamat előtt áll. Ezt a nagy korszerűsödést kell szolgálnia a kritikusnak. A kritikusnak azt kell képviselnie: ne csak a régi öntőformákban írjanak az írók, valamiképpen világosítsa fel őket. Őket is és az olvasót is. Viszont utasítsa el a másolásokat. Az új öntőformákat egyes prózairók és főleg költők úgy vásárolják meg, mint egy szabadalomnak, egy külföldi sikeres szabadalomnak a „licencét”. Ebből csak másolás lehet, és nem modernség. A kritikus szolgálja az irodalmat. Minden korban más és más feladata van az irodalom szolgáltató kritikusnak. Beszéltem az esszéimről, egyik műfajom. Esszéimet, krétarajzaimat én egy Babits Mihállyal folytatott beszélgetésemtől eredeztetem. Megjelent nagyon sok évvel ezelőtt, még Babits életében, amikor ő már a Nyugat szerkesztője volt, megjelent egy sikerkönyv. Azt mondtam Babitsnak: írni fogok a könyvről, és leleplezem a sikert. Nagyon jó — mondta ő, a Nyugat következő számában közöljük. De én nem a Nyugatban akarok írni róla — felelt Babitsnak. Miért? — kérdezte mehökkenne. — Mert a könyv — mondtam — negyvenezer példányban jelent meg. Sikerkönyv. Egy-egy példányát legalább ketten-hárman olvasták. Tehát ez százezer olvasót jelent. A Nyugat megjelenik 1600 példányban. A kritikámat talán minden második olvasó olvassa el, tehát olvassák nyolcszázán. Nyolcszáz olvasót állítok szembe százezerrel. Hát érdemes így kritikát írni? Nem csüggesztő ez tulajdonképpen? Hát mit akarsz? — kérdezte Babits. Egy napilapban akarok írni erről a sikerről a sikerkönyvről, egy napilap is körülbelül százezer példányban jelenik meg. Százezer áll szemben a százezerrel. Tévedsz — felelte Babits. Abban a százezer példányban megjelenő napilapban ugyanaz a nyolcszáz ember olvassa el a kritikádat, mint a Nyugatban. De én makacs voltam, és azt mondtam, hogy olyan kritikákat szeretnék írni, amelyek érdekelni fogják az olvasót. Milyen kritikákat? — kérdezte Babits borzolódva. „Színeseket” akarsz írni? Valamiféleképpen ki akarom tágítani a kritika határait. Komolyan hiszem, hogy egy könyvhöz hozzátartozik az írója is. Egy könyv — főként egy életmű — nem egészen érthető az írója nélkül. Én tehát olyasfélért képezek el a kritikában, eljövendő, megírandó kritikáimban, amilyen az eróművészek munkája. Minden éremnek egyik oldalán egy fej látható, a másik oldalán a körirat. A kritikáimban is „körülrajzolom” a „fejet”, azaz az írók, s csak a másik rész foglalkozik majd az írással a művel. A kettő talán valahogy áthatja egymást, és remélem, hogy kritikáim így nem szaknyelven íródott szakdolgozatok lesznek. Így kezdtem el írni krétarajznak nevezett esszéimet, a krétarajzzal tulajdonképpen a kréta könnyed, finom, porló tulajdonságát szerettem volna felidézni. Tehát semmiképpen nem szakszigorúságot, hanem a könyvet és az íróját egyetlen rajzban érzékeltetni. Írás közben arra is törekedtem: ez a krétarajz szigorú kritika is legyen, szolgálja az irodalmat. Erthető-e például Balassi vagy Berzsenyi költészete Balassi és Csokonai élete nélkül? Nem tartozik-e szervesen a Balassi-versekhez a hányatot Balassi-élet, ugyanúgy Csokonaihoz is? Erthető-e például Ady költészete Ady élete nélkül? És itt Szabadkán kérdezem: érthető-e igazán Csáth Géza életműve Csáth Géza, az ember súlyos emberi megpróbáltatásai nélkül?

DOMOKOS MÁTYÁS: Válaszod hallgatva eszméltem rá, hogy csakhogyan milyen nehéz kérdés is ez: milyen kritikát kell írni? (Az ellenkezője a kritika napi gyakorlata mindannyiunknak bőven szolgált példákat, sőt: tanpéldákat.) S válaszod megint egy ritka — noha természetes — igazságot, sőt: kettős igazságot mondott ki. Azt, hogy ha a kritikus az irodalmat képviseli, az irodalom nemes érdekeit szolgálja a kritikájával, de nem pedagógusként és nem szadistaként, még csak nem is szadista pedagógusként szolgálja, hanem íróként, íróhoz és irodalomhoz méltó hangon és szemlélettel, akkor az olvasót is szolgálja kritikájával. S ha erről beszélünk, a kritikus magatartásáról, hadd kérdezzem meg befejezésül: mi függ végeredményben a kritikustól? Ti. nagyon sok kritikus azt képzei, hogy azért, mert ő megölte magában a költőt vagy a regényíró vagy a drámaíró, elégedetlenül azt kapja a sorstól, hogy bizonyos mértékig tőle függ a halhatatlanság. Az istenek megbízottjaként működik, egy rendki-

vüli hatalommal felruházott zsüri tagjaként számokat mutat föl, és tőle függ, hogy ki megy át a jövőbe, ki marad meg, és így tovább. Valóban ilyen félelmetes hatalma volna a kritikának?

ILLES ENDRE: Két kritikus van. Az egyik az a kritikus, akiről szótlan, a másik az idő, a múlt idő. S ez a hatalmasabb erejű és szavú kritikus.

*

GUBAS ÁGOTA: Azt mondják, hogy a novella népszerűtlen műfaj. Igaz ez?

ILLES ENDRE: A novellát, a műfajt, a napilapok szerették meg igazán az olvasóval. Külföldön is, nálunk is. De a napilapokban mostanában csak vasárnap olvasható novella. Az olvasó elszokott a novellától, az író nem tud novellát írni, a novella peremre került. Tulajdonképpen finoman félrelökték, úgy, mint egy finom embert, akit a tolokodásban könyökkel ellöknek. Tehát nem a kiadó nem szereti, de végül — bár irányítani próbál — engedni kényszerül. A Szépirodalmi Könyvkiadónál több novellás kötet jelenik meg, mint verseskötet, mégis be kell vallanom: a regényekkel a novella nem állja a versenyt. Hozzáteszem: ma. Pedig a két háború között majdnem fordított volt az arány, különben elképzelhetetlen lett volna, hogy Móricz Zsigmondnak vagy Kosztolányi Dezsőnek annyi novellás kötete jelenjék meg, mint amennyi megjelent. A novellának több változata van. A rajztól a tömör tárcanovelláig többen, közös akarattal leszoktatták az olvasót. Ez a „népszerűtlenség” titka, illetve a titok megfejtése.

GUBAS ÁGOTA: A remekbe szabott novellák szerzőjét és a kritikusát kérdezem: mitől lesz jó novella, mik a meghatározói egy jó novellának?

ILLES ENDRE: Nincs meghatározója. A novella ugyanolyan sokrétű és sok formában megjelenő műfaj, mint a regény. A novella lehet egyetlen arc, egyetlen portré. A novella lehet szerény, finom, ironikus fordulat, például Csehovra gondolok. A novella lehet izgalmas történet, csattanóval, mint Maupassant novellája. A novella atmoszférát jeleníthet meg, mint Katherine Mansfield novellái. Engem például — ha engem kérdez — a novellának drámai lehetőségei izgattak és érdekelték mindig, tehát igyekeztem a novellában egy miniatűr drámát megjeleníteni, de nem csattanóban, hanem a novella gyújtópontjában. Más a csattanó és más a gyújtópont. Talán ezért is volt nekem könnyebb a sejtifalat áttörni, s a novellából átlépni a drámába.

GUBAS ÁGOTA: Tehát a novellában a tömörségnek is jelen kell lennie?

ILLES ENDRE: A tömörségnek föltétlenül. A novella, az igazi novella olyan műfaj, amely a fölösleget kiveti magából. Kiveti, kegyetlenül. A novella reflektorfénybe mártja azt, amit elmond.

GUBAS ÁGOTA: Igazában mi a novella drámaisága? Mit ért ezen?

ILLES ENDRE: Olyan helyzet, történet, akár atmoszféra, mely egy ponton úgy lobban föl, ahogy nagyító alatt az összegyűjtött napsugarak fellobbantják a papírt. Tehát a fellobbantás, a gyújtópontban fellobbantás tényét, jellegét — ezt értem a novella drámaiságán. Nem egy különlegesen izgalmas történetet, nem kell abban gyilkosságnak, verekedésnek törtélni, más izgalmaknak, nem... Egyszerű történetben is váratlanul fellobbanhat a novella, ha sikerül felmutatnia vagy lelepleznie egy embert.

GUBAS ÁGOTA: Kérem, valljon Csáth Géza művészetéről, novelláiról. Annak idején, amikor először találkozott művészetével, milyen hatással volt önmre Csáth Géza? És mai szemmel, mai olvasóként mennyiben módosult ez a véleménye?

ILLES ENDRE: Csáth novelláival nagyon fiatalon találkoztam, még tizenhat-tizenhét éves. Meghökken tettem, mellbe vágott az, hogy ezek a novellák tulajdonképpen a „rendes”, a hétköznapi élet körén kívül történnek. A rendes, hétköznapi életben nem tartozik bele például egy anyagihiányosság, nem tartozik bele az ópiumszívás. Az életnek valamiféle izgalmas kitágítottságát éreztem. Olyan izgalmas kitágítottságát, hogy egy ember kísérletezve keresi a határokat, mit és hogyan lehet az életünkkel, az emberi testtel elérni, meddig lehet eljutni. Ahogy Csáth Géza idején az Északi-sarkra és a Déli-sarkra akart eljutni az ember, ahogyan ma a Holdra jutott el, és el akar jutni távolabbi csillagokra, azt éreztem, hogy Csáth Géza is ilyen „kalandokkal” kísérletezik. Az érzékelések kalandjaival. Ez a kitágított élet, ez fogott meg. És megragadott, hogy ezek a kalandok szigorúan a földi nehézkedésnek kitett testekkel történnek meg. Az irreálisnak és a realitásnak ötvözetében.

GUBAS ÁGOTA: És mai szemmel? Mai szemmel hogyan olvassa ezeket a novellákat?

ILLES ENDRE: Szívdobogva. Csáth Géza novellái ma még félelmetesebbek. Csáthnak sikerült megírnia a század vad „ajándékát”: az erőszakot. Az ANYAGYILKOSSÁG — erőszak, A KIS EMMA halála — erőszak; legtöbb novellája az erőszak megjelenítése, anatómiai pontosságú rajza. Az erőszak igazában az emberi történelem minden századában jelen van, de korunkban, különösen a század második felében különleges brutalitással jelentkezik. És Csáth ezt sejtette meg. Ahogyan Kafka megérezte a XX. századi társadalom és egyéni lét szigorú nyomású szerkezetét, Csáth előre vetítette novelláiban mindazt, ami hamarosan elkövetkezett. Csáth még az első világháború előtt írta novelláit. Az ember brutalitását, mellyel a másik ember ellen fordul... Ezt az új kitágítottságot érzem ma Csáth novelláiban.

GUBAS ÁGOTA: Hogyan ír?

ILLES ENDRE: Írópolcnál. Ha íróasztal előtt ülök, szívritmiák jelentkeznek. A falnál áll az írópolcom, s ha írok, közben sétálok, vagy ledőlök a pamlagra, aztán megint az írópolchoz állok és tíz percig írok. Nagyon gyorsan írok. Olyan gyorsan, hogy később alig tudom elolvasni saját írásomat. Körülbelül három napig emlékszem a mondataimra. Utólag javítok. Javítani örökké kell, tehát minden új kiadásban javítok. Ha valaki összehasonlítja könyveimet: ezek folytonosan változnak, írásaim rendszerint egyre rövidebbek s egyre tömörebbek.

KOPECZKY LASZLÓ: És meg tudja tenni úgy az utat a pamlagtól az írópolcig, hogy nem felejtí el, mit akart megírni?

ILLES ENDRE: A prózáírás nem versírás. A vershez megformálja a költő legalább az első strofát, vagy akár az egész verset — kéziratpapír nélkül. A prózához egy jó indító mondat kell, s ez a mondat aztán továbbviszi az egészet... A prózáírás folyamatosság. Fontos törvény: írás közben engedelmesskednünk kell a már leírt résznek. El kell olvasnom, mit írtam le eddig, és az előző bekezdés diktál is... Nem szabad erőszakot elkövetnünk saját írásunkon.

KOPECZKY LASZLÓ: A drámában, a regényben a személyek önállósítják magukat?

ILLES ENDRE: A dráma kissé más, mint a széppróza. Drámaírás közben is engedelmeskednünk kell, de a dráma alaprajzot kíván, tudnom kell, mit akarok megírni, mi és mennyi jut az első felvonásra, mennyi a másodikra, a harmadikra... Hogyan s mit halad előre a történet, hőseim milyen jelenetekben csapnak össze... Igazában a dráma csupa összecsapásból, kisebb-nagyobb összecsapásból áll. Tehát drámát nem írhatunk úgy, ahogyan Móricz Zsigmond írta a regényeit. Elkezdte a regényt, s aztán a Pesti Naplóban naponta jelent meg a regény folytatása, s bele írta, amit a jelenidő eléje vetett. De ez nem volt végleges szöveg. Ha összehasonlítjuk folyóiratban megjelent regényét a könyvben megjelent művel, a regénynek legalább a harmada megváltozott. Vagy bővült, vagy éppen összehúzódott. Ilyen bővítés, változás a *Rokonok*, az *Uri muri*, a *Kivilágos kivirradtig* szövegtörténete. A regény parttalan műfaj, eléggé szétáradhat... A drámában az embernek több figura bemutatására rendszerint nyolcvan gépelt oldala van. Játékidőben két órája. A drámaírás a takarékoskodás magas iskolája. Ott nem lehet egy dialógust „továbbfolytatni”, bármennyire kedvünk lenne hozzá — a történet előrehaladása megszeghetetlen törvény.

Az interjú első része az *Eletjel* 1978. június 8-i Illés Endre-estjén, a második pedig másnap, az *Uzenet* munkatársaival folytatott beszélgetés során a Szabadkai Rádió számára készült.

URBÁN JÁNOS

AZ IDŐ MEGJELÖLÉSE

*Emlékeztet a tanyai távol
tizenegy évvel a nap alatt,
kanászkönyv, a rád tört zápor
visszatérő búcsúd maradt.*

*Figyelsz át a nyári Tiszán,
nincs rejtek, rajzik az erdő,
válykot vet a barna kislány,
s fogdát járt a huszonkettő.*

*Pányvázott kedved hordod,
vágyad kemény időt ácsol,
halk szülők, hangos utódok,
füled fogják, harminchárom.*

*Kitárt férfikor, negyvennégy,
súlyos aszúval telt pohár,
borittas, szép függetlenség,
vad táncok öröge voltál.*

*Torz arccal jött az ötvenöt,
repedt szív, megnyúlt halánték,
a dáridós május összetört
szilánkjából — az ajándék.*

*Hatvanhat jelened holnap,
hetvenhét emlék maradhat,
a hét főbűn benned fogant,
legyőzni rejtett hatalmad.*

*Kegyelmezz neki, nyolcvannyolc,
mérjen csak ezredfordulót,
kilencvenkilenc, rongy-kanóc,
kettős időpárt hamvasztott.*

UTASI MÁRIA

A SZETÖRVENDŐ

Málhás számmárral
selymes limlomokkal
vándoroltam.
Egy avatag múmia
a szerelem
azúr-országáról,
a homokbuckákról
faggatott.
Föltéptem
az áldozat bilincseit,
S fölmutattam a jelet.

KIS ÉJI DAL

Virrasztó laboda
Halk birs pagoda
Szirmai közt könny
Három igaz gyöngy

Három igaz gyöngy
Szirmai közt könny
Halk birs pagoda
Virrasztó laboda

EGY ÜRGÉCSKÉT BÉSZALASZTOK

Én kis féreg
Hol betérek
Ablak mögé állok

Gyér fáncsika
Kosaramban
Sült báránka

Cserebura rózsikó
Bújj elő te nádikó

Verebek papja
Hordók csapja
Aprók apja

Kicsi csürhe vagyok

Ablak mögé állok
Hol betérek
Én kis féreg

SZOBOR

Mértani szépségben
Kegyetlen tisztaságú
Kimosott emléktelenség

MIG NEM

Addig vakog
Redveskedik
Höttigcsaló
Megtoppantik

Virágkerék
Viráglétra
Az vezet most
A Tejútra
Csupron a kő
Tópgerenda
Füstvágásnak
Bálványosfa
Repecskes
Világgá is
Elmehetsz
Virágkerék
Viráglétra
Az vezet most
A Tejútra

Addig vakog
Redveskedik
Höttigcsaló
Megtoppantik

TÖREDEK A LÉLEKKÉ MOZDULÓ TEST ENEKEBŐL

Szívem ágán
Égő gyertyám
Aranyalmám
Hajdina
Rózsám
Hajdina
Rózsám
Szőlő-szőlőm
Vadgalambom
Égő gyertyám
Szívem ágán

TELI ÜNNEP

Hajnali roráték
Könnyű ruhájában
Áldozik a Nap.
Ezüstöt fúj a szél
a befüggönyözött
híves patak fölé.
S csontokhoz hű
profán madárnyomok
a kottatartók.

SZERENCSE

Sosem volt, vagy már nagyon régen ennyire ideges, mint ezen a délutánon, illetve már a munkahelyen is, de különösen aztán otthon, az indulás előtt. Sietett, kapkodott, s mikor mindennel elkészült, lezuhanyozott, pongyolában fáradtan rogyott a fotelbe, fia elment moziba, ő meg, nem dohányzott, de most megkívánta, rágyújtott, hátradőlt, kényelmesen, úgy fújta ki csücsörített ajkai között, hosszan a füstöt, kettőt szívott, mikor az órájára pillantott, négy óra!, szent isten!, a nagy kristály hamutartó peremére illesztette a cigarettát, fölugrott, gyorsan a szekrényhez, kombiné, melltartó, szoknya, blúz, aztán a fürdőszoba, dezodoráns, rúzs, hajkefe, kapkodás, még elkések, hogy elszaladt az idő, reszketett a gyomra az idegességtől, aztán a kulcsok, csak a buszra ne kelljen még sokat várni. Mennyi minden közbejöhét! Végre sikerült a szállóba is beossonnia, végre észrevétlenül, mintha nagy kő esett volna le a szívéről, mikor beszálltak a liftbe. Alighogy becsukódott mögöttük az ajtó, a férfi felé nyújtja kezét, öleli, erősen szorítja, ő nem ellenkezik, hagyja, nem először határozta el már, tudta, hogy miért jön. A férfi meg csókolja, hevesen, türelmetlenül, mint Moszkvában is, az első este, abban a nagy szállodában, tizenkettedik emeleti szoba, minden vadonatúj, a frissen ragasztott tapéta, az új bútor szaga, háromasban, a barátnöje, két üveg pezsgő, Sampanyszkoje Igritszkoje, polusuhó, így kell kérni, ez a legjobb, kétszemélyes szoba, csak két pohár, jó, majd mi ebből közösen iszunk, a barátnöjének is nagyon ízlett, nem sejtette még, mi lesz köztünk, jó kedve támadt, magabiztosan mondta, jaj, nem ismeri még ezt az asszonyt! erre ha rájön, nem lehet vele bírni, az asztalon táncol!, neveltünk, ő meg én, mi ketten tudtuk, az a nagy mulatás is ott volt, Moszkvában két évvel előbb, mikor az a fekete miši fiú

Egyágyas szállodai szoba, félhomály, a tekintet gyorsan leltároz, az éjjeli szekrényen ég a lámpa, az asztalkán tálca, borosüveg, üres kávéscsésze, két pohár. Bor. Akarsz egy vodkát? Nem, én nem vagyok nagyon oda a rövidítalokért, inkább bort, jó?, de én íhatok vodkát, ha már itt vagyunk. Éjfél elmúlt, Moszkva, a szálloda bárjában, az utcán a rendőr rendre utasított, jó, ízlik?, igyál még egyet, van pénzem, úgysem tudok, mit venni de holnap még játék a gyerekeknek, mondtad, hogy akarsz neki valamit, persze, persze, látod, ezt nem szabad elfelejteni, egy repülőt kért, valami igazi repülőt, marad arra is pénzem, Moszkva, kérdések, butaságok, ugye a férjed

Nem kérdez semmit, türelmetlen csókolja, tapogatja a mellét, simogatja a hasát.

— Várj — súgja, de nem ellenkezik, szorosan hozzásimul, a ruhán keresztül is ég, éget a teste. Nem, a férfi egy pillanatig sem engedi el. Léptek a folyosón.

— Bezártad az ajtót?

— Be, bezártam — leheli forrón az ajkai közé, ujjai türelmetlenül tapogatják, szabadon csúsznak, siklanak a teste rejtett részei felé.

— Várj — kérleli, kifejti magát az ölelésből, vetkőzni kezd, előbb a zöld blúzból bújik ki, aztán a szoknya, kombinéban az ágy mellett, egy pillantás a tükörbe, vizsgálódó szemmel, a frizura, a rúzs, a kombiné, ez a világoskék, ezt szereti, ez áll neki legjobban, azt akarom, hogy ebbe lásson, az indulás előtt, a készülődés izgalma, egy pillanatra mintha tétovázna, de nem, nem gondolta meg, keresztben megfogja a kombiné alját, föl a feje fölé. Nézi, elgondolkozva, mélázva, rajta a tekintete, s mintha csak most kapna észbe, csak most fogta föl, mi történik, gyorsan vetkőzni kezd, egykettőre ledobál magáról inget, nadrágot, felsőt, alsót. Ott előtte meztelen. Először látja így. Nem kellene, hogy meglepődjön. Az után a moszkvai éjszaka után, ami történt, éjfél régen elmúlt, lent a Moszkva

folyó halk csobogása, körül néptelen, sötét téli park. Gyere, most már mindegy, gyere! Persze, most már muszáj, így jó lesz, várj, egy pillanatig, kettőig, amit érzett, abból sejtette, tudta, most miért jön, mégis félt kissé, hogy hiába akarná majd folytatni azokat az abbamaradt pillanatokot, csillagos ég, vissza a hidon, szótlanu, egymás mellett, mintha bänkódtak volna valamiért, Mit mondtál, tizennégy éves fiad van? Igen, tizennégy, nem csaltam meg soha a férjem, tudom, ezt akarod kérdezni, nagyon jól élünk, megbízik bennem, azért is enged így el, aztán megint hallgatás, szomorú csönd, mint aki sajnálja az alkalmat, amit

Le az ágyra, be a takaró alá, tiszta, vasalt lepedő, párnahaj, hagyott feke várja, hogy mellé feküdjön, nézi magas, erős, izmos alakját, egy pillanatra becsukódik a szeme, aztán gyorsan újra kipattan, rámered a tekintete, mintha minden vonását, testének minden hajlatát, domborulatát meg akarná jegyezni magának.

— Kérsz egy pohárral? — mutat a borosüvegre.

— Jó. Igyunk eggyel.

Élvezettel nézi, a férfi közeljött, közvetlenül előtte áll, az éjjeli szekrényre teszi a poharat, aztán ő is be a takaró alá, keskeny ágy, alig férnek el. Egyszerre fordulnak egymás felé, összetapad az ajkuk, testük szorosan egymáshoz simul. Két éve már annak a moszkvai éjszakának, két év múlt el azóta, hogy ott a folyóparton állva úgy érezte, a negyven éve ellenére sem tud a felszított érzéseinek ellenállni, harmincan akkor abban a csoportban, ez a férfi valahogy különös volt, kívált, mit találtam benne?, aztán egy évvel ezelőtt ugyancsak szorongással, kíváncsisággal és türelmetlen vágyakozással sietett az Aranyasarvas szállodához; mennyire várta azt a pillanatot!, s mégis, mindennek ellenére is csak most, két év után történhetett meg. Mintha egy örökkévalóság lett volna ez az idő, úgy érezte, többé sosem nyílik már lehetőség azoknak a megszakadt pillanatoknak a folytatására, türelmetlenül várta, mint a gyereklány, aki még nem tudja, mit kaphat.

Hanyatt fekszik, a férfi ledobja a takarót, néz a szemébe, mintha valamilyen dilemmája lenne, szó nélkül, egymásra, aztán karjával fölnyúl, kezeit összekulcsolja nyaka körül, lehúzza magához, folytatódjon, amit akkor abbahagytak, itt, a Marjanban teljesedjen be, amit álmában már annyiszor látott, érzett, az a moszkvai ígéret, amire ennyi év után elszánta magát, mit találtam ebben az emberben?, most megtudom, megkapom a választ?, csöndes, szinte elveszik a csoportban, mennyire elüt a többitől, istenem, az a niši fekete fiú, négy évvel ezelőtt, először, mikor Moszkvában jártunk, mennyit énekel, táncolt, hogy udvarolt!, nem engedtem, azt sem akartam, hogy megcsókoljon, csak nevette, jót mulattam rajta, a többiek talán el sem hitték, hogy semmi sincs köztünk, ezt meg most senki nem is gondolná, negyvenéves vagyok, sosem csaltam meg a férjem, mit akarok, mit várok ettől az embertől?, mit meg nem tennék érte, már magam sem értem, a múltkor, egy éve, a másik szállóban, a portás leszólított, nem eresztett föl hozzá, égtem, a föld alá sülyyedtem volna, szerencséire, nem jött ismerős, aztán is féltem, hogy meglátnak bennünket, szép idő, tele a part sétálókkal, reszkettem, de mentem vele, akartam, minden porcikám kívánta, hogy történjen, hogy megtörténjen az, amit megnevezni nem tudtam, ami velem, éreztem, biztos voltam benne, hogy olyan lesz, ami velem még sosem történt meg, amire szükségem van, amit csak tőle kaphatok

Jó, jaj, nagyon jó, ne kérdezz többet semmit, nagyon jó, te, soha, soha még ilyen!, végre mégis elértem, amit akartam, amire olyan régóta vágytam. Ezt akartam?, nem, semmire sem kell most gondolni, még, még, mine! messzebb az ébrenléttől!, ettől a szállodai szobától, a lent zúgó gépkocsik zajától, a meg-megálló lift zuhogásától, minél gyorsabban, minél messzebb, az álmoktól is távolabb! Miért kérde, mondom, hogy nagyon jó, nem, soha még ilyen jó! Ne kérdezd, jaj! De! Kérdezem, tudnom kell, hallanom kell, Miért kell?, hát érzed, te nem érzed? Érezni nem elég, önmagában nem elég, nem hiszek az érzéseimnek, neked hiszek, tőled akarom hallani, csak neked hiszek. Nekem? Bennem hiszel? Olyan jó ez. Miért csak most találkoztunk, hogy nem húsz évvel ezelőtt, hogy nem?

lehet, az álmoknál távolabb nem lehet, az álmoktól már csak vissza lehetne, csak visszafelé, hazafelé, nem, nem voltam goromba, de olyan komiszak vagyok, megbeszéltek már, hogy sáros cipővel nem mászkáltok a szőnyegen, nézd meg, miket hoztál föl, mindenfelé meglátszanak a nyomaid, most takarítottam, hát nem győzők mindent, te már nagy fiú vagy, gyere ide, megmondtam már azt is, hogy a sáros cipőt nem tesszük be így a fűdősobába, itt a vödör meg a vizesruha, tessék lemosni, borzasztó, a szobában is mi van!, ezt is hányszor elmagyaráztam, így kell a nadrágot ledobni?, az inget is miért nem cseréled ki, mikor hazajöttél, nem látod, hogy kikészíttem ezt a kockást, itt bent a melegben ebben a magasnyakúban vagy, jaj, ez a sztrip, meg a ceruzák is szanaszét, ez neked rakodás, neked most el van rakodva?, megőrülök véletek, mást se csinálók, csak takarítok meg rakodok utánatok, mikor tanuló már meg, ezeket a dolgokat magad is elintézheted!, türelmetlen, ideges szavak, délután, az indulás előtt, nem, nem azért volt, lehet, hogy siettem, mosnom is kellett, ezt a szoknyát, megvasalnom, megőrül az ember, jaj, te, várj egy kicsit, hogy megizzadtál, a szíved is milyen gyorsan, milyen erősen ver, ugye nem, sosem vert még ilyen gyorsan a szíved? Nem, sosem, képzeld el, ha már húsz évvel ezelőtt összetáálkozunk? Hm. Miért?, erre nem szólsz semmit, nem lenne jó?, itt a szájad sarkában, a lecsukott ajkaid folytatása, ez a dacos vonal mit jelenthet, mit rejtegethet, nem fogom megtudni soha. Már soha? Keskeny az ágy, egymás mellé szorulnak. Bort kérsz? Kérek, meg a cigarettám is légy szíves. Ott a táskámban. Vagy dobd ide a táskám.

— Jó bor, nem?

— Finom. Ezt szeretem — iszik egy kortyot, rágyújt. Párat szippant, aztán a hamutartó peremére helyezi az alig szívott cigarettát. — Fölveszem a pizsamakabátod, ne fázzon a hátam — nyúl a párna alá. — Mit akarnál megtudni? Mitől félsz, hogy sosem tudod meg? Mit kell mondanom, mikor szó nélkül is mindent elmondtunk egymásnak. Előtte, régen, emlékszel mennyit beszélgettünk, mindent megtudtunk egymásról, csak erre nem adódtál alkalom.

— Mindig közbejött valami.

— Mindig. Már azt hittem, örökké így marad. Most mégis, akkor milyen kérdéseid maradhattak?

— Milyenek? Csakugyan. Vannak dolgok, amiket előtte nem lehet, vannak kérdések, amik csak utána jelentkeznek.

— Kérdések? — simogatja a haját —, azt hittem, utána nem marad kérdés, azt hittem, ez mindenre választ ad.

— Mindenre, egyszerre.

— Tudom, mit akarsz, mondom, jól élünk, mindenünk megvan, megértjük egymást a férjemmel, hidd el, sosem csaltam meg...

— De őszintén.

— Miért hazudnék? Hidd el, így van. Na jó. Volt egy férfi, a barátaink közül, majdnem megtörtént, aztán az utolsó pillanatban mégsem, azóta is összejárunk, azt mondja, jó neki, ha velünk van, ha láthat. De nem, vele nem lesz már soha. Így jó, nagyon jó veled. Csakugyan, soha senkivel így még nem...

— Azért mondd így, mert tudod, akard, hogy nekem jól essen. Ne ámítsuk egymást, legalább egymást ne — hátulról simul hozzá, átöleli, tenyerében a melle.

— Már nem lehetek őszintébb. Még ezzel sem vagy elégedett? Mit kívánnál még, mivel bizonyítsak? Mit akarnál... — a férfi csókolja a fülét, a r. akát, szorosan tapad hozzá, az asszony védekezően húzza föl a kezét: — Ne még várj, mért vagy ilyen türelmetlen. Beszélgettünk, feküdt le ide. — Elhúzódik, hagyatt fekszik. A férfi lefogja, csókolja a száját, érzí, hogy lazulnak meg összeszorított combjai. Ne légy ilyen telhetetlen, mondaná, de nincs, hangnyi ereje sincs a tiltakozásának. Miért tiltakozna?, nem azért sietett, kapkodott, idegeskedett, Gyere, gyere, ha már ilyen telhetetlen vagy, szorosan magára húzza, gyere, gyere te, Te! Mi ez? Mi ez?, szí-

matol, tágra nyílik, düllelten mered a szeme, mintha nem férne bele a riadalom. — Micsoda? — emelkedik föl, húzódik félre a férfi. — Te jó ég!, mit tettem! — csap a homlokára. — Mi bajod? — Mi? Te nem érzed? — oldalt fordul, az éjjeli szekrény, a hamutartó peremére helyezett cigaretta leesett, parazsa a füstszűrőhöz ért. — Jaj, mit tettem? — ugrik ki az ágyból. — A telefon, hogy lehet vonalat kapni — guggol le a készülékhez. A férfi az ágy másik oldalán, zavartan tanácstalanul. — Várj, majd én — lép át az ágyon, hívja a recepciót, kapja a vonalat, az asszony reszketve tárcsáz, aztán vár pár pillanatig.

— Szevasz, te vagy... Hát mikor... azt mondtad... értem, mert azt hittem, csak holnap — mintha föllélegezne, leül, megnyugodva vagy kimerülten végigdől az ágyon. — Mondd, minden rendben... gondolom, otthon... igen, az öcsi a moziba, csak kérdezem... itt, itt vagyok a városban, nemsokára megyek... fáradt vagy?, pihenj le addig, majd viszek vacsorát, jó?

Letette a kagylót, lehunyta a szemét, úgy maradt mozdulatlanul, hanyatt fekve a gyűrött lepedőn, túl volt az ijedtségen, de szemernyi ereje se maradt, hogy bármi ellen is védekezzen. — Mondd már mi volt ez? — ereszkedett mellé a férfi.

— Jaj de megijedtem.

— Mitől?

— Csak ha minden rendben van. Képzeld, ahogy megéreztem az égő füstszűrő szagát, eszembe jutott, hogy otthon úgy hagytam az égő cigarettát, gondold el, fölgújthattam volna az egész lakást a nagy kapkodásban.

— De semmi baj?

— Nincs. Nincs semmi. Előbb hazajött, csak holnap estére vártam.

— A végig nem szívott cigaretta. Ezt nem szabad, ha rágyújtasz, nem szabad letenni.

Az asszony fölült, hosszan, kihívóan nevetve mondta:

— Nincs semmi baj, ne gondolj rá többet.

KÉZFOGÁSOK

ŽARKO RAFAJLOVIĆ

VALÓSAG

*Ha nem születtem volna
A csillagok lángoló mosolya lennék
Mély titok mely a mindenségről álmodik
Ha nem születtem volna
A végtelen tengerszín fénylő ködein futnék
Vagy a puha fehér felhők hátán feküdnék
És mint a legcsodálatosabb álmokból szótt madár
A meteor dalát énekelném Orfeusznak*

*Ha nem születtem volna
Holdas éjszakák leheletén kóborolnék
Bennük a hajnal csillogó mosolyát keresném
És mint egy örök utas álmodnék
Hogy a véges időben megszülessek*

INTÉS

*A szellem tüzes labdája
Átment a fejek felett
A történelemért
Könnyező Hiroshima
Szennyfolt a járdára rajzolva*

Mondd

*Hogy ez a labda nem gyerekeknek való
Hogy foga van
Hogy nem lehet vele labdázni
A parkokban
Mert harap
Harap
Sorban*

NOVEMBERBEN

*November
Mit mondjak róla
Olyan hónap ez
Bús
Nedves*

És a holtakra emlékeztet

A városban szürkeség

*A lila járda
A cipőtálpak dalát visszhangozza
A lélekben szakadékok
A hegyszorosokba tömörülő világ
Eldugja kétszínű homlokát*

A világ felett szikla

*Tanult hóhérok keskeny ökleikkel
Forgatják a számlapokat
És betáplálva úsznak
A fojtó novemberi éjszakában*

NEM VÁROK

*Nem várok semmit
A világ hamu és füst
Az utcaseprők körmeikkel kaparják a járdát
A meg nem teremtett álomképben
Leölt kakas integet szárnyaival*

*A megtébolyodott zseni
Krétaival húzza a végtelen vízszinteseket
És a képletek utolsó dalát hallgatja
A lekaszált füvek felett*

TÓTH Mária fordításai

KÁNTOR LAJOS

KUNCZ ALADÁR INTELME

A *Fekete kolostor* magyar népszerűsége és európai híre már-már egészen elfelejtette az esszéíró, a kritikus Kuncz Aladárt. Pedig a Nyugat indulásának hetvenedik s az Erdélyi Helikon ötvenedik évfordulóján érdemes rá emlékezni. Hogy milyen színvonalat képviselt ő ebben a minőségben is, azt az első Kuncz-monográfia szerzőjének, Pomogást Bélának a gondozásában a hetvenes évek közepén megjelent válogatásból, a Nyugat és a Helikon, illetve az Auróra, az Ellenzék és a Páosztortúz hasábjairól „fel-támadt” tanulmányokból és kritikákból olvashatjuk ki.

Sokan a *Fekete kolostor* ismeretében vizsgáztatják Kuncz jó néhány évtizeddel ezelőtt született esztétikai írásait — mégsem csatlódnak. Egy évtizeddel fogsága naplójának megírása előtt Kuncz Aladár már lépten-nyomon elárulja készülődését az új feladatokra, sőt mintha előre megszövegeznél szépírói programját. Laczkó Gézátt jellemezve, tulajdonképpen előrevetített önjellemzést adott: „Összegyűjthette volna környezetének és tanulmányain kereszttűl képzeletéhez szelídült idegen világoknak minden furcsaságát, olcsó különöködéseit, hogy önnön pátozának s az olvasóközönség hiú kíváncsiszkodásának bö táplálékot nyújtson. Elringathatta volna kételyeit nagyzólóán álmódott torz meséken, s a kopasz jelent ezeknek hímes rongyaival cifrázhatta volna fel. Mindezekre azonban nem volt képes, mert lelkiismerete a tényekkel szemben tudományos kutatásaiból a képzelet világába is átkísérte. Csak két út állhatott nyitva előtte: az egyik a jelenségszerűnek fölismeret világ szimbolikus ábrázolásában állott, de erre nem lépett, mert hite nem volt. A másik célul a jelenségszerűség pontos és tárgyilagosan jellegzetes visszaadását tűzte ki, s ezen indul el, mert tudományos képzettsége, amely művészi képzeletének megmozdulását megelőzte, természetszerűleg erre az útra terelte.”

Az ekkor talán magában sem tudatosított szándéknál többet is elárulnak a tanulmányok a szépíró Kuncz Aladárból: a kitűnő megfigyelőt, a pontos jellemábrázolótt, a kiváló stílisztát. Némelyik esszéje, így minde-nekelőtt a Kosztolányit, a Szabó Dezsőt és a Karintht bemutató, a jellemrajz remeklése: nemcsak a műveket — az egész embert láttatja, s e kettős feladatot oly elegánsan, arányosan, oly ökonómiával valósítja meg, ahogy csak vérbeli író képes rá. Azonosulni tudás és kívülállás, kívülről láttatás szerencsés változtatásából épül az összkép, amely éppolyan hiteles, mint egy-egy részlet. Találób bömondatot például nemigen lehet elképzelni, mint amellyel a Szabó Dezső-i próza lényegére tapint: „A mindennapi életet mintegy jóllakattja előbb borral, mielött tollára venné.” Nem hiába tanulmányozta az alkotáslélektant — meglepő hűen tudott alkalmazkodni stílusában is tárgyához; színtele nem hiszük el, hogy ugyanaz a szerző írta 1921-ben a Tompa Mihály-pályaképet, aki egy évvel korábban (ugyancsak a Nyugatban) Romain Rolland-ról értekezett. Ez az újabb gyakran impresszionistaként elmarasztalt kritika, legalábbis Kuncz — s jó néhány nyugatos pályatársa — esetében, nem egy telitalálathoz vezetett. (Tompa írájáról olvassuk: „Verseinek kompozíciója egészen sajátos, nem az állati test arányos, zárt és célszerű alkotát követte, hanem kedvelt növényeit utánozta, melyeknél az ágak szeszélyes kanyarulatait, a lombozat aránytalan elhelyezkedését semmiféle látszólagos törvény nem köti.”)

A prózaíró—esztéta párhuzam mellett egy hasonló jellemző párhuzamot is kiemelhetünk ebben a kötetben: a kritikus és az irodalomtörténész viszonyának örök dilemmáját; Osvát kapcsán mondja, de ismét érvényesnek ítéelhetjük Kuncz Aladár esztétikai munkásságára is: „Lehet-e történeti megállapításokkal kísérletezni oly szellemi folyamattal szemben, amely még javában tart, amelynek létrehozói még kevés kivétellel nemcsak hogy élnek, hanem a fejlődés új lehetőségeit hordják magukban?” Kuncz kritikáinak többsége pozitív választ ad e kérdésre: Adyról, Babitsról, Móricz Zsigmondról, Kosztolányiról, Aprilyról, Sipos Domokosról, Osvátról írt kritikai észrevételei, illetve méltatásai ma már irodalomtörténeti megállapításokként hatnak — a kritikus értéktételét az idő az esetek többségében igazolta. De nemcsak az egyes irodalmi művek és életművek megítéléséről van szó, hanem alapvető problémákról. Higgadt, alapos, önálló kutató-sokra épített tanulmányában Pomogáts Béla már a jelzett Kriterion-kötetben, 1973-ban megjegyezte, hogy Kuncz esztétikai írásainak „lehet mondanivalójuk a jelen számára is”. Nos, ez a feltételezés számukra ma bizonyosság, s ezt hasznos néhány példával alátámasztanunk.

1929-ben, Aprily távozása után Kuncz Aladár, átvéve a Helikon szerkesztését, *Erdély az én hazám* címen összefoglalja irodalompolitikai programját; ám ha ezt a programot megvizsgáljuk, kiderül, hogy nem egyetlen történelmi pillanatra érvényes, hanem a romániai magyar irodalom léttörtényét szögezi le. „Kisbelsőégi helyzetünknel fogva az irodalom nem lehet számunkra pusztá dekoráció” — állítja többek között, és ezt az állítást csakúgy alaptételnek kell tekintenünk, mint azt, amelyben az együttélő nemzetiségek egymásra utaltságát hangsúlyozza. („Nem lehet erdélyi magyar író az, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról nem tud. Akinek halvány fogalma sincs arról, hogy miként tükröződünk mi, a sorunk, kívánságaink a román írók műveiben, s a magukéval azonos kisebbségi rendeltetés művészi szempontból miként manifesztálódik a szász irodalomban.”) Kuncz megfogalmazásában az erdélyiség, a transzilvanizmus semmiképpen sem elzárkózás, semmiképpen sem valamiféle „felsőbbrendűség” sugalmazása — ellenkezőleg: a józan realizmus diktálta gyakorlat. Kuncz programja szerint az erdélyiség kiindulópont, amely nem zárja ki a viszonyításokat — sem időben, sem térben. Meghirdeti „az egész régi magyar irodalom átértékelését”, erre különösen alkalmasnak véli a pillanatot: „elszakadtunk attól az irodalomszemléletű folyamattól, amelyben, sokszor csupán megszokásból is, értelmüket veszített ítéletek és értékelések tovább élnek, anélkül, hogy az eleven élettel bármilyen kapcsolataink is volnának”. (E tétel igazságát támasztja alá napjainkban például a magyar avantgárd új szempontú megítélése — amelyben Bori Imre s néhány fiatalabb irodalomtörténész, kritikus kulcsszerepet játszott.) Tszemléletére pedig talán a leglényegesebb megállapítást idézhetjük e programból: „Erdélyből kell kiindulnunk, s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz.” A provinciálizmussal szemben valóban ez az egyetlen fegyver: a „kötelező műveltség” (ahogy már egy 1925-ös cikkében írta) — és ez egyaránt jelenti a helyi hagyományok tudatosítását s a bekapcsolódást az egyetemes áramlatokba. S ha már az időszerűségnél tartunk, említsük meg a *Közszólamok veszedelme* című eszmefuttatást is: eléggé meg megzavallható a figyelmztetése, hogy mennyire veszélyes egyik értéket a másikkal szemben játszani.

Persze, ezekből az elvekből saját kritikusai és szerkesztői gyakorlatában Kuncz sem tudott mindent következetesen megvalósítani. De — világnézeti okokra és bizonyos ízlésstruktúrára visszavezethető — tévedései ellenére olyan igényt igyekezett meghonosítani, amellyel nemcsak irodalomtörténeti érdemeiket szerzett, hanem esztétikai írásainak időszerűségét is jó néhány évtizedre előre biztosította.

LÖRINC PÉTER

A SZABADKAI NÉPKÖR ARCKÉPÉHEZ (1872—1918) — 3.

V. A FÜGGETLEN KÖR ÉS NAPTÁRA

A Függetlenség c. lap szerint a Népkör 1908-ban beleolvadt a Függetlenségi Körbe, viszont Kolozsi Tibor azt állítja, hogy a Függetlenség már 1906-ban a Függetlenségi Kör lapja, s míg azt Fischer Jákó szerkeszti, Mukits adja hozzá az óvadékot. Ugyanaz a Mukits, aki a Népkör alapító tagja is volt és 48-as képviselőjelöltje több ízben is ennek a pártnak. 1901-ben (Széll Kálmán idején) a liberális Vermessel szemben őt választják meg; 1912-ben a Függetlenségi Kör elnöke. A lap szerkesztésében Fischer Jakó mellett Pleskovič—Pleszkovits állott ez idő tájt. Még eleinte Bíró Károly is tagja a városi ellenzéknek Mamuzicékkal szemben, ennek bukása után Bíró és Mukits egymás ellen fordulnak. Pleszkovits Lukács maga is alapító tagja a Népkörnek, 1906-ban (koalíciós kormánypárti) 48-as, 1911-ben (bizonyára 1910-ben! L. F.) 48-as meg nem választott képviselőjelölt, 1918-ban pedig főispán — Batthány Tivadar gróf miniszter mellett.⁷⁴

Ezekben az értesülésekben szerintünk bizonyos hézagok mutatkoznak, hiszen itt-ott a Szabadkai Közlönyben ezt a dátumot jóval előbbre tisztik: nem 1906-ra vagy plána 1908-ra mint itt a Népkör — Függetlenségi Kör naptárában. E lapban,⁷⁵ egyebek között, ezt is olvassuk: „(...) polgáraink szabad idejüket (...) hol tölthetnék el jobban, hasznosabban, mint társasági—olvasókörben vagy casinóban... A Népkör (én húztam alá — L. P.) mint a városi polgárság egy részének gyűlhelye szintén fejoszlott (én húztam alá — L. P.) ... marad még a polgári olvasókör és a nemzeti casino; az előbbiben kevesebbet fizetnek, kevesebbet kártyáznak és többet olvasnak (ez a Szabadelvű Párt polgárságának köre — L. P.), az utóbbiban többet fizetnek, többet kártyáznak és kevesebbet olvasnak (ez a nagybirtohosok-nagyfőkésék úri „gyűlhelye” — L. P.) és bunyevác polgártársaink köre, a lučka casino (sic!) ... Legtöbb ember fordul meg aránylag a „polgári olvasókörben”, melynek tagjai nagy részt olvasással, beszélgetéssel vagy egyéb szórakozással töltik ott az időt.”⁷⁶

Így — ezek szerint — a Népkör már 1890-ben nem állt fenn és hosszan tartó válságos időszak után, 1908-ban-e vagy jóval előbb, de nagy időköz kihagyásával alakult volna meg vagy csupán alakult volna újra — a semmiből építve — a Függetlenségi Kör, amely nem keletkezhetett a Népkörből, a Népkör „beolvasása-átolvasása” útján, mint azt itt-ott szintén olvashatjuk?! Az 1908-as naptári dátumnak ellenmond egynehány (habár szintén elég bizonytalan) értesülés is. Így pl. egy kis hír már 1902-ben (12 évi szünetelés után?! L. F.) így szól és informál: *Függetlenségi Kör*. Ma délelőtt alakult meg a *Szabadkai Függetlenségi Kör*, amelynek már eddig is több mint 300 tagja van.⁷⁷ Habár kissé gyanús ez adat, hogy az alakulás napján már 300 tagja volt a körnek, mégis előfordulhatott ilyen eset is — alapos szervezés esetén — és elfogadható. Ha ez az információ nem téves, úgy 12 év múlva alakult meg ez a kör (1890 után) és újonnan, nem pedig a Népkör beolvasása útján, ámbár a már kezdeti 300 tag esetleg éppen ily beolvasásra mutathat?!

Néhány hónap múlva ily formában erősíti meg a fenti hírt egy újabb információ: „Szent István ünnepének alkalmából a Függetlenségi Kör a városerdőben, táncmulatsággal egybekötött, társasvacsorát rendezett...”⁷⁸ Viszont egy más lap⁷⁹ a fenti májusi hír előtt egy nappal (május 18) még csak bejelenti az alakuló gyűlés egybehívását, ami szintén megerősíti a fenti hírt, azt, hogy május 19-re már bejelenti a kör megalakulását. Ez a hír így szól: „A Szabadkai Függetlenségi Kör alakuló ülése. A Szabadkai Függetlenségi Kör alakuló ülését ma (május 18) d.e. 10 órakor tartja a Hungária nagytermében. Dr. Mukits Simon országgyűlési képviselő az alapítók nevében a tagokat az ülésre összehívta. Az ülés tárgyát az alakulás és az alapszabály megállapítása fogja képezni.”

De bejelenti ezt az eseményt már jóval előbb is,⁸⁰ még áprilisban s azal a kétértelmű szóval, hogy „Új függetlenségi kör”, ami esetleg arra is engedhet következtetni, hogy már azelőtt is (1890 és 1902 között? L. P.) működött egy ily nevű kör! A lap szerint e körtől, ez eszmétől sem derék iparosaink, sem földbirtokosaink nagy része nem idegenkedik. Noha jelenleg a néppárt (Katolikus Néppárt; fennállt 1895 óta — L. P.) úgyszólván egyedül az a párt, mely komolyan és őszintén küzd a kormány ellen, a kisiparos és középbirtokos javáért és az ország jólétéért, mégis örömmel üdvözlünk minden olyan törekvést(„...”) — s ez arra enged következtetni, hogy az informáló lap maga is közel áll a Katolikus Néppárthoz, de örül azért minden más ellenzéki megmozdulásnak is. Rámutat a cikk egyúttal arra is, hogy a szabadkai 48-asok is kevert rétegre támaszkodtak: mint a 48-asok általában országszerte: mind a kispolgári műhelyiparosokra, mind az agrárius középbirtokos dzsentrikre (100—1000 holdas birtokosokra), ami jellemző a XX. század elejére Vajdaságban is, és ami lehetővé fogja tenni a párt uralomra jutását 1906-ban — programjának megtagadása árán —, valamint 1909-ben a párt kettészakadását: a jobb- és baloldalra (Kossuth Ferenc — Justh Gyula). Ez Vajdaságban egy igen komoly baloldali kialakulását tette lehetővé (Várady Imre, Gráber László Bánátban, Pataj Sándor, Lovászy Márton, Kalmár Antal Bácskában.)

A lap kurtán-furcsán már 1902-ben így nyilatkozott: „Miután a Kossuth párt nem egyéb titkos kormánypártnál, mely folyton csúf játékot üz választópolgárainak legszentebb érzelmeivel, az igazi függetlenségre való törekvéssel(„...”) s Mukits, a függetlenek vezetője Kossuth párti óva intjük a független polgárokat, hogy ily szemfényvesztő és álfüggetlenségnek föl ne üljenek...”

Viszont ugyanez a lap egy másik, új hírében arról értesít, hogy a kör — talán? — mégsem alakult meg májusban. A hír így hangzik: „Új Függetlenségi Kör. Mukits Simon országgyűlési képviselő e hó 27-ére hívta össze a tagokat (...) alakuló közgyűlésre. Reméljük, hogy igazi függetlenségi kört fognak alakítani s nem protestáns felekezeti és a kormánnyal mindenben paktáló Kossuth Ferenc-féle kört.”⁸¹

Ennek az elhalasztásnak nem mond ellen a következő hír, amely május 4-én jelent meg,⁸² és amely szerint Mukics (sic!) Függetlenségi Kört alakít. Célja: „Magyarország teljes államiságának s ezzel függetlenségének társadalmi úton előmozdítása (...) a körnek megalakítására kibocsájtott aláírási íven már közel 300 tag jelentkezett... A kör megnyitásban Kossuth Ferenc is hivatalos lesz.” Tekintve, hogy 300 tag már május elején biztosítva volt, a gyűlés elhalasztását esetleg Kossuthék kérhették — egész júliusra. De hogy csupán két hónapi késésről lehetett szó s nem hat évi halasztásról (1908-ra), tanúsítja egy 1904-es hír is, amely, többek között, így szól: „A Függetlenségi Kör báljáról sok édes emlékekkel szívünkben, sok megszívlelendő tanulással lelkünkben távoztunk haza.”⁸³ Ez a megszívlelendő tanulság a magyar—bunyevác „testvéri együttérzés” volt, amelynek a bálón tanúja volt a tárca írója. Így pl. a csárdás mellett a kóló sem hiányzott a táncrendből. Az a testvéri ölekezés, melyben a magyarok és bunyevácok egyesültek, megcáfol minden rosszakaratú törekvést, mely a bunyevácoknak a magyarságtól való széthúzását célozná...” Sajnos nem a két nép egymásra találásáról a nyelvi és kulturális jogok terén emlékezik meg a szerző, hanem a politikának kiszorításáról — legalábbis a bálteremből —, amit az-

után önmaga azonnal azzal cáfol, hogy ez a közönség nem volt se bunyevác, se katolikus, se kormánypárti stb., „hanem egytől egyig mind magyar”... mert a bunyevácok is dalolták a magyar nótákat... stb. [Viszont arról nem emlékezik meg: dalolták-e a magyarok is a bunyevác dalokat! — L. P.]

Annyi bizonyos: 1904 elején a kör már működött, s így nem 1908-ban alakult meg csupán. 1906-ban is bizonyos a kör fennállása és működése,⁸⁴ hiszen ekkor pl. *A Függetlenségi Kör könyvtárnokának ünneplése* címen jelenik meg egy cikk ugyanabban a lapban, mintegy *Az új földesúrra* emlékezve, a német Márczweiller könyvtárost ünnepelve, aki „ugyan német földön született, (de) igaz „magyarrá lett”. Ez alkalommal újra kulturális hírről értesülünk, de sajnos csak arról, hogy legalább ezt a kultúrát terjesztő munkát a kör mégis értékelte, amit bizonyított a tény, hogy a kör 40 tagja, köztük Mukits és Varga képviselők is, megjelennek a könyvtáros lakásán, hogy átadják a kör ajándékát, az ezüstserleget. [Serleg és kultúra!? — L. P.]

1907-ben új otthonba költözött át a kör,⁸⁵ míg valamivel előbb a hagyományos Szent István-napi „társasvacsorával összekötött táncmulatságot” rendezte meg.⁸⁶ Ekkor a kör már nem volt új intézmény, jelzi ezt⁸⁷ a Szent István-i ünnepről szóló tudósítás is, amely e szavakkal kezdődik: „A Szabadkai Függetlenségi Kör fennállása óta (mint) minden esztendőben (...) ünnepi vacsorával egybekötött táncvigalmat rendezett.”

A nagy hézagokat a Népkör virágzásának, hanyatlásának, válságának és megszüntének, valamint a Függetlenségi Kör megalakulásának ideje közt kitöltötték egyes olyan hosszú életű pártférfiak, mint Varga Károly is, akinek halálát nem csupán a Szabadkai Függetlenségi Kör, hanem az egész országos Függetlenségi Párt is meggyászolta, megsiratta, s míg Mukits Simon a párt koszorúját helyezte el Varga sirján, Kossuth Ferenc (az országos Függetlenségi és 48-as párt elnöke és kereskedelmi miniszter) részvétáviratot küldött Mukits Simon címére: „Fogadd te is (...) mély részvétemet. Országos pártunk koszorúját elküldöttem...”⁸⁸ Mukits beszédében melyet „Gyászoló barátaim”-hoz intézett, ily szavakkal mutatott rá a hézagokat betöltő Varga évtizedes, 40 évig tartó szerepére: „Ő volt egyike azoknak, akik 1869-ben Szabadkán megalakították a balpártot, melynek mi léptünk az örökébe s ő alapította meg a több mint ezer tagú Népkört, amelynek utódja a Függetlenségi Kör (...) Politikai működését 1869-ben kezdte, amikor mint fiatal ügyvédet Czorda Bódoggal [a Deák-párti jelölttel — L. P.] szemben képviselővé választották. Tiszta önzetlen hazafiságát első szereplésétől kezdve élete utolsó napjáig megtartotta.” Ugyanezeket az életrajzi adatokat fejtette ki a lap a temetés előtt is.⁸⁹ Ebben a számban a Czorda Bódoggal szemben elért sikert így kommentálták: „Ezzel a választással hosszú időre megbukott a Deák-párt Szabadkán. 1872-ben [a Népkör alakulásának évében — L. P.] Parcsetich Félixet léptette fel Varga Károlyra! szemben képviselőnek [a Deák-párt — L. P.], azonban Varga Károly ezúttal is diadalmaskodott. 1875-ben [a Szabadelví Párt megalakulásának és Tisza Kálmán 15 éves miniszterelnökségének első éve — L. P.] Zichy Anta! lépett fel ellene, de Varga Károly győzedelmeskedett. 1878-ban Mamuzsich Ágoston [Agó — L. P.], a szabadkai városi politika egyik vezére próbálkozott Varga Károlyal szemben. A polgárság azonban ekkor is Varga Károlyt küldte képviselőül az ország házába...” Így tartott ez tehát 1869-től egészen 1881-ig, amikor a szabadelví Lazar Mamuzsich lett a városi 1. választóterület képviselője, amivel megkezdődött a Szabadelví Párt győzelmének sorozata és a Népkör hanyatlásának korszaka.⁹⁰

E választás után Varga Károly visszavonult a politikától, s részben társadalmi, részben pénzügyi tevékenységet fejtett ki. Ekkoriban alakította meg a gazdák és iparosok hitelszövetkezetét, amely később (tőkés — L. P.) részvénytársasággá alakult át, s amelynek Varga lett első elnöke, majd a Szabadkai Kereskedelmi és Iparbanknak is évek óta igazgatósági tagja... Mint vadászembert a vadászérdek megóvására alakult Nimród vadász-társaság elnökévé választotta meg Varga Károlyt. Bankár lett hát a Népkör alapító Varga,⁹¹ de tőkés létére egyúttal a dzsentri Nimród társaság elnöke is, míg a kultúra fejlesztésével itt sem hozta őt kapcsolatba saját lapja

sem, még a Kör politikailag e válságos időszakával, idejével kapcsolatban sem. „Varga Károly hosszú ideig elnöke volt a szabadkai Népkörnek is, mely később a Függetlenségi Kör megalakulásával megszűnt. A Függetlenségi Körnek pedig megalakulása óta másodelnöke volt Varga Károly.” 1901-ben (Szél idején — L. P.) újra megválasztották képviselőnek, ugyanígy 1905-ben is, amikor a koalíció megalakult a Fejérváry—Kristóffy-féle abszolutisztikus kormányzat idején, annak megbuktatására, s amikor hamarosan (1906 április) uralomra is jutott ez a koalíció, miután annak legerősebb pártja — a Kossuth vezette Függetlenségi Párt kapitulált a trón és a dualista erők előtt!

Minket itt főleg az érdekel — a Népkörrel kapcsolatban —, hogy a hanyatlás és válság idején nem annyira a kulturális tevékenységben mint — tőkés és dzsentri módra — gazdasági és választási téren keresett kárpótlást az évtizedes pártvezető.

Kossuth Ferenc — a párt jobbszárnyának vezetője — kapitulált, feladta a 48-as (főleg pedig a kossuthni 49-es republikánus) elveket, hogy ily módon jusson kormányra és a kereskedelmi miniszteri tárca birtokába, viszont a párt balszárnya Justhék—Lovászyék köré csoportosult és legálabb gazdasági függetlenségre törekedett [önálló nemzeti bank, külön vámhatár stb.]. Ebben az időben a Szabadkai Függetlenségi Kör a balszárny felé hajlott, viszont távol állott a párt szélsőbalszárnyától, a köztársasági Pataj Sándortól, sőt Kalmár Antaltól is (Bánátban: Gráber, Sepsey), akik közül Pataj és Gráber együttműködtek a szocialistákkal is.

Igy került sor arra, hogy a Szabadkai Függetlenségi Kör is — a balszárny felé sodródva — a nemzeti bank mellett foglalt állást, az egész vármegyét meghíva gazdasági függetlenségi mozgalmába. Népgyűlésre a balszárny egyes vezetőit: Holló Lajost, gróf Batthány Tivadart és másokat is meghívott Pestről. Ezzel a kérdéssel a kör választmánya is foglalkozott; összejövetelén Mukits Simon ismertette a nemzet jogát az önálló bankhoz. Minthogy a kérdést nem tekintti — jelentette ki — politikai pártkérdésnek, azt indítványozta, hogy „meghívandók az összes közéleti faktorok, Szabadka törvényhatósági bizottsága, főispánja és hatósága, a függetlenségi főispánok, a függetlenségi képviselők, különösen a bácskai országyűlési képviselők”.⁹² Mukits javaslatát a választmány elfogadta és realizálta. Így a vasárnapi népgyűlésen ott voltak a főispánok (Ferbach Károly vármegyei, Balla Aladár újvidéki, Ambrózovics bajai főispán) és ott az egyes községek függetlenségi körői is,⁹³ amint hogy természetesen — mint a 67-esek uralmának idején is már — együtt ülték meg március 15-ét is a Függetlenségi Kör (a „diszlakomán” Mukits Simon képviselő szólalt fel), Gazdagkör (az ünnepi lakomán Kladek tanító, majd Gyelmis képviselő-bankár szólalt fel), a Katolikus Legényegylet, ahol kivételesen nem diszlakomát, hanem „hazafias ünnepélyt tartott szavallatokkal és énekszámokkal, akár a gimnázium önképzőkörének ünnepélyén is, míg az úrpantestületben szintén ünnepi lakoma fölött tartotta meg beszédét Mukits Simon, majd Reisner és Pleszkovics Lukács mint függetlenségi körű tag.”⁹⁴

Nem közművelődési kör, de politikai egyesület tehát a Függetlenségi Kör a Bácskai Hírlap szerint is, amely a 60 éves dr. Antunovics József volt képviselőt, volt tisztű főorvost, jelenleg a Délvidéki Közgazdasági Bank igazgatósági tagját köszöntötte abból az alkalomból, hogy „A Szabadkai Függetlenségi Kör (...) fogja holnap díszelnökévé megválasztani és ünnepelni. Antunovics József nem politizál(!) nem óhajt újra a fórumon szerepelni, de nem térhet ki a holnapi ünnepelés elől, amely egy *politikai kör* (én húztam alá) tiszteli őt meg” (...). Am ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ő minden politikán felül álló kitűnő személye inkább vona ezé a köré, mint Szabadka külhársadalmaé...”⁹⁵

Ezek az idők (1910—1918) az ellenpárt, a Tisza István gróf Nemzeti Munkáspártja uralmának jegyében zajlottak le, amikor is a 48-as baloldalt: Lovászyék, Károlyi Mihályék vezetése alatt egyre inkább sodródik balfelé — a Polgári Radikális Párt (Jászi Oszkár), azaz a Szociáldemokrata Párt felé, és elvetve a dualizmust és a hármasszövetséget — antant-

baráttá válik. Ebben az időben a Szabadkai Függetlenségi Kör is balfelé tart további útján, így például akkor is, amikor választmányi ülésén elhatározza, hogy a városnáza fölvatási önnepélyén nem vesz részt. Nem ünnepeznek ők, hanem „harcra készülnek”, ha ezt azután mások „elhirte-lenkedett és nagyon komolytalan” határozatnak tartják is, „stílustalannak és parlaginak”, amely „nem illik sem a Függetlenségi Körhöz, sem Szabadka városához”.⁹⁸ Nem is akarjuk hinni, hogy a Függetlenségi Kör harcias határozata a Függetlenségi Kör tagjainak akaratát fejezi ki. Nincs szükség a várost, a polgárságot sértő fegyverekre.

Úgy látszik, a kör ez idő tájt újabb válságos korszakot él át.⁹⁹ Annál inkább vagyunk hajlandók ezt hinni, mert alighogy Mukits Simon lemondott a kör elnökségéről — a választmány és az elnök összetűtközése miatt —, már utódja, Pletikoszich András is követte ezen az úton: „Alig egy évvel ezelőtt választották meg, mikor dr. Mukits Simon lemondott. (...) Elhatározásának okairól (Mint Mukits lemondása körül, most is zavaros volt a helyzet és homályban maradt a lemondás oka — L. P.) Pletikoszich nem akar nyilatkozni.”¹⁰⁰ Utódja — úgy látszik — elődje is volt, amire egy kis hír mutatott⁹⁹ a sajtóban, amely szerint a kör alelnökét (együttal a Kossuth asztaltársaság elnökét), Nojcsek Gézá-t névnapja alkalmából a függetlenségi Kör díszelnöke, Antunovits és elnöke, Mukits, majd helyettese, Pletikoszich felköszöntötte, ami valószínűleg arra mutatott, hogy Mukits és a választmány kompromisszumot kötöttek egymással — további eredményesebb együttműködés érdekében, ha némileg Pletikoszich rovására is.

A körmek számos hosszabb-rövidebb életet élő heti- és napilap volt a közlönye, ezeknek politikai elgondolása, s az egyes kérdésekben elfoglalt álláspontja, időnként meg-megváltozott, függően természetesen az országos helyzettől is, mondjuk attól: ellenzéken van-e a kör vagy pedig (1906—1909) kormánypárti 48-as függetlenségi párttá-pártkörre alakult-e át. Legszínvonalasabb, legkultúraltabb lapja a Bácskai Hírlap volt — különösen a Braun Henrik-i, vagy a Gyóni Géza-i időkben, hiszen Gyóni, a Nemzeti Munkapárt uralmának idején (1910—1914 s tovább) — már csak verseivel is — nemcsak magas színvonalra emelte a lapot, de olyan hangnemet is ütött meg benne, amely az Achim-családdal tartozását baloldaliságával is eszünkbe juttatja. Ő volt az, aki radikalizálta a lapot, aki maga felnyúlt a már meggyilkolt rokonig, Achim Andrásig, sőt antimilitarizmusában talán magához Alpári Gyulához is, különösen a híres versben, amelyben odavágta a Habsburgoknak is, az uralkodó osztálynak is, hogy

„Cézár, én nem megyek”

a háborúba (1913) a balkáni háború idején, a bázeli kongresszus után és az antimilitarista tüntetések idején, azzal, hogy ő nem megy „bitangul a mézárszékre”, s „a koronádat Cézár, véd meg magad!”¹⁰⁰

Braunék lapja mégis a szocialista és nemzetiségi vonal ellen is felvette a harcot, a bunyevác lapok (Subotičke novine, Neven) ellen is, különösen a koalíciós kormányzat idején (1906—1909), amikor az egykori Bácska szerkesztője, Balogh Ernő — a szabadelvű kormánylapból — átlépett a Bácskai Hírlapba, átvéve annak szerkesztését is, hogy hamarosan képviselő majd (1918—1919-ben) főispán és államtitkár legyen a függetlenségi vonalon, de aki mégis leginkább hírhedt sovíniszta könyvével tűnt ki, a nemzeti kultúrát csak az uralmon levő többségi népek engedélyezve! Talán ezért támadta meg a harcosságában néha hírhedt is váló 48-as Sima a Függetlenségi Kört és sajtóját azzal, hogy a hatósági párt szolgálatában áll, hogy annak tulajdonképpeni „félhivatalos” lapja. Itt persze Sima is tévedett (ha meg is maradt a párt kapituláció előtti vonalán!), hiszen ebben az időben a 48-as párt, tehát a Függetlenségi Kör is az uralmon levő koalíció részét tette ki s így természetes, hogy a hatóság, sőt a hatalom oldalán — a saját maga oldalán is áll.¹⁰¹

Így, míg a szabadkai Független Ujság (1908-ban) kivándorlás elleni orvosságként nem az üzletes (banknak és birtoknak használó) telepítést és parcellázást ajánlja, hanem tisztességes (?) bérletet (!); nem földosztást

követel a földnélküliek számára, mégis rokonszenvez a szocialistákkal is (!) és a szocialista papnélküli temetést hirdeti,¹⁰² addig később — mint „politikamentes lap” — a balkáni imperializmus hírujait pengeti meg, Szerbia és Crna Gora ellen lépve fel (amely — ha pírós—fehér—zöld színben jelentkezik is — nem sokban különbözik a sárga—fekete imperializmustól (1909—1910),¹⁰³ sőt arról is lelkendezve, hogy „Albániáért érdemes akár 6 hétig is (?) verekedni”, [1913; Bazel után és a bázei alapon 1912-ben szervezett antimilitarista szocialista mozgalmak után! — L. P.], sőt hozzáteve, hogy „Halasztani a háborút nem szabad!”, hiszen Albánia így is, úgy is, az „ölünkbe hull”. Az 1914-es háborút is élteti a lap, és csak az októberi forradalom idején (1918) váltik hirtelen demokratává.¹⁰⁴ Mekkora a különbség közte és Gyóni Géza között!

Ha nem is sokban, persze ez a lap is azért mégis előnyösen különbözik a Vojnich Gyula Bács megyei Naplójától, amely 1905—1906-ban (Fejérváry—Kristóffy idején) ezek Ferenc Ferdinánd-i abszolutizmusa mellé áll, hogy 1906-ban — a koalíció uralomra jutása után — Wekerle kormányát éltesse mint hithű és örökös-kormányparti lap.¹⁰⁵ A Függetlenség a Függetlenségi Kör lapja, nyukits Simon lapja, aki a szerkesztő Fischer Jákó helyett az óvadékot is nyújtja ugyanakkor.¹⁰⁶ Ez 1910-ben a Munkáspárt uralmának idején persze — újra — ellenzékbe kényszerül, ahol nem csupán Braun, de Balogh is ezentúl már kitartanak, akár Pleszkovich Lukács vagy Acs Jenő is¹⁰⁷ egészen 1913-ig, amikor a lap megszűnik. De már ebben az időben, amikor Magyarország forradalom előtt áll [1912. május 23. bariádok Pesten, majd a parlamenti ellenzék kidobása karhatalommal a képviselőházból, a horvát abszolutizmus bevezetése, a szerb autonómia megszüntetése, a ruszin nagypör (1913—1914) stb.], s a nép mind erősebb védekezés, majd a visszaretetés, a szocialista általános sztrájk leszerelése az SZDP vezetősége részéről stb. Ugyanakkor a balkáni népek kiharcolják szabadságukat [a Monarchia ellenakciója ellenére is, a török ellenében — L. P.]. A kör lapja, a Függetlenség azt írja, hogy a 48-asok jogosnak ismerik el a bunyevác követelést, amellet vannak, hogy az iskolákban legyen a bunyevác nyelv — kisegítő nyelv a magyar mellett. Persze ehhez is arra volt szükség, hogy előzőleg gróf Károlyi Mihály álljon a párt élére és ő írja alá ezt a nyilatkozatot. Ennyiből állott hát Bozo Sarčevićnak (a Mocsáry-levél írójának) és a Nevennek sikere hosszú, évtizedes harc eredményeképpen.¹⁰⁸

Miután így — levéltári anyagra nem támaszkodhatva — végigkísérem legalább a szabadkai sajtó által szolgáltatott anyagot, s az icipici erről szóló irodalmat, még az marad hátra, hogy — a lehetőség szerint — megállapítsam, volt-e új hiátus, kihagyás a Népkör munkaritmusában, hogy újabb válságok és tespedések, megszűnések után támadjon talán újra, új életre, és folytassa, újra kezdje a régi megkezdett munkát az 1918 utáni időkben, és ha új életre támadt az 1918—1941-es időben (a régi jugó időkben) a Népkör megtartotta-e szinte tisztára politikai jellegét, jegyeit, működését, vagy talán éppen ezekben az időkben változtatott e jegyeken és — a politikából: egyelőre kitessékelve, talán ki is tiltva — áttérjen a kulturális tevékenységre, mint tették azt 1918-ig a szabadkai bunyevácok, akik a magyar pártok keretei között csupán nyelvi és kulturális jogaiért küzdöttek az 1860—70-es évektől egészen 1918-ig, anélkül, hogy külön bunyevác népi-nemzeti politikai pártba tömörültek volna vagy mozgalmat indítottak volna.

Hogy erre a kérdésre megpróbálkozzunk a válaszáddal — levéltári anyag híján —, újra csak a sajtóra próbálunk támaszkodni, abból mérítve a válasz anyagát.

1920-ban ezt a címet találjuk egy cikk fölött:¹⁰⁹ *Magyar Kultúrszövetség alakul Szabadkán*. Alcím: *A Függetlenségi Kör lesz a kultúrszövetség alapja*. S ez alatt a cikk a következő szavakkal kezdődik: „A magyarság, amelyet köt az opció, nem vehet részt s egyelőre nem is akar (!) részt venni a politikai életben. Tehát olyan szervezetbe tömörül, ami nem politikai” — s amelynek így nincs is akadályja. A svábok Deutsches Kulturbudot (sic!) „csináltak” — a magyarok is „megcsinálhatják” a Magyar Kultúrszövetséget, amely idők folyamán ki fog bővülni politikai párttá. A

Kultúrsvöetség lesz az alapja a Magyar Pártnak vagy Magyar Klubnak, amikor az opció lejár, s a magyarok megkapják a politikai egyenjogúságot. „A Függetlenségi Körből indult ki a Kultúrsvöetség eszméje.” Több más kör csatlakozna hozzá, hogy így megnöve és új nevet véve fel, megalakulhasson a Magyar Népkör, a „régii Függetlenségi Kör Szent Terézteri házában.”

A cikk egyszerűen a Függetlenségi Kör folytatásának tekinti tehát az alakítandó kultúrsvöetséget, mégis ebből a fogalmazásból is kiténik, hogy egyszerű folytatásról szó sem lehetett, hogy új egyesület alakulásáról volt itt szó mindenképpen, hiszen a régi kör tisztára politikai pártkör volt, amely kulturális tevékenységet úgyszólván nem is folytatott, viszont 1918 novembere óta a magyarságot — egyelőre — kizárták minden politikai párttevékenység lehetőségéből, sőt az első választások idején választójoggal sem rendelkezett. Azonkívül is: ha 1920-ban azonnal politikai pártkör létesítéséről lett volna is szó (aminthogy nem volt, és nem lehetett erről szó!), akkor is felmerülne a kérdés: volt-e, akár névleg is, fennállt és fennállhatott-e egyáltalán a kör 1918—1920 között? Akárhogy is: egynéhány éven át nem működhetett a Függetlenségi Kör és az 1920 utáni idökben mint közművelődési egyletet is újra meg kellett azt alapítani, s ha a régi (1902 előtti!) Népkör néven is, akkor is mint új kulturális egyletet, nem pedig mint politikai 48as pártkört. A régi vonal folytatásaként csupán egy mozzanat tekinthető: Az új — tisztára közművelődési egyletet is — egy új politikai párt első lépésének tartották s a kultúrsvöetség a régi politikai kör utódjának és az új teendőket a Magyar Párt elődjeként kívánták megszervezni.

Hogy a lehetséges úr valószínűleg még tovább kitöltetlen maradt (nem csupán 1918—1920 között), azt egy újabb cikk címe teszi valószínűvé, sőt evidenssé. Ez a cím csak újabb hat év múlva jelent meg, éspedig egy új lap első oldalán¹⁰ és így hangzott: *Megtörtént az első lépés (!) a Közművelődési Egylet megteremtésére* Alcím: *Ismeretterjesztő előadásokat tartanak az egész Vajdaságban.* Eszerint tehát ezzel csupán az első lépés történt meg, vagyis az 1920-as próbálkozás nem sikerült. Viszont ekkor is: „A mozgalomnak tisztán kulturális jellege van és távol áll minden politikától [ez eredetiben aláhúzza L. P.]. Mégis ez a cikk tudomásunkra hozta, hogy csupán az öszsvajdasági kultúrsvöetség megalakulása késett eddig, mert a helyi, szabadkai Népkör már régebben fennáll, tekintve hogy „Prokopp Imre újabb felszólalásában rámutatott egy egységes Közművelődési Egyesület megteremtésének szükségességére. A Bánáti Közművelődési Egylet és a szuboticei Népkör (én húztam alá — L. P.) lennének ennek az intézménynek fő alkotói... Bizonyítja a Népkör (valószínűleg 1920—1921 óta tartó) működését már egy áprilisi tudósítás is,¹¹ amely szerint a Népkör rendkívüli közgyűlést tartott, amit a részleges vezetőségi válság és a részleges tisztújítás kívánt meg. Az új nevek mellett itt két régi, ismert név is újra szemünkbe tűnik: a Maerzweiler Antal és a Plezskovich Lukács neve, ami bizonyos folytonosságot mutat a Függetlenségi Kör és a Népkör között, amint előzőleg a régi Népkör emberei vettek részt, 1902-ben az akkor új Függetlenségi Kör alakításában. Erre a némi — nem úr nélküli — folytonosságra mutat egy 1927-es cikk is,¹² amely azzal parentálja el az elhunyt dr. Plezskovich Lukácsot, hogy a Népkör díszelnöke volt, s habár valamikor a Szabadelvi Párt híve is, később „egyik vezére volt a szuboticei 48-as és függetlenségi pártnak”. Harcolt a bunyevác tanítási nyelvért is, holott erősen magyar érzésű volt, és azok ellen is, „akik később, 1918 után a bunyevác nacionalizmus hirdetői lettek.”¹³ 1911-ben (sic, a választások 1910 nyarán zajlottak le — L. P.) a választások alkalmával¹⁴ csupán 80 szavazattal maradt a munkapárti (hatalmon levő párti) Vermessel szemben kisebbségben mint ellenzéki 48-as politikus. 1918-ban viszont (az októberi „öszirózsás” polgári forradalom után) a Batthány-kormány főispánná-kormánybiztossá nevezte ki¹⁵ s mint ilyen rövid ideig működött is, „mert akkor már bekövetkezett az öszzeomlás”. Azután részt vett a Népkör öszzeomlás után való újjáteremtésében (én húztam alá — L. P. mert erről is van szó)...” és az ő elnöksége alatt létesültek a Népkör új alapszabályai...”

Már csupán a Népkör megalakulásának éve lenne kérdéses, ha erre (és az akkor még bizonyára meglevő levéltár adatai, iratai alapján) meg nem adta volna a választ egy 1940-es kiadvány.¹⁶ E szerint „A Népkör hivatalosan 1921-ben alakult meg, a régi Függetlenségi Kör helyiségeiben, nagyrészt annak tagjaiból, Pleszkovics Lukács volt országgyűlési képviselő elnöksége mellett...” Ezek után a Népkör kulturális tevékenységével foglalkozik a kiadvány (nem 1919, de 1921—1940 között), ami azonban már nem az én témámhoz tartozik. Ennél a pontnál befejezem tanulmányomat és átadom a tollat azoknak, akiknek az 1918—1941, 1941—1944 és 1944—1972 időszakok képezik „korszakukat”.

(Vége)

JEGYZETEK

74. Uo. 321—323. Ugyanitt olvashatjuk (338.), hogy Havas Emil egy időben a Népkör Közművelődési osztályának elnöke volt. Itt találkozunk tehát először és utoljára a *közművelődési osztály* kifejezéssel a Népkörrel kapcsolatban. Viszont itt sem látjuk: mit is tett ez az osztály és mit Havas Emil? Ez is a további kutatás szükségessége mutat rá tehát.

75. Szabadkai Közlöny. 1890. IV. 27. (17.) A *Társalgási Körök* című vezércikk.

76. Ezek szerint viszont e körökben — a kártyázáson kívül csupán olvasgatnak, beszélgetnek, nem folytatva semminemű kulturális munkát, nem szervezve, rendezve sem tudományt népszerűsítő, sem szentelőadásokat stb. Vajon így volt ez a Népkörben is? Levéltári anyag híján nehéz eldönteni.

77. Szabadkai Friss Újság, 1902. V. 19. (138.)

78. Uo. 1902. VIII. 21. (223.) Lám, újra kísért az újabb kör naptárában is a „táncvigalom” és „társasvacsera”.

79. Igaz szó, 1902. V. 18. (20.)

80. Szabadka és Vidéke, 1902. IV. 27. (17.) *Uj Függetlenségi Kör és dr. Mukits Simon.*

81. Uo. 1902. VII. 27. (30.) Ez kéthónapi késedelmet, halasztást jelent.

82. Igaz szó, 1902. V. 4. (18.)

83. Bácskai Hírlap, 1904. II. 2. (26.) A tárcacikk címe: *A mi bálunk.* Irta: A. J. dr. (Azaz: Ács Jenő)

84. Uo. 1906. VI. 14. (138.)

85. Függetlenség, 1907. IX. 1. (200.)

86. Uo. 1907. VIII. 20. (190.)

87. Uo. 1907. VIII. 22. (191.)

88. Függetlenség, 1908. I. 21. (16.) E lap címlapján a következő nevek szerepelnek: Dr. Mukits Simon főszerkesztő, dr. Pleszkovits Lukács és dr. Ács Jenő társzerkesztők és dr. Fischer Jákó felelős szerkesztő.

89. Uo. 1908. I. 19. (15.)

90. Itt fel kell hívni a figyelmet afra, hogy a Népkör, Függetlenségi Kör kulturális tevékenységéről itt sem tesz a lap említést!

91. Mint bankár! Itt sem teszük szóvá az esetleges közművelődési tevékenységet!

92. Bácskai Napló, 1909. IV. 30. (98.) Ez időben a koalíciós pártok vannak kormányon (48-as párt, Nemzeti Apponyi-párt, gróf Andrassy Alkotmánypártja és Zichy gróf Katolikus Néppártja), ők — a hatóság. Mégis ezeket is megnyerni igyekeznek Mukitsék!

93. Bácskai Napló, 1909. V. 6. (102.)

94. Bácskai Napló, 1909. III. 16. (61.) Érdekes, hogy a keresztényszocialisták (Legényegylet; a Bajai Legényegylet is részt vett az ünnepeken, míg Kulán akkor alakult meg a Katolikus Népszövetség.

95. Bácskai Hírlap, 1912. III. 19. A BH Gyóni Géza lapja, ebben a lapban jelennek meg ez idő tájt a híres Gyóni-versek, viszont a Bácsmegeyi Napló közölte — 1912. VI. 2-án — a kis szákszavú hírt arról, hogy Mukits Simon lemondott „a Függetlenségi Kör elnöki tisztéről”, áhítólág azért, mert konfliktusa támadt a kör szolgáival s azt fel is pofozta, viszont a választmány — az elnökek szemében — a szolgának adott igazat: „A kör szolgája ugyan megcáfolta ezt a hírt (. . .), de a kávéházi asztaloknál tartja magát ez a verzió . . .”

96. Bácskai Hírlap, 1912. IX. 1. (198.)

97. A B. H., Gyóni lapja baloldalú szimpátiákat ápolgat. Így itt mintegy belső meghasonlásról lehet szó.

98. Bácskai Hírlap, 1913. I. 29. (33.)

99. Bácskai Napló, 1913. II. 26. (47.)

100. Achim András a földbirtokos Zsilinszky testvérek büntetlenül ölték meg a Tiszapárt uralma idején (1911); mert mint 48-as és a szocialistákkal is együttaladni kívánó, földosztó, népi tribun erősen veszélyeztette a földesúri hatalmat. Ahpári Gyula a SZDP (Szociáldemokrata Párt) baloldali ellenzékét vezette; a háború után kommunista lett, aki az (Inprekorr; Internationale Presse Correspondenz) és testvérpapjait (több nyelven) is szerkesztette (Berlinben stb.) mint a III. Internationale közlönyét. 1944-ben pusztult el egy hitleri haláltáborban. Pancsovai beszédében már 1905-ben rámutatott az „orosz út” lehetőségére; az ifjúmunkás mozgalomba is bevitte az antimilitarizmust.

101. Ezt tévesztette szem elől Kolozsi is már idézett könyvében: *Szabadkai sajtó 1848—1919.* 225—227. Lásd: Függetlenséget is 1907. X. 15.

102. Kolozsi Tibor: I. m. 269. Szabadkai Független Újság pl. 1908. II. 18.

103. Uo. 271—273.

104. Uo. 279—281.

105. Uo. 299.

106. Uo. 325—323.

107. Uo. 371—373. 1913-ig.

108. Uo., 121. Függetlenség, 1913. X. 26. Ez idővel kapcsolatban Fenyves Ferenc is a kétnyelvűség mellé áll jóval későbbi könyvében: *Mégegyszer elmondom*, Szabadka, 1938.

109. Bácskai Hírlap, 1920. IX. 29. (161.)

110. Hírlap, 1926. VIII. 10. (193.)

111. Uo. 1926. IV. 12. (92.)

112. Uo. 1297. XI. 24. (270.)

113. Pleszkovics származására nézve bizonyára bunyevác: Plesković.

114. A választások 1910-ben voltak. Itt vagy tévedésről van szó, vagy egy későbbi (valóban 1911-es) pótválasztásról.

115. Ugyanakkor Farkas Geiza Bánátban el sem foglalhatta mint ilyen a helyét, mert mielőtt leért volna Pestről, már a szerb hatóságok vették át a hatalmat.

116. *Bokréta. A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja 1919—1940.* Szerkeszti és kiadja Farkas Frigyesné Lichtneckert Margit. Szabadka, 1940.

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK 9.

A jelszót: „Megyében a hazát szeretni”, már akkor alaposan kikezdte az idő. A Bácska cikkírói még a vármegye nevében sürgették a haladást, de már a városra, Zomborra gondoltak. Jellemző, hogy a „városfejlesztő asztaltársaság” elnöke Grosschmid Gábor lett, titkára pedig az a Balogh Ernő, akit majd egy emberöltővel később beválasztanak a Nemzeti Tanácsba. És a színház mégis előbb épült fel. Valószínűleg nem azért csupán, mert nem került annyi pénzbe. Városi művelődési intézmény volt, amit az is bizonyít, hogy Margalits Ede a Zomborban élő Dömötör Pál prólogusát szavalta a megnyitás ünnepi közönsége előtt.

De hát a megyeháza is a város ékessége volt. Tervezője, az apatini születésű Pártos Gyula akkor már egy életre szövetkezett a magyar szecesszió nagy álmodójával, Lechner Ödönnel. Itt azonban még nyoma sincs a későbbi díszítőelemeknek, pedig Vértesi Károly rég megindította a Tulipán-mozgalmat. És Csihás Benő, a fiatal polgármester hajnalonként végigköhécselte a zombori utcákat, mert tüdőbeteg volt, s azt hitte, majd a parkosított Zombor lesz a megmentője. A jó levegő, amelyet a sűrű sorokban ületett bogyós fák fognak megtisztítani és özondússá tenni.

— A Tátrával nem kelhetünk versenyre, a Fruskagorával sem — mondotta azon a közgyűlésen, amely a pankosítás költségeire kért felhatalmazást —, de biztosítani a város lakosságának egészségét szent feladatunk.

S az opstinárok, akik oly szűkmarkúak voltak a pótadók tekintetében, mivel azok sose szolgálták az ő érdeküket, hiszen ők kívül laktak a városban, a szállásokon, most csodálatosképpen megszavazták a költségvetést.

Polgármesterré is nyilván azért választották meg Csihás Benőt, mert átszellemült aszkéta külsejével hatott rájuk, szemben a köpcös, makk-egészséges Falcione Nándorral, aki két szavazattal lemaradt. De Csihás Benő gavallér természetű volt, s a politikai békét is sokra tartotta: hamarosan feleségül vette Falcione Annát, ellenfelének testvérhúgát.

A politikai békét az se zavarta, hogy az ellenzék egy hódító külsejű fiatal ügyvédet, Drakulics Pált jelölte képviselőnek. „Drakulić Paja, Puna kesa jaja” — énekelte csúfalkodva a kormánypárti kortesek kórusa, de hiába. Az ellenzék győzött, Drakulics lett Zombor képviselője.

Két költő szembefordulása kísérte ezt a győzelmet: Zmaj elhídegülése a rapszodikus Laza Kostićtól. Svetozar Miletić már elmegyógyintézetben volt, s a szerb nemzeti pártban szakadás állt be. Liberális, majd radikális programmal, élükön Jaša Tomićtyal, a fiatalok jöttek. És Zmaj melléjük állt. Nem akart nagy változást, inkább csak igazodni kívánt az időhöz, amikor ezt írta:

*Na osnovu stara pravca,
Novi pravac da se da.*

Mert ő is ott volt azon a fontos népgyűlésen Zomborban, amely Drakulics útját a magyar parlament felé kikövezte. Kék szemével, enyhén lekonyuló bajuszával hátat fordított a háznak, ott a Szent György téren, s az emeleti ablaknak, melynek lehúzott függőnyei mögött bős oroszlánként rohant fel-alá, minduntalan beletúrva bozontos üstökébe, Laza Kostić.

„Kis János”, ahogy diákkorában nevezték alacsony termete miatt Zmajt, a szerb tanítóképző internátusa felé fordult, a felvirágzott ablakok felé, amelyekben énekelve és éljenezve hajoltak ki a diákok. A költő adta meg a népgyűlés alaphangulatát, úgyhogy Jaša Tomićnak és Jovan Subo-

tícnak már csak ezt kellett megtartani: Zmaj harcias beszédének főfokát, hogy a bajszos; mély hangú preparandisták őket is megéltenezzék.

— Juh, juh, gospodaru — szaladt be a szobalány a legendák szerint Laza Kostichoz —, ennyi nép a téren, és a nagyságos úr bezárkózott.

— Kifelé! — üvöltötte a költő, úgyhogy kinn a téren is hallani lehetett a haragját, s a templomkert lándzsás kerítése mögött a pópák meghúzták a harangot, a botránnyt elkerülendő, míg Zmaj csendesen lehajtotta a fejét.

*

A vidék is felnőtt lett a század vége felé. Ha Zombor nem is tarthatta már igényt arra, hogy — megyeszékhely lévén — az egész vármegyére sugározza szét a művelődés fényét, a szűkebb értelemben vett vidéknek mégiscsak valamiféle központja maradt.

„Hivatalnokváros!” — mondták lenézően azok a feltörekvő városok, Szabadka és Újvidék — amelyek máris sok mindenben megelőzték Zombort. A mozgalmasabb élet, a nagyobb forgalom, amit az ipar és kereskedelem gyors fejlődése hozott magával, elkapatta őket. És Zombor igyekezett önértéssel viselni ezt a jelzőt. „Uriváros!” — felelte vissza, s a megyeházára jövő-menő hivatalnokurakra gondolt írnoktól, díjnoktól felfelé az alispánig, akinek már kijárt a „méltóságosi” cím, mert az ötödik fizetési osztályban sorolt tisztviselő volt. A pénzügyigazgatóság, az adóhivatal, a pénzügyórság, a bíróság urai mintha valóban többen lettek volna a főutcán és a korzón, a Bajai út árnyas fái alatt, mint a műhelyekbe siető munkások.

A vasút még nem építette ki mind a szárnyvonalakat Zombor körül, arra még tíz-húsz évig várni kellett, de Spitzer Ignác omnibusza már rendszeresen közlekedett Apatin és Bezdán felé. Váltani se kellett a lovakat, hiszen egy-egy óra alatt megtették az utat a Vadászkeret elől indulva, miután a tulajdonos egy kis réztrombitába fűjt, mielőtt felült volna a bakra a kocsis mellé, aki — miután meggyőződött az utasok kényelmes elhelyezkedéséről — csettintett egyet a lovaknak.

A felkőben épült barokk színház páholyainak apatini és bezdáni bérlelt hozta és vitte a lovasút, olykor a menetrenden túl még várokozva is fél órát, ha nagy volt a siker és pezsgővel kellett ünnepelni a primadonnát az Elefántban. A szállásokról bejött urak, a Szemzők, a Falcionok persze reggelig is mulathattak, hiszen saját hintójuk várakozott rájuk, míg az Afrikát megjárt oroszánvadász, Fernbach Bálint lovásza kíséretében gyakran lóháton jött be Szondról és szobát nyitattva a szállodában csak annyi ideje maradt, hogy legénye megborotválja, s aztán szmokingot húzzon.

És nemcsak a földbirtokosokra gyakorolt kellemes hatást a csendes úri város; a falusi középosztály is felfelé törekedett. A községi hivatalnokai után, aztán a kereskedők, a téglagyáros és mészégető urak ugyancsak súlyt helyeztek rá, hogy az „úri város” befogadja őket. A vármegye már régen nem az volt, ami régen, de a dzsentrihajlamok akkortájt terjedtek igazán, s ehhez jobb klímát a zomborinál sehol sem találtak volna. Morovicáról, Bajsáról, Dubokáról és a Topolya környéki kastélyokból jöttek, már nemcsak a megyebálokra, hanem színházba is. A színházi szezon idején a kereskedelem forgalma is fellendült, mert jóllehet az újjazdagok Bécsbe és Budapestre jártak vásárolni, amit esetleg elfelejtettek, azt itt pótolhatták. Stein Jakab nem hiába hirdette a Bácskában egy félreCAPOTT kalapú úriember szájából állandó képes reklámjaiban: „Halló! Halló! Ne menjen Budapestre, nálam ugyanazt olcsóbban megkapja!” Persze, a nyakendőn vagy halcsontos fűzőn a Váci utcai címke előkelőbben hatott, mint ezé a Steiné, aki hétrét gömtyedt a tollas kalapú hölgyek előtt, s átszellemült arccal csókolta meg a búcsúra feléje nyújtott kesztyűs kezét.

A felső kereskedelmi iskolát is az „úri város” igyekezete hozta létre. És a falusi boltosgyerekek lenyomták valahogy azt a három évet, amiért önkéntesi pertli járt és tartalékos tiszti rang, nem is szólva arról, hogy az Olvasókörbe csak érettségivel folyamodhattak felvételért. Az „úri város” tudnillik ebben is igyekezett hű maradni önmagához, s az előkelőséghez, párbajképtelen „közembert” nem fogadva be tagjai sorába. Hacsak a vagonával nem pótolta ezt a formahibát az illető.

*

Az ipar és kereskedelem fejlesztése nem tartozott a vármegye programjába. A mesterembereket lenézték a vármegyei urak, a kereskedelem meg szerintük a zsidók dolga volt, a „vizesnyolcasok”, akikről a liberális kor ugyan lemosta a sárga foltot, de a kastélyokban csak akkor voltak szalonképesek, ha vagyonuk meghaladta az újjazdagokét. Mert a bácskai dzsentri is az volt, újjazdag s vagyonával idő tekintetében nem sokban előzte meg az utóbbiakat.

Az országos mozgalom — amelynek jelszava a millennium évében terjedt el: Pártoljuk a hazai ipart! — a városfejlesztéssel párhuzamosan bontakozott ki. Zomborban pláne még egy külön ezt a célt szolgáló ún. városi párt is erősen szorgalmazta. Vértesi Károly megalakította a Tulipán-szövetséget, s évtizedeken át agitált szóban és írásban annak érdekében, hogy ne csak a falusi nők, de a városi hölgyek is járjanak „honi kék”-ben, alaposan megelőzve törekvésével az angol ipart bojkottáló Gandhi mozgalmát, mondanunk se kell, teljesen sikertelenül. A függetlenségi, negyvennyolcas, tehát Bécs-ellenes mozgalom nemzetiiségi vidéken annyira se tudott gyökeret eresztetni iparban és kereskedelemben, mint északabbra, s tudjuk, ott se sokáig. Nagyon jellemző a város ízlésére, hogy egyetlen épületet sincs, amely a magyar szecesszió díszítő elemeivel ékeskednék.

A nagy és tartós eredmény a felső kereskedelmi iskola megalapítása volt. Ez is inkább egy ember, a rendkívül agilis Zsulyevits Ernő kitartásának volt köszönhető, aki egyedül lépett ki a Stebler-féle vendéglő borgőzös estéből józanul az utcára, s ment túl társainak énekszóban kifejeződő hangulatán, amikor oly harsányan és fenyegetően énekeltek a keserű kurucnótát: Bécs alját, ha nyargalja, Császár azt megsiratja!

Miután iskoláját megszervezte, Zsulyevits Ernő, egy személyben képviselte az egész kollégiumot. Ő volt az igazgató, aki számvevőségi fizetésén kívül egyelőre semmiféle más jövedelemmel nem rendelkezett, jóllehet három tantárgy előadására vállalkozott, s a „kedvezmény”, amelyet élvezett, csupán a tartós szabadságolása volt. A többi tanár óraadóként, valamilyen imaginárius térítés reményében, de leginkább mégis Zsulyevits Ernő rábeszélésére jött át a főgimnáziumból, kisegíteni. De a következő évben kiharcolta az államségélyt, a városi tanáccsal elfogadtatott egy olyan költségvetést, amely nemcsak a rendes tanárok kinevezését tette lehetővé, de külön iskolaépület emelését is előíranyozta a Kisserbtemplom utcában.

Örökké sietős, vékony alakja, a fekete ruhában, esernyővel a kezében, mint a fáradhatatlan közéletű ember élő szobra. „Felvirágoztatni ezt a várost!” — kiáltotta ötven éven át fisztulás, rekedtes fejhangon, örökké szervezve valamit, a felső kereskedelmi iskolán kívül nemcsakára az iparosok önszegélyző szövetkezetét, az Árucarnokot. Asztalosok, esztergályosok, kárpitósok állították ki a Bajai úti áruház hatalmas kirakataiban a termékeiket, melyeket nyugodtan remekműveknek nevezhetünk. Bizonyára Zsulyevits Ernő agilitásának volt tulajdonítható, hogy az Árucarnok híre Budapesten kívül Bécsbe is eljutott, s a nagykereskedők hatalmas bútorszállító kocsijai nemegyszer éjszaka is megálltak az Árucarnok kiscutcai kapujánál, hogy felverjék álmából a fiatal Heczog János kárpitossegédet, aki a raktár melletti udvari lakásban munka után a gondnoki és házmesteri teendőket is ellátta.

„Kivívtuk a császárváros elismerését!” — lelkesedett Zsulyevits Ernő, az ipari szövetkezet elnöke, aki később, mikor Bécs és Budapest bútorkereskedői már nem érdeklődtek a zombori iparosok munkája után, mert érdeklődésüknek útját állta a határ, ugyanilyen lelkesítő szónoklatokkal megvásárolta, a zomboriakkal egy kihalt tengerparti halászfalu, Perast házait, ahova azután nyaranként megint visszatért az élet, úgyhogy Zsulyevits Ernőt késő öregségében díszpolgárává választotta Perast tanácsa.

*

Hiába neveztek hát „úri városnak” Zombort, ez a díszítő jelző csak egy egészen szűk területre szorítkozott. A Belvárosra. A megyeházától a Bajai út sarkáig, s a Vadászkiirtól a Krónics-palotáig, átlója közepén az

oszlopos, tornyos, zömök városházával, amelynek Szent György téri oldalán, a hosszan húzódó erkély alatt vasárnap délelőtt csizmás, báránybőr kucsmás parasztok álldogáltak, mint egy sűrű gyülekezett, nagyon is beszédesen kifejezve Zombor igazi jellegét. A Belvárost egy széles és mély árok futotta körül, az átjáróknál gerendahidakkal, az egykori városánc, amely fölé sűrű lombok hajoltak, a fák között kettős sétánnyal, s azok közül az egyik magasabban futott, mint valami Szemiramisz kertje a bácskai lapályon, míg ezen túl már mégiscsak a periféria következett, a bicskás Szelencse, a kőművesek, ácsok, cserepezők hazája, akik bizony bejöttek május elsején e lombos sétányok alatt, kettős sorokban hangosan énekelve a dalt: Mi dolgozunk és nagy hasznot hajtunk . . .

Valahol a főutca sarkán csatlakoztak hozzájuk a bánátiak, míg a Bezdáni út felől a felsővárosi műhelyek segédjei következtek, az éítő munkásoktól eltérően már nyakkendősen, piros selyem zsebkendővel kabátjuk felső zsebében, amelyet nyilván az asztalosüzemek politúrozónái és a nyomdák berakólányai varrtak a számukra, gyengéd kézzel még ki is azsúrozva a szélét. Mert ők is ott voltak, s az ő hangjuktól a forradalmi dal mintha még fenyegetőbbé vált volna, ahogy a bajszos baszusok között éles szopránjuk fel-felsikoltott.

A munkásegyletem kapuja fölött, a Flórián utcában, vörös zászló csüngött alá, itt a menet egy fillanatra megállt, nem is annyira a zászló előtt tisztelegve talán, mint inkább benézni, hogy megjött-e már Bokányi elvtárs, hogy aztán Lehotzkyval, Ujkéryvel és Schneider Jánossal a menet élén ő is kivonuljon velük a Sikarába. Ezen a napon egészen az övek volt az erdő, mivel Faragó János tanfelügyelő szigorú rendeletbe hívta fel a tanítók figyelmét, miszerint ezen a napon tilos a majálisok megrendezése, úgyhogy Vili bácsi kocsmájának kecskelábú asztalaira a munkások nyugodtan kirakhatták a hozott ennivalót, mint valami batyubálon, s miután e beszédek elhangzottak, melyekben a kiküldött pesti elvtárs a szervekedés további erősítésére buzdított, Schuszter Misi nyakába akaszthatta a harmonikát, s kinn a kuglipályán Kekez Tuna egyből leütötte mind a kilenc babát.

Egy-egy ilyen májusi ünnepen a környékbeli szervezett munkások megbízottjai ugyancsak megjelentek. Ahhoz még nem voltak elegenden, hogy otthon tegyék látványossá a munkások ünnepét, vörös zászlókkal és énekszóval figyelmeztette, hogy ők is itt vannak már. A malmok és téglagyárak munkásairól lehetett csupán szó, legfőljebb Apatinból jöhettek még a halászok és kötőgyári munkások és Bezdánból a hajógyár dolgozói.

Egy-egy ilyen találkozó azonban nagy erősítést jelentett a munkásegyletnek. Számbeli megnövekedésén túl földrajzi kiterjedése is emelte jelentőségét. Zombor megint a vidék központja lett. Határai ugyan kicsit beszűkültek a vármegye közigazgatási határaihoz viszonyítva, de a tény, hogy ott nyílt meg a munkások biztosító és egészségvédelmi központja a „betegsegélyző”, s Zomborból irányították a Népszava terjesztését és egyéb propagandaanyag szétküldését, mégiscsak fölébe emelte a várost a vidéknek. Mintha a szocialisták pártközpontja Budapesten ugyancsak respektálta volna a vármegye székvárosának tekintélyét, az agitátorok legtöbbször itt tartotta a választási beszédeket, síkra szállva az egyenlő és titkos szavazati jogért, és ami még elérhetetlenebb álomnak tűnt — a nyolcórás munkaidőért.

*

Az a tizenhárom lakatos meg ács, akik a bezdáni hajógyárban dolgoztak, nem volt forradalmi csapatnak mondható. Proletárok se voltak a szó igazi értelmében, mert mindegyiknek volt kis földje, háza, de azért az elsők között beiratkoztak a zombori munkásegyletbe. Még talán a hálaló gyolcsosok, a híres bezdáni tanácsok ősei között is volt, aki letette a batyut május elsején és akáclombbal tüzdelt körül az ablakait.

Es ha már használatban lett volna a „proletár” szó, azt mindenképp előtt a bezdániakra kellett volna érteni. Mert nem volt még egy település a Bácskában, ahol annyian tanúi és résztvevői lettek volna a legnehe-

zebb munkának. Innen mentek nyikorgó kubikostalicskával százan és százan a tizennyolcadik század végén a csatornaépítéshez, hogy aztán majdnem egy évszázadon át a kubikolás jelentse a kenyeret Bezdánban. Mert alighogy megindult a hajózás, a Duna átszakította Monostornál a gátat, fajebb kellett hát jönni a csatornával, közvetlenül Bezdán alá, majd a belái tápcsatorna építésére került a sor, s végül a Ferenc Józsefről elnevezett öntözőcsatornára, úgyhogy nemzedékek örökölték a mesterséget, a kubikolást. És ha nem is volt igaz, hogy rabok ezrei ásták a medret, közöttük egy olasz püspök is, akiket munka után lánckra vertek a poroszlók, nehogy éjszaka megszökjenek, a maguk részvétele is épp elég volt, hogy végül igazságot keressenek nehéz sorsukban. De a kubikos nem volt ipari munkás, nem tartozott a földeken élő gazdasági cselédek sorába sem, így hát egyelőre maguk se tudták, merre forduljanak, kivel szervezkedjenek. Vezérük a bandagazda volt, s a munka, amelynek elvégzésére társultak, közös vállalkozás. Idő kellett, amíg megtalálták az utat a földmunkásszövetséghez, s megalakították — Zombortól függetlenül — a maguk csoportját.

Bezdánnak nem volt dicsőséges múltja, új település volt, s ha nevét a közelében levő feneketlen Bezdán-fok után kapta is a Vág vidékéről lejött lakosok nyelvében, a Tolnából, Baranyából, Veszprémből idejött erősebbek voltak, s mikor 1772-ben mezőváros lett és vásárjogot kapott Bezdán, már magyarulakta helységnek volt mondható. Hogy a király az egri várkapitánynak, Dobó Istvánnak ajándékozta volna a későbbi Bezdán mellett fekvő Bartán várát a hozzá tartozó pusztasággal együtt, annak semmiféle hatását nem érezték az új lakosok. Magát a várat meg, Bartánt, hiába keresik azóta is a régészek. Csak öregemberek meséiben jelenik meg a Kozara erdő fái között a várúr, hol azért, hogy a rózsaszedő lányokat megkeresse, hol pedig abból a célból, hogy vízi istennők táncolják körül, s szórjanak virágot a lába elé.

S ha még ma is élnek hasonló legendák a századforduló idején már csaknem nyolcezer lakost számláló mezővárosban, hát akkor azokat nyilván az erdős, lápos, Duna-ágakkal és csatornákkal megszagott vízi világ élteti versenyre kelve az újabb kor urairól szóló mesékkel. Mert híres vadrezervátum volt a Bezdánt övező Kengyija és Karapandzsa árterülete. Rudolf trónörökös és Vilmos császár elé hajtották fel itt a nagyvadat és Aleksandar király is többször megfordult a karapandzsiai vadászházban, Bezdánból északnyugatra mindaddig, amíg szegyenben nem hagyták.

Egy körvadászaton, amelyre a belgrádi diplomáciai kart is meghívta a király, Schaller udvari fővadász a legszebb agancsú szarvasbikát hajtatta őfelsége elé, aki azonban közvetlen közelről se tudta eltalálni. De egy pillanattal később mégis lövés dördült, s a gyanyörű példány először felvágta magát, mint az ágaskodó paripa, aztán piros lett a fű a szügyéből patakzó vértől.

— Ki volt az? — kiáltotta el magát megdöbbenve a fővadász, s néhány perccel később a titkosredőrök elővezettek egy toprongyos, kócos monostori sokácot, Đikanov Jozát.

Vérbeli orvvadász volt, egy fa mögül nézte a felhajtott vadat, s amikor látta, hogy a király mellé lőtt, nem bírta ki, hogy meg ne célozza. Mondják, Đipanov Joza soha többé nem vett puskát a kezébe, viszont a marseille-i merénylet áldozata, Sándor király se jött többé Bezdánba vadászni.

*

A bezdáni világ vadregényes szépsége talán csak a halászatot tartotta odahaza. A munkára való férfiak jelentős részét a nagy víz, a Duna vitte és hozta vándorutukon. Mert a hajósok megint egy külön rétegét képezték a föld nélküli bezdániaknak. Külön egyletük volt otthon a hajósoknak, önszegélyző szövetségessel, nyugdíjalappal és temetkezési társulattal. Hosszú-hosszú éveken át éltek távol falutól, családtól, az egész bácskai világ-

tól. Bejárta a nagyvilágot, amíg matróból kormányos vagy pláne kapitány lett valaki, s csak öregkorára került vissza, amikor már egy kis szőlőt tudott venni odaát, a batinai hegyen, a Duna fölött, s megint csak hetenként egyszer-kétszer jött haza, gyümölcscsel színültig telt kosarakban hozva lélekvesztően a termést.

Az övék is olyan helyi és saját erejükre támaszkodó szervezkedés volt, akárcsak a kubikusoké. De mivel nemcsak gabonát szállító uszályokon szolgáltak, hanem jutott belőlük tengerjáró hajókra is, a legmagasabb kikötőkben megfordulva, ők hozták a nagyvilág híreit. Az Odesszában megalakult dél-orosz munkásszövetségről is hallhattak, akárcsak később a katori tengerészlázadásról. Hogy a két világháború között Bezdánban kommunista aktívák voltak, ezzel magyarázható.

Magya a mezőváros azonban mégiscsak egy nagy falu maradt, Zombor erős hatósugarában ipari, kereskedelmi és művelődési szempontból egyaránt. Egy idő múlva a gyolcsosok abbahagyták a vándorlást, otthon ülők lettek, mert a zombori és később a helyi kereskedelem mindenütt piacot talált a bezdáni damasztanak, amelyet a takácsok népes céhe állított elő. Lassan egy értelmiségi réteg is kialakult, s a sokféle kör — olvasókör, függetlenségi kör, polgári kör — osztályok között húzott határvonalat. De a zombori főgimnázium s a kereskedelmi iskola legtöbb vidéki növendéke innen került ki.

Mégse tudott átmenni a polgárisodás folyamatán és erőteljesebb fejlődésnek indulni. Talán épp azért, mert a férfiak többsége távol élt. A halászok egy része kinn a halásztanyákban, s csak hét végére került haza, a kubikusok, főként a két világháború között csupán a telet töltötték otthon, amint kitavaszkodott, már mentek le Szerbiába, Macedóniába, ahol új városokat, palotákat építettek az általuk nivellált terepen, a hajósok meg csak akkor jöhettek haza, amikor befagytak a folyók, a hajók ott álltak a téli kikötőkben az olvadásra várva. A fejlődés nem tudott belterjesse válni, s a trásadalmi élet — a körök ellenére — Zomborban keresett kiélési lehetőséget. És valamelyest végvár is volt Bezdán, hogy ezt a régi-és szót használjuk. Baranya közelebb volt hozzá, mint a vármegye székvárosa, csak a Dunán kellett átkelni, ott azonban mégis idegenek voltak a bezdániak.

Bosnyák János, Bezdán európai műveltségű főjegyzője 1904-ben felirattal fordult a kormányhoz, amelyben a tervezett Baja—Bátaszék között építendő híd helyett egy Bezdán—Kiskőszeggel összekötő híd megépítését javasolta. Jobb földrajzi adottságokra, hadászati szempontokra hivatkozott, s még az olcsóbb kivitelezésre is felhívta a magas kormány figyelmét, de hiába. A hídra hetven évig várni kellett.

„Mi megtevén hazafias kötelességünket — zárta le feliratát a főjegyző — ezek után egyéb mondanivalónk nem lehet, mint: Videant consules...”

De hát a konzulok nem így látták a bezdáni híd jelentőségét, ahogyan Bosnyák János kifejtette. Pedig a lényegét ő sem árulta el. Hogy Bezdánt szerette volna kiszabadítani a sehova nem tartozás állapotából s egy keletet nyugattal összekötő útvonal csomópontjává tenni, nyilván azért hallgatta el mert attól félt, lokálpatriotának tartják. S azt abban az időben, hetven év előtt se szerették, inkább hagyták, hadd vándoroljon továbbra is a bezdáni nép a kenyerét keresve, míg otthonában csak meghalni jön.

ALKOTÓMŰHELY

KOLOZSI TIBOR

NÉGY JUBILEUM

Az Életjel újabb jubileumához érkezett. Ez a jubileum azonban nem csupán egyszerű és nem is egyszeri kerek évforduló, hiszen az élőújság fennállásának húsz esztendejében három más, kisebb jubileum is rejlik, mely azonban elválaszthatatlanul összefügg a gerincet alkotó húsz esztendővel, az Életjel munkája fokozatos kibontakozásának két termékeny évtizedével.

Az ötvenként megjelenő jubileumi összefoglaló könyv éppen az öt esztendőt felölelő jellegénél fogva mindenképpen elsősorban arra hivatott, hogy a legutóbbi fél évtized munkájáról adjon képet, az eltelt egyötöd évszázad következetes és egyre terebélyesedő munkájának kitarulkodó képe azonban arra utol, hogy messzebbre is kell nézni, egészen a kezdetig, mert csakis így mérhető fel a megtett út a maga teljességében, csakis így válik igazán kézzel tapinthatóvá a kitzűzött feladatok megvalósításában elért eredmény, sőt még ennél több is. Hiszen az Életjel nem elégedett meg azzal, hogy az induláskor maga elé tűzött célokat elérje, hanem az évek folyamán e mellett igyekezett egyre szélesebb körre kiterjeszteni működési körét. Éppen ennek köszönhető, hogy húsz esztendő leforgása alatt nemcsak a város, hanem az egész tartomány olyan kulturális intézményévé fejlődött, amely immár nem is csupán magyar művészeket, a magyar irodalmárokat, újságírókat tömöríti maga köré, de kiterjedt munkássága egyre inkább felöleli az itt élő magyarsággal testvéri szerbhorvát és más nyelvű írókat, kulturmunkásokat is. Ezzel a kiterjedt tevékenységével ismételtelen tanúsítja hazánk népeinek és nemzetiségeinek megbonthatatlan testvériségét, éspedig nem is csupán mint közvetítő, a más nyelvekből fordított műveknek a szabadkai magyar közönség elé tárásával, de kétnyelvű estek megrendezésével is. Ennek a céltudatos munkának az eredménye, hogy az Életjelre felfigyeltek még a határon túl is, ami nemcsak abban jut kifejezésre, hogy magyarországi és romániai vendégek is felléptek rendezvényein, de minden bizonnyal még inkább abban, hogy a magyarországi és romániai sajtótermékek is méltatták nem egy alkalommal a Szabadkáról kisugárzó áldozatos munka számos jelenségét.

Az 1958 októberében a város hirdetőtábláin és egyes üzemekben, iskolákban megjelent plakátokon a szabadkai írók és újságírók egy kis csoportja még csupán azt jelentette be, hogy Életjel címen irodalmi élőújságot rendez a Városi Könyvtár földszinti olvasótermében, s hogy ez az élőújság voltaképpen I. száma egy tervezett sorozatnak, amelynek az a célja, hogy az élő szó útján is közelebbi kapcsolatot teremtsen írók és olvasók között, hogy ezzel a kapcsolattal is hozzájáruljon magyar nyelven a város kulturális életének gazdagításához, színesítéséhez. Hogy a kezdeményezés ne maradjon pusztába kiáltó szó, a plakátok mellett meghívók is készültek a város legismertebb művészetbarátai, színház- és hangversenyátogatói, valamint könyvbarátai számára, hogy felhívják figyelmüket az új kezdeményezésre, az új kulturális akcióra. A kiragasztott plakátok és a szétküldött meghívók nem maradtak visszhangtalanul. Az élőújság első számának előadására több mint száz ember gyűlt össze a könyvtár olvasótermében, és ez a száz ember volt a később kialakuló, egyre bővülő állandó közönségnek a magva.

Hogy milyen célkitűzésekkel indult az Életjel, amelynek első lelkes szervezői Burkus Valéria, Dévavári Zoltán, Galamb János és Urbán János voltak? Megkaphatjuk erre a választ, ha beleolvasunk Urbán Jánosnak az 1. szám bezárójéjének elmondott szavaiba:

„A szerkesztőség azzal a tudattal kezdte meg munkáját, hogy a közvetítő, a tájékoztató és az útmutató szerepét vállalja magára. Közvetít a leírt irodalmi mű és az olvasó között, tájékoztatást ad az időszéri irodalmi eseményekről, a színházi életéről, a filmről, a képzőművészetről, a zenei életéről.”

Nagy tervek egy induló irodalmi élőlűjság számára, de egyelőre nem terjednek ki tovább a klasszikus élőlűjság határainál. Megismétlődő előadások, a szereplők egyre bővülő köre és a kulturális események iránt érdeklődő közönség egyre nagyobb érdeklődése. Tulajdonképpen ebbe a három fogalomkörbe belefer az első időben, sőt az első évtizedben az az egyre terebélyesebb munka, amely azonban természetesen már ekkor sem állt meg az eredetileg kitűzött céloknál, nem elégedett meg az eleinte természetesnek látszó helyi jelleggel, a kezdetben természetesnek tetsző nemzetiségi környezettel. Azt mondtam, ez a három fogalomkör magában foglalta a munka egész tartalmát. Csakhogy ehhez hozzá kell tenni mindjárt azt is, hogy ezek a fogalomkörök nem maradtak meg a kezdeti méretekben, hanem egyre bővültek. Éppen ez a fokozatos, de minden lépésben tapasztalható terebélyesedés a magyarázata annak, hogy csakhamar felfigyelték az Életjel tevékenységére a város határain túl is. Ez a magyarázata például annak is, hogy már 1959 első felében, tehát nem is egészen egyeztetendő tevékenység után arra kaptam megbízást Major Nándortól, a Híd akkori főszerkesztőjétől, hogy a Híd oldalain számoljak be részletesebben arról a megindult irodalmi, művészeti és általában kulturális munkáról, amely felrázta közönségéből a sokszor érdektelennek, a kultúra iránt közömbösnek nyilvánított szabadkai közönséget, s amely visszhangot keltett más helyek irodalmi köreiből, így a tartomány székvárosában is.

És hogy is ne! Hiszen — mint már mondtam — az Életjel nem maradt meg a szűkebb helyi keretek között. Először is nemcsak irodalmi megnyilatkozásról volt szó, hanem az irodalom mellett helyet kapott pódiumán a zsurnalisztika, a zene, a színjátszás, sőt a képzőművészet is. És ez a keretátörés csakhamar megnyilatkozott az élőlűjság előadásainak szereplői körében is, hiszen a szabadkai írók nem igyekeztek kizárólag a maguk számára kisajátítani ezt a kulturális pódiumot, mely az élő szó hídjá volt a közönség felé, hanem egyre gyakrabban szerepeltek az élőlűjság műsorai keretében a Szabadkán kívüli vajdasági kulturális élet más ismert személyiségei is. És ez természetes és a munka elgondolásából önként következő fejlődés volt. Hiszen az irodalmi tevékenység nem szűkíthető le egy-egy város vagy szűkebb terület határai közé. És ugyanígy a művészet más ágainak megnyilatkozásai sem. A hatás tulajdonképpen kölcsönös volt kezdetől fogva. Például a zene egyrészt vonzotta a közönség egy részét, másrészt pedig az Életjel estjei is hozzájárultak ahhoz, hogy a zene is egyre népszerűbbé váljék a nagyközönség körében. Aztán meg a képzőművészek is teret kaptak egy-egy megrendezett kiállítás vagy képzőművészeti előadás keretében, másrészt pedig egy kicsit képzőművészeti nevelőmunka is volt ez a mai modern műveket nemigen értő közönség soraiban. Az előadások színvonalához mindenképpen hozzájárult kezdetben az is, hogy a szabadkai színészek pusztá lelkesedésből, minden ellenszolgáltatás nélkül vállalták a fellépéseket az egymást követő esteken, szavalatokkal, felolvasásokkal, kisebb jelenetek bemutatásával is. Ugyanez vonatkozik természetesen a zene művészeire, a képzőművészekre és magukra az újságírókra és írókra is. Tagadhatatlan, hogy ez a lelekes viszonyulás nagyban elősegítette a rendezvények kibontakozását, különös tekintettel arra, hogy az Életjel szerkesztőségének rendelkezésére nagyon is szűkre szabott anyagi eszközök álltak.

Említettem már, hogy egyre gyakrabban felléptek a rendezvényeken más városokból való írók, kulturmunkások is. Ez nagyrészt annak a munkának természetszerű következménye, hogy az élőlűjság műsorában kezdetől fogva tekintélyes helyet kapott az irodalmi művek, könyvek nép-

szertűtése, ismertetése. S ha már ismertetésre került valamely könyv, hát ettől csak egy lépés kellett odáig, hogy személyesen megjelenjen, fellépjen, beszéljen az előadáson maga az író is, akinek könyvét ismertetette a műsor, sőt né csak fellépjen, hanem — ha már itt van — dedikálja is az olvasók kívánságára az est keretében árusított művét. Így vette ki részét még a könyvterjesztésből is az Életjel.

Az irodalom mellett az élőlűjság közreműködött a társadalmi és politikai élet időszerű eseményeinek taglalásában is. Ezt elsősorban rendszeres vezércikkei útján érte el, bekapcsolódva ily módon a társadalmi folyamatokba. Ez a hozzáállás magától értetődően vonta maga után azokat a módosulásokat, amelyek során a kezdeti esztrádszerű műsorok könnyedebb formája egyre inkább elmélyült. Ebben a tekintetben megint csak kifejezésre jut a kölcsönösség. Nemcsak az Életjel hatott a közönségre, hanem a közönség is az Életjelre, s ennek a kölcsönös hatásnak megfelelően alakultak az újabb és újabb műsorok is. Először is meg kell említeni, hogy immár nemcsak a régebbi írók sorakoztak föl az élőlűjság mögé, hanem egyre nagyobb tér nyílt a fiatalok, a kezdők előtt is, úgyhogy az élőlűjság pódiuma afféle kiindulópontul is szolgált az új tehetségeknek. A fiatalokra fordított figyelem megnyilatkozott aztán az Életjel minden tevékenységében, s az újabb időben, a Csáth Géza Művészetbaráti Kör közreműködésének kilombosodásával voltaképpen az előadói műfaj ápolásának egyik alapjává lett. Ez a törekvés a magyarázata minden bizonnyal annak is, hogy már kezdetben a közönség soraiban is egyre nagyobb számban jelentkezett a tanulólűjság, éspedig nem is a régi formában, amikor a tanárok egyszerűen kivézényeltek egy-egy osztályt valamely előadásra, hanem egyéni érdeklődésből. Ez az egyéni érdeklődés az idők folyamán valószínűs mozgalmommá izmosodott a középiskolás ifjűság körében, mely az Életjelnek egyik megbízható tartópillérévé vált.

Egy másik, igen lényeges jellegzetessége az Életjel munkájának kezdetlől fogva az irodalmi, kulturális és társadalmi múlt feltérképezésére irányuló törekvés. Ez megnyilatkozott már az élőlűjság számainak megjelenésében is, de még nagyobb és tervszerűbb arányokat öltött a későbbi könyvkiadás megindulása után. Erről azonban részletesebben is szólni kell a későbbiekben.

További feladataul tűzte ki az Életjel, az ország népei és nemzetiségei közötti hid szerepét vállalva, a szerbhorvát és más nyelvű irodalmak ismertetését, a magyar közönség felé való közvetítését. Ebben a tekintetben egyébként helyi viszonylatban is élénk tevékenység bontakozott ki, ugyanis a népek és nemzetiségek közötti közvetítő szerep nem merült ki abban, hogy az élőlűjság előadásainak közönsége magyar nyelven megismerkedhetett a legnagyobb jugoszláviai írók, Ivo Andrić, Miroslav Krleža, Ivan Goran Kovačić, Gustav Krklec és mások jelentős műveivel és írói egyéniségével, de létezett ez a közvetítés helyi vonalon, mégpedig a kölcsönösség alapján. Ugyanis az Életjel műsoraiban helyet kaptak a szabadkai szerb és horvát írók, a Rukovet és az Osvit munkatársai, és viszont a Rukovet és az Osvit számos szabadkai magyar író műveit közvetítette fordításban a szláv ajkú közönség felé.

Semmiképpen sem feledkezhetünk meg az Életjel egy olyan akciójáról, amelynek keretében egymást követően egy egész estsorozaton, szervezett vetélkedő formájában arra ösztönözte Szabadka tanulólűjságát, hogy egészen közelről megismerkedjen a jugoszláviai magyar írók egyéniségével és alkotói munkásságával, nagymértékben hozzájárulva ezzel a jugoszláviai magyar irodalom népszerűségéhez, térfoglalásához, elismeréséhez.

Ha ehhez hozzávesszük még azt is, hogy már kezdetlől fogva megnyilatkozott az a törekvés is, hogy az előadók sorában szerepeltesse az élőlűjság a magyarországi művészeket is, akik a televízió csatornán már közeli ismerőseivé váltak a közönségnek, felléptetvén a közönség előtt már abban az időben például Keres Emilt, Bessenyei Ferencet, Psota Irént, Básti Lajost, Sütő Irént, Neményi Lilit, Töröcsik Marit, Horváth Tivadart, Rátonyi Róbertet és másokat is, s ha nem feledkezünk meg arról sem, hogy az élőlűjság szabályosan egymást követő számain mindíg ott voltak

a műsorban a kimagasló szabadkai zeneművészek is, s hogy például Oláh Sándor, Farkas Béla és mások kiállításainak megrendezésével, nagy művészek munkásságának ismertetésével a képzőművészetet is közelebb vitte a nagyközönséghez, akkor nyilván érthető, hogy már az első ötévi munka lezárulásával, a 48. szám megjelenésekor Urbán János ezekkel a büszke szavakkal köszöntötte a közönséget:

„Összesen 402 előadó, író, festőművész, színművész, zeneszerző szerepelt előadásainkon. A Belgrádban, Zágrádban, Szarajevóban és az ország számos más városában élő írók, szerzők műveit tolmácsoltuk. Talán éppen abban értünk el legszebb eredményt, hogy hazánk neves műsoraival ismerkedhettünk meg, és a világban előforduló felmérhetetlenül sok eseményből azt választottuk ki, ami legjobban érdekli dolgozóinkat.”

Azt mondják, a számok unalmasak. De ha unalmasak is, ez a 402 előadó, író, művész, zeneszerző mindenképpen szavahihető tanú arra, hogy a munka nem volt hiábavaló, hogy gyümölcsözővé vált.

De nem csupán Urbán János méltatta az öt esztendő során elért eredményeket. A közönség soraiból is sokan előszóval, vagy levélben, vagy a megszervezett véleménykutatás során kifejtették a látott műsorokkal kapcsolatos nézeteiket, elképzeléseiket, indítványait. Az Életjel tehát valóban mozgalommá vált, mely a társadalom élő testéből fakadt, s mint mozgalom csakugyan társadalmi szükségletet elégített ki. Ennek bizonyossága a szerzte a lapokban megjelent elismerő sorok sokasága is. Vlaovics József például ezt írta a 10 éves Életjéről a Dolgozóknak:

„Az Életjel! elérte, ami a tartományi fővárosban nem sikerült: kétszáz-háromszáz főnyi állandó közönséget toboroz egy irodalmi pódium köré, ahol az elmúlt tíz évben több ezer résztvevő előtt lépett fel az előadóművészek, a színészek, a szavalók stb. egész serege.”

De megemlékezett a 10 éves évfordulóról például az újvidéki Dnevnik is, rámutatva arra, hogy „...nem egy fiatal költő, író, zeneszerző itt mutatkozott meg első alkotásával, s nem egy fiatal színész és rendező mutatta be kibontakozásban levő képességeit.”

S amikor 1967-ben munkájának elismeréseképpen az Életjel elnyerte Szabadka város Októberi díját, Bárkányi Pál, a bizottság elnöke egyebek között ezekkel a szavakkal nyújtotta át a kitüntetést:

„... az irodalmi élőlűjság tevékenyen részt vett az olyan általános jelentőségű manifesztációkban is, mint amilyenek a könyvhónap, a társadalmi-politikai életünk történelmi évfordulóit és más aktivitások kulturális életünk mozgalmas napjaiban.”

De nemcsak a mi társadalmi életünkéből jött az elismerés, hanem felfigyeltek az Életjelre külföldön is. Az évforduló alkalmával, vagy valamely más esemény kapcsán hosszabb-rövidebb méltatások jelentek meg róla például az Esti Hírlapban, a Délmagyarországban, a Somogyi Néplapban, a Magyar Hírlapban, a Tiszatájban, a Jelenkorban, a Forrásban, a Petőfi Népében, a Korunkban, az Új Látóhatárban stb. stb., jelezve a végzett munka elismerését, méltányolását. A Politika szintén részletesen foglalkozott az Életjel tevékenységével, tehát nyugodtan elmondhatjuk: nemcsak Vajdaság, de Belgrád, sőt a szomszéd országok szeme is éberben figyelte a Szabadkán, s a későbbiekben más helységeken is lezajló előadásokat, az élőlűjság egyre szaporábban sorakozó számaikat. És ez nem is csoda, ha tekintetbe vesszük, hogy például az Életjel köréből indult ki még jelenlegi, immár szintén nagy elismerést elért folyóiratunk, az Üzenet megindításának gondolata is.

Erről a sokoldalú munkáról a 15. évforduló küszöbén Urbán János így számolt be a Magyar Szó újévi számában:

„Az élőlűjság nevéhez fűződik számos kiállítás, találkozás, emléktábla, emléktábla-, szoboravatás, ifjúsági színpadi rendezvény, vetélkedő, zenei, képzőművészeti, színművészeti, írói portrék bemutatása, fiatal tehetségek útra indítása, a testvérvárosi kapcsolatok fejlesztése, nyelvművelés, munkásmozgalmi tevékenység, népi ünnepek, szavalóversenyek, filmbemutatók szervezése, rádió-, televízióközvetítések, munkaközösségekkel való kapcsolatteremtés stb.”

Valamikor a századforduló táján, pontosan 1898-ban már indult valami hasonló kezdeményezés az akkori Szabadkán, amikor Milkó Izidor és Toncs Gusztáv vezetésével megkezdte munkáját a Szabad Liceum, és kisebb megszakításokkal 1918-ig működött. Ennek a Szabad Liceumnak a keretében előadások hangzottak el, számos fővárosi és más városból való előadónak a közreműködésével. Kezdetben afféle értelmiségi továbbképző fórumként tevékenykedett, s a tudomány eredményeit igyekezett közvetíteni a közönség felé, később pedig vitafórummá fejlődött, amelynek másorában helyet kaptak az irodalom, a művészet, a politika, sőt a gazdasági kérdések is. Ennek az egykori Szabad Liceumnak azonban nem volt olyan rendszeres a munkája, mint késői utódjáié, az Életjelé, és főleg nem volt olyan szerteágazó a munkássága, tekintve hogy mindvégig megmaradt az előadások, a szervezett viták keretében.

Az Életjelé ezzel szemben fennállása tizedik évfordulójának esztendejében új munkaformákkal bővült, s éppen ezeknek az új munkaformáknak a megindulása jelenti a húszéves jubileum keretében a kisebb, mindössze tízéves jubileumoknak a kiindulópontját. Horváth Emma tanárnő vezetésével már 1968 őszén megalakult a fiatalok, a középiskolás tanulók művészetbaráti köre, amely aztán a következő évtől, 1969-től felvette a Csáth Géza Művészetbaráti Kör nevet. És 1968 őszén kezdte meg munkáját a Kísérleti Színpad, amely a későbbiekben bizonyos kívánságok felmerülése folytán Irodalmi Színpaddá vált, és a múlt év január 1-e óta Kosztolányi Dezsoló nevét viseli. Mindez tulajdonképpen még beleszövődik a kezdeti indulási formába, mert az élőlítség jelentkezése is előadások formájában történt. Tíz évvel azonban valami olyasmi is bekövetkezett, ami egészen új megnyilatkozási formát adott az Életjelé egy ágazatának. Megjelentek ugyanis az Életjelé Miniatűrök első füzetei, s ettől kezdve az Életjelé nemcsak az élő szó varázsával közelített közönsége felé, hanem igénybe vette a nyomda szolgálatait is, tehát tartósabb nyomokat is hagyott kibontakozó tevékenységével maga mögött.

Négy jubileum! Érthető hát, hogy a legújabb időszak eredményeinek felidézésekor nem is elégedhetünk meg azzal, hogy általában az Életjelé tevékenységéről emlékezzünk meg, hanem külön-külön sorra kell venni az egyes ágazatok eredményeit, törekvéseit.

Magával az élőlítséggel kapcsolatban mindenekelőtt meg kell említeni azt is, hogy a munka, a jelentkezés, már nem merült ki csupán a megszo-kott estékkel, hanem beleágyazódtak a Csáth Kör külön miniműsorai is, amelyek rövid lélegzetű előadásokon elsősorban magát a tanulóifjúságot gyűjtötték össze, komoly pedagógiai szint is adva ezzel az Életjelé tevékenységének, ami annál inkább érzékelhetően kidomborodott, mert hiszen hivatott tanárnó állt az ifjú társaság körében, s az ő utasításai szerint bontakozott ki nemcsak az előadás, de részben a programösszeállítási munka is.

És hadd említsek meg megint csak néhány számot! Az elmúlt húsz év alatt az Életjelé mintegy 350 nagy műsort rendezett, s ezeket összesen csaknem 100 000 ember hallgatta végig. A tíz év alatt rendezett 180 miniműsorára pedig körülbelül 25 000-en voltak kíváncsiak. Evente tehát 27—18 nagy előadást és ugyanannyi miniműsort láthatott a közönség. Minden bizonnyal érdemes megemlíteni azt is, hogy csupán tavaly körülbelül 3400 főnyi közönsége volt az Életjelé-esteknek, külön mintegy 640 az Irodalmi Színpad előadásainak, és több mint 2300 a miniműsoroknak. Ez az évi 6500 érdeklődő beszédesen tanuskodik arról, hogy az Életjelé rendezvényei iránt egyáltalán nem lanyhul, sőt még növekszik is az érdeklődés.

S ha tekintetbe vesszük ezek változatosságát és sok irányba kiterjedő figyelmét, ez az érdeklődés teljesen érthető is. Ilyenkor, jubileum alkalmával minden bizonnyal érdemes egy rövid áttekintést adni, hogy melyek is voltak az utóbbi hat esztendőben, tehát a legutóbbi Életjelé-évkönyv megjelenése óta megrendezett legjelentősebb esték!

A sort természetesen a 15. évforduló alkalmából megrendezett nagyszabású jubileumi est nyitotta meg, melyen vendégként fellépett Miroslav Antić és Fehér Ferenc is, s mint már ebből is nyilvánvaló, a műsora két-nyelvű volt. A más jellegzetes csoportokba be nem osztható, vagy csak

nehezen beleillő előadások sorába tartozik például az Üzenet és a Rukovet folyóiratokkal megrendezett együttes, természetesen szintén kétnyelvű műsor, mely beszédesen tanúsította a szabadkai szerb, horvát és magyar írók között kialakult termékeny együttműködést. Igen jelentős volt az Újvidéki Hungarológiai Intézet fennállásának ötödik évfordulója alkalmából megrendezett Életjel-szám, amelynek keretében közreműködtek az intézet munkatársai, és a szünetben árusításra kerültek az intézet kiadásában megjelent füzetek, kiadványok is. Ez az est külön említést érdemel abból a szempontból, hogy felhívta a közönség figyelmét ebben a jugoszláviai magyar intézményben folyó tudományos kutatómunkára. Hasonlóképpen nevezetes est volt az újvidéki M-stúdió vendégszereplésének estje. Részben már az emlékező jellegű estek közé tartozik a Híd jubileumi estje, amelynek keretében a harmincas évek közepén indult nagymúltú, haladó szellemű társadalmi folyóiratunk indulásának körülményeire és munkájának kibontakozására emlékezett az összegyűlt nagyszámú közönség. Ebben a kategóriába tartozik a vajdasági munkásírók bemutatása, valamint a Városi Történelmi Levéltár megalakulásának 25. évfordulója alkalmából rendezett műsor is, a hagyományoknak megfelelően szintén két nyelven. És végül a humoristák már szokásossá vált estje szintén hozzájárult ahhoz, hogy öregbítse az Életjel jó hírét, bevonva a műsorba a Jugoszláviában élő magyar humoristák legjavát.

Az emlékestek sorát a Dózsa György születésének 500. évfordulója alkalmából rendezett szám nyitotta meg, amelynek keretében Ady Endre, Illyés Gyula, Nagy László, Petőfi Sándor, Várnai Zseni és mások verseiből, valamint Hegedűs Géza és Nemeskürty István írásaiból támadt új életre az életét tüzes trónon végzett parasztlevelező markáns alakja. Ezt az estet egyébként (más estekhez hasonlóan) meg is ismételték, mégpedig ezúttal! Hajdújáráson, valamint a palicsi könyvtárban is, jelezve, hogy az Életjel immár nem zárkózik be a város határai közé, hanem a külterületek felé is tekint.

A további emlékestek főleg elhunyt írók szavát idézték újra a pódiumról, s ebből a felidézésből a jugoszláviai magyar írók mellett, akik közül igen sokan közvetlen munkatársai is voltak az előző esztendőekben az Életjelnek, természetesen nem maradhettek ki a jugoszláv írók kimagasló képviselői, élők és holtak egyaránt, de a magyar irodalom nagyjai sem.

Az emlékezések sora Csépe Imre halálának egyéves évfordulóján rendezett emlékesttel kezdődött ebben az időszakban. Csépe Imre maga is az Életjel munkatársai közé tartozott életében, s korai halálával pótolhatatlan úrt hagyott maga után. Természetesen hát, ha halálában sem feledkezett meg róla a szerkesztőség és a nagyközönség sem. Szirmai Károly a jugoszláviai magyar irodalom kimagasló egyéniségei közé tartozott, és tulajdonképpen az ő elődje volt a Kalangyában és a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom szervezésében is Szenteleky Kornél. Közeli esett egymáshoz a rólunk való megemlékezés is, csak éppen az évfordulók között volt különbség. Szirmai Károlynak ugyanis egyéves elhalálzásáról emlékezett meg az élőjság egy száma, Szenteleky Kornélnak pedig születése nyolcvanadik és halála negyvenedik évfordulója alkalmából szentelt egy estét. Kvazimodo Braun István Szabadkán élt, s a 7 Nap körül munkálkodva irodalmi és újságírói téren, maga is ott mozgott az Életjel pódiuma körül, ezért emlékezett meg róla, szintén halálának első évfordulóján az irodalmi élőjság egy neki szentelt számával. Dóró Sándor, a fiatalon elhunyt, nagyrészt még csak főleg ígéretek szemüvegén át szemlélhető költő és a veterán Stadler Aurél emléke egy közös irodalmi esten elevenedett fel az Életjel közönsége előtt, a legutóbbi három ilyen emlékest pedig különösen fájó emléket ébresztett nemcsak a szabadkai, de az egész vajdasági irodalomrajongó közönség körében, hiszen érthetően fájó volt az egy év utáni búcsú Majtényi Mihálytól és Gál Lászlótól is, akik a két háború közötti időszakban Szabadkán fejtették ki irodalmi munkásságukat, a felszabadulás után pedig újvidéki környezetben fejlődtek fel irodalmi életünk élvonalában, sohasem feledkezve meg szabadkai multjukról, és nem feledkezve meg az Életjéről sem. Sinkó Ervin előtt

pedig, aki egy régi regényben meg is örökölte Szabadkát, az első világháború utáni forradalmi időket választva témájául, halálának tizedik évfordulóján hajtottá meg a szabadkai élőlűjság szerkesztősége az emlékezés zászlaját.

De nemcsak haláluk után szerepeltette íróinkat az Életjel: a műsorokban való rendszeres fellépések mellett külön esteket rendezett az élők számára is, például Gion Nándornak és Német Istvánnak, melyek keretében természetesen felléptek maguk az írók is; ilyen volt Gulyás József és Zákány Antal együttes szerzői estje, és ilyen volt a Híd-díjas Brasnó István műveiből összeállított szám is.

Önálló szezői estek rendezésére rendszerint felhasználta a szerkesztőség egy-egy Életjel-kiadvány megjelenését is. Így Petkovics Kálmán nemcsak az Életjel Könyvek sorozatában adta közre Szabadka forradalmi múltjának egy darabkáját feltáró, *A kérdőjeles ember* című művét, hanem még közelebb vitte az érdeklődő olvasókhoz a könyvecskét a megrendezett szerzői est is. És hasonlóképpen Szekeres László *Szabadkai helynevek című* helytörténeti kézikönyve, dr. Györe Kornél *Szabadka településképe* című városmorfológiai tanulmánya, Kolozsi Tibor *Szabadkai sajtó* című sajtótörténeti kötete is megelevenedett egyes részleteiben az élőlűjság közönsége előtt.

A jugoszláv írók nagyjai közül a 80 éves Nobe-díjas Ivo Andrić műveiből adott jól összeválogatott műsort a szerkesztőség, megfelelő méltatásokkal. És szintén nyolcvanadik születésnapja alkalmából idézte fel az Életjel a maga közönsége előtt a másik nagyság, Miroslav Krleža műveit és irodalmi alakját. Kétnyelvű műsorral emlékezett meg születésének hetvenedik évfordulóján Jovan Popovićról, a nagy íróról és forradalmárról. Külön irodalmi est keretében áldozott az Életjel és ezzel egész Szabadka is Ivan Cankar és Vladimir Nazor emlékének születésük századik évfordulója alkalmával, és nem maradt ki a megemlékezések közül Miloš Crnjanski irodalmi munkássága sem legutóbb pedig, elhunytakor, az Életjel pódiuma ismét megemlékezett Gustav Krklecéről, aki egyszer régen már személyesen is részt vett az Életjel egy estjén, Csuka Zoltánnal együtt, kétnyelvű műsor keretében.

A magyar irodalom nagyjai közül Petőfi születésének százötvenedik, Ady Endre születésének századik, a szabadkai származású Kosztolányi Dezső és Csáth Géza születésének pedig kilencvenedik évfordulójáról emlékezett meg méltó körülmények között az élőlűjság.

A színvonalas irodalmi műsorok mellé méltóképpen sorakoztak fel a határon túlról érkező vendégek is. Igen emlékezetes például a romániai magyar írók estje. Ezt a fényesen sikerült műsort az újvidéki M-stúdióval, a Népkörrel és az Üzenettel közösen szervezte meg az Életjel szerkesztősége. Ez volt a romániai magyar íróknak az első vendégszereplése Szabadkán, melyet azért nem felejt el a város közönsége, mert jelen volt ezen az esten részt vett az azóta elhunyt nagy író, Szemlér Ferenc is. Rajta kívül felléptek még a műsor keretében Farkas Árpád, Gálfalvi Zolt, Kányádi Sándor, Páskándi Géza és Sütő András ismert és becsült erdélyi magyar írók is. Ez az irodalmi est a Népkör nagytermében zajlott le, melyet zsúfolásig megtöltött a vendégeket ünneplő közönség.

Emlékezetes Kemény G. Gábor budapesti irodalomtörténésznek a vendégládása is. Ő szintén a Hungarológiai Intézet! közös szervezésben látogatott el Szabadkára, és Mocsári Lajosról, a dualizmus korának kimagasló, haladó politikusról, a nemzetiségi egyenjogúság eszméjének ismert hirdetőjéről tartott mélyenszántó előadást.

De nemcsak írók sorakoztak fel a határon túlról jövő vendégek között, hanem előadóművészek is, akiknek fellépése mindannyiszor új értéket, új szintet vitt az Életjel-esték sorozatába. A közönség nagy lelkesedéssel üdvözölte már a televízió képernyőjéről is ismert színészeket, Halász Juditot és Kozák Andrást, Sinkovits Imrét és Gombos Katalin, Ruttkai Évát és Darvas Ivánt, a velük együtt vendégszereplő Hajdú Júlia zeneszerzőt, Almási Évát és Balázsovits Lajost, valamint Piros Ildikót és Huszti Pétert. Mindezek a vendégszereplések a régi hagyományok szellemében,

a régebben itt jártak nyomdokain jöttek létre, s kétségtelen értéket vittek az élőíjság munkásságába, emelve az előadások színvonalát, és még inkább öregbítve az Életjel hírnevét nemcsak közvetlen környezetünkben, hanem a határon túl is.

És tekintve, hogy ez az év jubileumi esztendő, hadd emlékezzem meg külön is két olyan estről, mely méltán beleillett ebbe a jubileumi, ünnepi hangulatba. Az egyik Illés Endre Kossuthdíjas írónak a szerzői estje volt, amely valósággal eseményszámba ment itt Szabadkán, de Szabadkán kívül is, a másik pedig Garay Bélának, a jugoszláviai magyar színjátszás kimagasló egyéniségének az estje, melyet sok évtizedes munkásságának elismeréseképpen és *Festett világ* című könyvének megjelenése alkalmából rendezett az Életjel szerkesztősége.

Az élőíjság rendszeresen megjelenő számaival szorosan összefonódtak a Kísérleti, illetve később az Irodalmi Színpad előadásai. Színháza már a múlt század közepén is volt Szabadkának. Ennek az egykori színháznak az örökségét vette át magyar nyelven a két háború között a Nép-kör művelődési gárdája, a felszabadulás után pedig megszületett a két-nyelvű színház. Az Életjel most jubiláló Irodalmi Színpada tehát nem valami új értéket honosított meg a városban, amikor a színház több tagjának részvételével, színházi rendezésben meghonosította ezeket az előadásokat. Az a tény azonban, hogy a működő színház mellett is szükségesnek látszott egy ilyen rendezvénysorozat megindítása, azt tanúsítja, hogy mégiscsak volt valami új is ebben a kezdeményezésben. És ez az új nem csupán a kísérleti jellegben jutott kifejezésre, hanem mindenekelőtt abban, hogy olyan színpadai előadások is a közönség elé kerülhettek, amelyek mindaddig hiányoztak kulturális életünkéből! A kísérleti Színpad első, 1968 őszén megtartott előadásán Kvazimodó Braun István két egyfelvonásosra került színre, ennek a nyomában pedig több, az avangarde jegyében született előadás következett. Maga ez a körülmény azonban még nem adta volna meg teljesen az Életjel új ágazatának létjogosultságát, annál kevésbé, mert hiszen a színészek fokozatos elmaradásával egyre inkább egy újabb törekvés is előtérbe került, mégpedig az, hogy a színdarabok bemutatása mellett irodalmi összeállítások is megelevenedhettek az idővel Kosztolányi Dezső nevét felvett Irodalmi Színpad műsorán, azonfelül éppen ezen az ágazaton át a környező helységek, például Csantavéren és Bajmók műkedvelő együttesei is bekapcsolódhattak az Életjel tevékenységébe kölcsönös vendégszereplések útján.

A sajtó már a Kísérleti Színpad előadásait is lelkesen fogadta, csak úgy, mint az élőíjság más számainak megjelenését. Podolszki József például a Képes Ifjúságban így köszöntötte a Kísérleti Színpad egy előadását:

„Nemcsak egy új színpad megnyitóját, hanem az új, fiatalosan merész és előrefutó törekvések térhódításának kezdő stádiumát is jelentette a február 27-i bemutató”.

Igaz, ez az elismerés még elsősorban kissé el is túlzott avantgarde-ímadat jegyében született, s ha ez a törekvés a továbbiakban nem is vált egyedüli törekvésévé az Életjel újra és újra megújuló gárdájának, maga a siker, az irodalom és általában a kultúra ápolásának ténye azonban megmaradt még azután is, amikor a színészeket lassacskán a középiskolás ifjúság váltotta fel az Irodalmi Színpadon, de az Életjel más estjein is. És ennek a sikeres munkának egy-egy állomását jelzi Kopeczky László *Don Juan utolsó kalandjának*, Kassák Lajos *Isten báránykái* című szimbolikus jelenetének, Kosztolányi Dezső Bajmokon is bemutatott miniatűrjeinek, valamint Shakespeare *Szentivánéji álom* című műve egy jelenetének bemutatása után például Sáfrány Imre *Magellánjának*, Kopeczky László *Kádár Katájának*, valamint Gobbi Fehér Gyula Urbán János könyve alapján Cseh Károly életéről írt, *Vallatás* című művének színpadra vitele is, ez az utóbbi a bajmoki, a *Kádár Kata* viszont a csantavéri műkedvelők közreműködésével.

Az Irodalmi Színpad sikeres működésének egyik szilárd alapja volt a most szintén tizedik évfordulóját ünneplő Csáth Géza Művészbaráti Kör munkájának kiterelvényesedése. Ez a lelkes, jól irányított munka tette

lehetővé, hogy az Irodalmi Színpad az elmúlt egy évtized alatt több mint ötven sikeres, műfajában is változatos estével léphetett a közönség elé, s ezt a körülményt külön meg is ünnepelte az együttes annak az írónak, Csáth Gézának a műveiből összeállított műsorral, akiknek a nevét viseli művészetbaráti köre.

A Csáth Kör azonban természetesen nem csupán az Életjel Irodalmi Színpadának továbbvitelét vállalta magára Horváth Emma tanárnő vezetésével. Munkaterülete sokkal kiterjedtebb ennél. Amellett, hogy az Életjel rendszeres estjeinek egyik alappillérvé vált, megvannak a maga általános célkitűzései is, és éppen ezek a célkitűzések jelentik azt a különösen új mozzanatot, amely ezen a téren is megadja az Életjel munkásságának kulturális értékét. Ezek a középiskolás diákok ugyanis azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy — nem is középiskolás fokon — igyekeznek népszerűsíteni és ápolni az irodalmat, valamint az előadóművészetet, de végső fokon minden művészeti ágat. Ennek a keretűnévésnek egyik megnyilatkozási formája az is, hogy nagy figyelmet szentelnek a még fel nem tárt irodalmi értékek felkutatására, ismertetésére és bemutatására. Ezzel a törekvéssel szinte elválaszthatatlanul összefügg a színpad és pódiumművészet terén az új formák kutatása, és végső soron tehetséges fiatal versmondók és színjátszók felkarolása, nevelése, irányítása, egyrészt a közönség mind szélesebb körű bevonásával, másrészt pedig a diákok sorából kikerülő tehetségek esztétikai nevelésével, tehetségükre való ráébredéssel.

Ezek a célkitűzések vezérlik a Csáth Kör tagjait, amikor állandó szereplést vállalnak az Életjel nagyműsoraiban, s amellett miniműsorokat is bemutatnak, beiktatva ezek közé a tehetséges fiatal versmondók önálló előadóestjeit, bemutatván egy-egy nép költészetét, és a közönség elé tárva a kevésbé ismert, de azért figyelmet érdemlő költők műveinek csokrárt is. Ez a vállalt szerepkör maga után vonja nem is csupán a versmondás, de ezenfelül a színjátszás, sőt a pantomim művelését is. Hasonlóképpen törekvései közé tartozik az is, hogy egy-egy előadáson belül is egyszerre több művészeti ágat fogjanak össze, tehát ne elégedjenek meg a színpadi előadóművészettel, hanem ugyanakkor felhívják a figyelmet a zenére, festészetre, szobrászatra is. Ezt a sokirányú törekvésüket jellemzi az a körülmény, hogy egyre több vendégszereplést szerveznek a város környékén, együttműködve a kisebb helységek műkedvelő csoportjaival.

Ez a szerteágazó és lelkes munka meghozta a maga gyümölcsseit. Az előadóművészetnek a tanulókkal való megkedveltetése természetesen kiváláasztotta a legtehetségesebbeket, s ezek aztán, az iskola padjaiból és a Csáth Körből kikerülve, megmaradtak a színpadi és pódiumművészet mellett. Bajza Viktória például Budapesten végezte el a színművészeti főiskolát, s jelenleg az Újvidéki Színház tagja, de előzőleg már szép sikereket ért el a magyarországi színpadokon és a televízióban is. Póka Éva jelenleg negyedéves hallgatója a Budapesti Színművészeti Főiskolának, Tallós Zsuzsa pedig az idén diplomált Újvidéken. És szintén Újvidéken folytatja tanulmányait a Csáth Körből kikerült Sziráczy Katalin és Cziffra Erika is. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy Próbilla Valéria, aki szintén egyik kimagaslóan tehetséges tagja volt annak idején az Életjel gárdájának, amit több versmondó versenyen is tanúsított, szintén több ízben fellépett az Újvidéki Színház előadásain, akkor nyugodtan elmondhatjuk, hogy az Életjel keretei között működő Csáth Kör vallóban példamutató és eredményes munkát fejt ki egyrészt a művészetek népszerűsítése, másrészt a fiatal előadók nevelése terén is. Ezt bizonyítja az is, hogy ennek tagja volt Bambah Róbert, az Újvidéki Rádió rendezője is.

A fentebb említett példák azonban csupán a legkimagaslóbb teljesítményekre emlékeztetnek. Ezenkívül azonban sok más siker is fűződik a Csáth Kör tevékenységéhez. Az utóbbi három évben például versmondói rendszeresen eljutottak a köztársasági szintű rangos vetélkedőre. Ebben az időszakban Kecsenovics Mária, Sziráczy Katalin és Vécsi Judit követték Kollár Ilona korábbi példáját. Továbbá 1977-ben több első díjat is kapott Vécsi Judit és a kör, mégpedig a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület községi versenyén prózamondból, a jugoszláv középiskolások Becsén megrendezett vetélkedőjén pedig versmondásból.

A Csáth Géza nevét viselő kör nem zárkózik nemzetiségi határok köze. Minthogy tagjai nem csupán magyar, hanem kétnyelvű műsorokon is fellépnek, egészen természetesen, hogy a kör szerbhorvát anyanyelvű tanulókat is bevont munkájába, s ezeket is benevezi a különböző versenyekre, elsősorban azokra, amelyeken szerbhorvát anyanyelvű tanulók magyarul is mondhatnak verset vagy prózát. A szerbhorvát anyanyelvű tanulók csoportjának a megalakulása természetesen adódik abból a körülményből, hogy az Életjel ma már nem csupán kétnyelvű, hanem kizárólag szerbhorvát nyelvű előadásokat is szervez. Ez abból a tényből következik, hogy a szereplések tere kiterjedt a város határain túlra is. Kilátogatnak a falvakba, elmennek más iskolákba, valamint fellépnek alkalmi ünnepeken, például az ifjúságnapi, és Köztársaságnapi és nőnapi rendezvényeken, a könyvhónap megnyitásán, kiállításokon, a nyugdíjasotthon felavatásán.

Ez a nagy munka nemcsak a tanulók sikerét jelzi, hanem irányítójuk és vezetőjük, Horváth Emma tanárnő munkáját is dicséri. Hadd említsük meg például, hogy Sáfrány Imre *Magellánjának* bemutatótásakor a zsűri éppen a kiváló rendezés miatt a Tiszai Játékokra javasolta az előadást, s ez alkalommal Horváth Emma elnyerte a legjobb amatőr rendezőnek járó oklevelet.

Mindehhez talán még csak azt kell megemlíteni, hogy a Csáth Kör az általános iskolák tanulóit is igyekszik munkájába bevonni, annál inkább, mert hiszen diákokról lévén szó, a középiskolából kikerülő tagok távozásával minden évben rendszerint érzékeny veszteség éri, s ezt csakis új és új tehetségek nevelésével lehet pótolni. És szóljunk talán arról is, hogy az előadóművészetek ápolásán túlmenően miben nyilvánul meg még a Csáth Kör munkája. A szavalatok és prózamonológók mellett érdeklődés mutatkozik az ének és a gitármuzsika iránt is. Ezenkívül azonban a tanulók maguk készítik el a miniműsorok plakátjait és kellékeit is, tehát a képzőművészet terén is fejlesztik képességeiket.

Mennyire igaz a Herceg Jánosnak, aki még 1967-ben az Életjel jubileumi könyvéről emlékezve meg a 7 Napban, egyebek között a következőket írta:

„... az Életjel nem a szabadkai íróké, színészeké, muzsikusoké. A szabadkaiak a vendéglátó szerepét játsszák, miközben jómaguk legtöbbször szerényen a háttérben maradnak...” S aztán: „... A miénk, mindannyiunké ez a szabadkai pódium, mert Életjelt ad mindannyiunkról, s ébren tartja szellemi életünk szent tűzét.”

Igen, ennek a szent tűznek a lobogása világította be az előadásokon közreműködő művészetbarát fiatalok szerteágazó tevékenységét, lelkes munkáját, önképző és közvetítő törekvéseit is.

Mindez azonban még korántsem teszi teljessé az Életjel munkásságát. Van még egy, szintén tíz esztendővel ezelőtt indult új munkaforma, mely ugyan nem nevezhető a szó szoros értelmében vett könyvkiadásnak, mert hiszen ehhez a megjelöléshez hiányzik a megfelelő apparátusa, de a kellő anyagi fedezete is, és mégis, az elmúlt esztendők folyamán kiadott kis füzetek — s később az immár vastkosabb kötetek is — félreírt-hetetlenül arról tanúskodnak, hogy az Életjel a nyomda felhasználásával is igyekszik a magára vállalt feladatot minél teljesebben megvalósítani, azaz megadni a lendületet egy olyan munkának, amelynek elsődleges feladata a város, sőt a tágabb környezet, Vajdaság kulturális és társadalmi múltjának, értékeinek feltárása, azaz ennek a feltárásnak az ösztönzése és elősegítése.

A cél nem az első Életjel Miniaturák megjelenésével formálódott meg. Ez a cél ott lebegett már akkor is az indítók szeme előtt, amikor a Városi Könyvtár olvasótermében az élőlátszó első száma elevenedett meg a nézők szeme előtt. Mert abban, hogy az Életjel — mint Urbán János mondta már idézett bevezető szavaiban — „közvetíti a leírt irodalmi mű és az olvasó között”, benne volt már ennek a múlt értékei felé fordulásnak a magva is. S mint már említettem is, ezeknek a kiadott miniatűröknek egyáltalán nem valami jövődőlő könyvkiadás megalapozása volt a célja, hanem sokkal inkább az, hogy a kiadott kis könyvecskék afféle összekötő

kapcsok legyenek a közönség felé, egy kicsit afféle tagsági könyvecskék, amelyek eleinte nem is igen jutottak el más kezébe, csupán azokéba, akik az Életjel tágabb közönségébe tömörültek azzal, hogy rendszeresen részt vettek az élőíjásg szöbéli számainak megjelenésén.

Ha azonban valamely munka megindul, természetesen nem maradhat meg a kezdeti szerény elképzelések keretei között. Amint a csecsemő megszületik, eleve az a rendelkezése, sőt hivatása, hogy fejlődjön, erősödjön, növekedjen. Így volt ez az Életjel miniatűrjeivel is. Kezdetben talán csak a témakörre vonatkozó elgondolás bővült, a kulturális múlt kezdeti bátor-talan felvázolása mellett vállalkozva a társadalmi múlt értékeinek feltárása, tanulságainak közkinccsre tételére is, ez azonban fokozatosan maga után vont a kezdetben néhány oldalas kis füzetecskék tartalmának s ezzel együtt terjedelmének bővülését is, természetesen a rendelkezésre álló anyagi eszközök keretében.

Az a munka, amely az efféle hosszabb-rövidebb műveknek a közönség elé tárása tekintetében kibontakozott az Életjel keretei között, nem nevezhető ugyan könyvkiadó tevékenységnek a szó megszokott értelmében, de mindenképpen olyan értékmentő munka, amely méltán keltette fel még a határon túli magyar közvélemény érdeklődését is. Hogy csak egy példát említsek! A pécsi Jelenkor 1975. novemberi és decemberi számában két folytatásban foglalkozott az Életjel! Miniatűrök sorozatával, részletesen is méltatva egy-egy megjelent munka értékeit, kitérve persze az esetleges fogyatékoságokra is. Az egész írásból azonban az elismerő lelkese-dés hangja szól. Es Szokolczay Lajos, a tanulmány írója már a bevezetőben ekképpen fogalmazta meg e kis könyvek jelentőségét:

„Ahogyan Toncs Gusztáv és Lovász István tanári munkássága, irodalmi, ismeretterjesztői tevékenysége szerencsésebb pillanatokban Bácska határánál messzebbre sugárzott, úgy az 1968-ban indult Életjel-miniatűrök sorozat legjobb kötetei sem csupán a vajdasági írás és kultúra egy-egy kevésbé ismert értékére reflektoroznak, hanem megpróbálják a helyi értékeket, hagyományokat egy szervezettebb folyamba, az egyetemes magyar tudás sok értől duzzadó medrébe ágyazni.”

Es azután, mintegy konkrétúzióként:

„... a szabadkai hagyománykutatót nem a jugoszláviai magyar irodalomtól különálló, belső ügyeket tárgyaló és népszerűsítő vállalkozásnak fogtuk fel, hanem olyan — nem egy esetben az egyetemes magyar kultúrának is értéke! értékadalékkal szolgáló — kísérletnek, amely nem a könyvsorozatot kibocsátó helytől, hanem a benne lévő mondanivalóktól lett érdeklődésünk tárgyává.”

Hogy mi is született eddig ebből a munkaeredményeket nyomdafestékkal rögzítő, nem hivatásos könyvkiadói munkából, arról világos képet kaphatunk akkor is, ha egy pillantást vetünk az Üzenet borítólapján *Szellemi életünk dokumentumai* címmel adott beszédes felsorolásra. Ebből ugyanis az derül ki, hogy az elmúlt tíz esztendő alatt minden szervezett könyvkiadó tevékenység nélkül is megjelent immár több mint harminc miniatűr kiadvány, és ez még nem is minden. Az esztendők folyamán ugyanis — a természetes fejlődés folytán — odáig jutottak a dolgok, hogy a kezdeti keret szűknek bizonyult, szükség volt hát a miniatűrök mellett az immár nagyobb terjedelmű Életjel Könyvek megindítására is, s már ezektől is megjelent 16 mű.

Bizonyára nem árt egy kis statisztika arról, hogy mi minden is fért bele ebbe a szépen bontakozó kiadási képbe. A tervek már eleven sem szépirodalmi művek kiadására irányultak, s ilyen mű csak néha kerülhetett bele a kiadási tervbe, kivételes támogatásánál, esetleg múlthoz kötődő érteknél fogva. Ez magyarázza, hogy a kiadott több mint harminc kis füzet közül csak három ilyen szépirodalmi kiadvány volt, sőt nem érezhető a szépirodalmi visszaemlékezések, múltfeltárások túlsúlya sem, hiszen az ilyen jellegű füzetek száma is csupán tíz, és ugyanennyi a társadalmi és forradalmi múltunk feltárására irányuló kutatómunka eredménye is. Ezenkívül öt mű témája a képzőművészet, illetve az ezzel kapcsolatos emlékezés, s volt egy-két munka a színház és a zene világából is.

Mindez pontosan jelzi az Életjel általános feladatváltásának irányvonalát. Ez a keret azonban nem felelhetett meg a menet közben jelentkező további igényeknek, például annak, hogy megjelenési lehetőséghez juttassa a szabadkai írókat, elsősorban a kezdőket, no meg természetesen a nagyobb terjedelemre vonatkozó kívánalmakat sem. Éppen ezen igyekeznek segíteni az Életjel Könyvek sorozata, amely már eddig megjelent kötetivel is megoldott nem egy efféle problémát. Le kell szögezni, hogy itt is első helyen állnak a múlt értékeit feltáró, különböző témakörű könyvek, emellett azonban jutott már valamennyi hely a szépirodalmi szükséglet kielégítésére is. Megjelent például két gyűjtemény elhunyt szabadkai írók műveinek válogatásából és — a nemzetiségi együttműködés szolgálatában, s mintegy az Osvit régebbi kiadásait viszonzva — a Rukovet munkatársainak munkáit tartalmazó antológia. És megjelentek azoknak az irodalmároknak az első kötetei is, akiknek eddig nem volt alkalmuk önálló könyvvel a közönség elé lépni.

Az Életjel kiadói tevékenysége tehát — jóllehet nem egy szervezett kiadványallat tevékenységének eredménye — egyre rendszeresebb és átfogóbb munkaterrvől tesz tanúságot. Hiszen például csupán az Életjel Könyvek sorozatban megjelent néhány mű említése is elegendő arra, hogy rávilágítson a vállalt munka hézagpótló jellegére. Pálkás József Szabadka népoktatásának múltját taglalja. Szekeres László helytörténeti kézikönyve a szabadkai helynevekkel foglalkozik, Petkovics Kálmán *A kérdőjeles ember* címen a századforduló tájának forradalmi mozgolódására emlékeztet, Lőrinc Péter *Bácskai polgári politikai elmélet* címmel a bácskai múlt néhány jellegzetes alakjának munkásságát elemzi megjelent munkáikon át, dr. Györe Kornél városmorfológiai tanulmányt adott Szabadka településképéről, Kolozsi Tibor pedig a szabadkai sajtó első világháború előtti történetét írta meg.

Ennek a kiterjedt munkának az értékét minden bizonnyal még növeli az a körülmény is, hogy az Életjel szerkesztősége tulajdonképpen szinte egész eddigi tevékenysége során meglehetősen otthonlan volt, s ennek folytán sok helyet változtatott, hiszen mindegyik csak ideiglenes szükségmegoldásnak volt tekinthető. Folyt a munka a szerkesztők lakásán, a szabadkai lapok szerkesztőségi helyiségeiben, aztán egy időben a régi városháza, azaz a jelenlegi művelődési otthon félemeleti helyiségeiben, majd a munkásegyletem udvari termében, az előadások pedig kezdetben a Városi Könyvtárban, aztán a zeneiskolában, a városháza dísztermében, a munkásegyletem anfiteátrumában, a gyermekszínházban, a Népszínház és a Népkör nagy- és kistermében zajlottak le. Az előadásoknak ugyan ma sincs valami kizárólagosan megállapított helyük, hiszen ez összefügg az esetek jellegével, közönségmegmozgató erejével is; maga az Életjel azonban végre a Népkör udvarában, a színpad mögött épült épületrész három helyiségében minden jel szerint végleges, megfelelő otthonra talált, s ez lehetővé teszi a még rendszeresebb, még alaposabb munkát és felkészülést az egymást követő estekre.

Mindent összevetve tehát az Életjel előtt újabb távlatok nyílnak meg. És e távlatok felé tekintve, mindenképpen meg kell emlékezni az eddig végzett munka kiérdemelt társadalmi elismeréséről is. Azt már említettük, hogy az Életjel kifejtett munkásságáért 1967-ben elnyerte Szabadka város Októberi díját. Ehhez azonban hozzá kell tenni még további három elismerést is. 1972-ben ugyanis Szabadka Ifjúsági díjat kapott a Csáth Géza Művelődésbaráti Kör; a hetvenes évek elején pedig elismerő diplomával tértek haza a színjátszó együttesek balassagyarmati nemzetközi szemléről. És végül, de persze nem utolsósorban, az Életjel 1974-ben megkapta a Szenteleky-díjat az irodalmi élet fejlesztése és népszerűsítése terén kifejtett eredményes tevékenységéért.

Talán nem is lehetne méltóbban befejezni ezt a jubileumi beszámolót, mint azokkal a szavakkal, amelyeket Bori Imre mondott, átnyújtván 1974. november 16-án az Életjel képviselőjének ezt a nagy közösségi elismerést kifejező díjat:

„Nem véletlen, hogy a színház is be akarja avatni a nézőt az előadásba, meg akarja szüntetni nézői mivoltát. Az Életjel, mint az irodalmi színpadok általában, hasonló igény szülte: a szabadkai irodalmi előújság azaz hogy kolektív élmánnyé tudja változtatni, mi eredendően individuális élménykiváltásra készült, jelentős, értékelhető és megbecsülést érdemlő része lett irodalmi életünknek.”

Es végül:

„... S ha mindehhez még hozzátudjuk, hogy nemcsak az írásművészet, hanem az előadói művészet pártfogása is természetszerűen vállalt feladata, mérhetjük csak fel a szabadkai Életjel irodalmi előújság szerepét, sokoldalúan értékelhető jelentőségét, szervezőinek és szereplőinek munkáját, s amikor a Szenteleky-díj bíráló bizottsága kitünteti, ezt a tizenhat éven át folytatott sikeres tevékenységét ismeri el.”

Ezek az elismerő szavak most, húsz esztendő után is, a további munkára készülve, olyan biztatást jelentenek az Életjel szerkesztőségének, amely kedvet és lendületet ad az újabb és újabb feladatok megvalósítására.

OLVASÓNAPLÓ

AZT AZ EGY SZÓT KERESVE

FEHÉR FERENC: *Madarak folyója*.

Forum, Újvidék, 1978.

Egyik utóbbi, kötetben eddig nem közölt versében (*Egyetlen szó*, 1974. okt. 10) vall róla, hogy ő is a legszebb szót kereste, amely „legyen láng! kenyér és fény is”, már a „jelzőktől független milyenség” vonzza, s végül is:

*Maradt a befelé s a kétség,
tunya sík helyett a mélység*

és a további keresés, de nem a megtalálás biztonságával, hanem a kétely-lyel, a kudarc eshetőségével:

*s hogyha meg nem találok,
követ rám senki ne vessen:
kudarcomért szeressen.*

Harminc év költői munkásságának, a költő állandó izzásának eddigi eredménye — kérdezhetné valaki —, mintegy tíz önálló verseskötet, vagy ezernyi költemény mérlege a kétség, az esetleges kudarc lehetőségének felismerése? Nem kis eredmény! — ha szem előtt tartjuk, hogy alkotó egyéniség számára el sem képzelhető nagyobb veszedelem, mint a kételkedés hiánya, illetőleg a megtalálás — leginkább hamis — tudata. Amíg egy költő alkot, csak azzal a szilárd hittel teheti, hogy még ezután találja meg azt a „legszebb szót”, amely életet, „jó bizalom, s nem kísértet”, „azt a rögben rejlő világnyt”, amely nélkül „veritékgyöngy a homlok”, a költő meg csak makog, mint a meghasonlott.

Harminc év verseiből válogatott mintegy háromszázat Fehér Ferenc a *Madarak folyója* kötetbe, s az imént idézett költemény, a benne foglalt töprengés alkalmas nézőpontnak kínálkozik, ahonnan visszatekintve belátható e keresés útja a fontosabb állomásokkal és a szükségszerű kitérőkkel együtt. Ezen az úton pedig maga a költő vezet bennünket, minthogy ötvenedik életévében lehetőséget — és feltehetőleg biztatást is — kapott arra, hogy maga válogassa meg, mivel kíván kiállni ország és világ, olvasó és kritika elé, hogy maga készítsen mérleget, a maga rostáján ereszze át, szórja ki mindazt, amit e keresés szempontjából nem tekint relevánsnak, egyszersmint ki is egészítse a kötetekből ismert anyagot eddig közöletlen, illetőleg az eddigi utolsó kötet (*Vasfű*, 1973) megjelenése óta keletkezett versekkel. Ez a körülmény alkalmasint feljogosít arra, hogy e három évtized átívelő költői pálya alakulását oly módon kíséreljük meg nyomon követni, hogy ne csak a rostán fennakadt költeményeket vegyük figyelembe, hanem azokat is, melyek kihullottak rajta, s a válogatásban elének tárul életművet szembeesítsük azzal, amely az eddigi kötetek, tehát eddigi összes versei alapján alakultak ki bennük. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a költő maga is ilyen szembeesülésre törekedett.

Mielőtt még közelebről megvizsgálánk, mi került be a *Madarak folyójába*, s mi maradt ki az egyes kötetekből, hadd mondjuk meg, hogy e válogatás lényegében a következő hét önálló kötetre épül: *Jobbágyok unokái*, 1953; *Alom a dűlőutak szélén*, 1956; *Övig a földbe ásva*, 1959; *Bizo*

szerellemmel, 1962; Esővárók, 1964; Egy kiskirály kunyhójából, 1972; Vasfű, 1973, míg a gyermekeknek szánt Az én nyuszimból (1961) egyetlenegy, a Szeptemberi útravalóból (1968) pedig hat vers került ide. [Figyelmen kívül hagyható ilyen szempontból a Miroslav Antićtyal közös, kétnyelvű Színek és szavak (1966) és a Delel (1966) című kötet, mert voltaképpen mindkettő válogatás korábbi kötetéből. Utóbbival kapcsolatban — amely Kovács Kálmán debreceni irodalomtörténész válogatott — megjegyzendő, hogy a költő ennek úgyszólván minden egyes darabját felvette mostani kötetébe, bár egyszerszánt ki is bővítette az egyes pályaszakaszok anyagát.]

A válogatott kötet rendezési elvéről még azt is szükségesnek látszik elmondani, hogy a versek keletkezésének szigorú időrendjét követeli, s így az egyes kötetekből ismert sorrend és csoportosítás (ciklusok) felborul, mert kiderül, hogy némely versek csak jóval később kerültek kötetbe, mások lapok, folyóiratok hasábjain vagy kéziratban kallódtak mindmáig. Igaz, hogy így módon nem alakulhatnak ki tematikai egységek, de e mesterségesen létrehozott egységeknél (ciklusok) sokkal fontosabbak jönnek létre: a költői világkép és formakezelés egységei, illetőleg a magatartás, szemlélet és a versépítés alakulásának folyamata rajzolóódik ki előttünk.

Ha az első két kötet válogatásában érvényesített szempontot vizsgáljuk, legelőször a szerelmes versek kirostálása tűnik fel: a *Jobbágyok unokái* *Hogy mindig szeress* ciklusának mintegy a kétharmada, az *Alom a dűlőutak szélén* *Valaki örökké vár* ciklusa pedig — egyetlen vers kivételével egészen kihullott a rostán! Ez korántsem jelenti, hogy költőnk száműzte opusából a szerelmi lírát, hisz majd a *Bízó szerellemmel* c. kötetben és a későbbiekben, új élményből táplálkozva, egy megújult szerelmi költészet bontakozik ki. De nem az élmény régisége vagy újdonsága a legtöbb meghatározó szempont e versek kiselejtezésénél, hanem a költői szemlélet és kifejezésforma átalakulása, amiről könnyen meggyőződhetünk, ha a már említett *Hogy mindig szeress* ciklus olyan mesterkelt, „szerepjátszó” verseit, mint például a *Fájdalomvirág* összevetjük, mondjuk, a *Négynyelvű* verssel. Előbbiben ugyanis azon kesereg az ifjú, hogy bár tudja, a hazugság élteti, kedvese könnyei nem szívéből folynak, s refrénként tér vissza a kérdés:

*Mondd, mért szeretlek mégis,
kicsi fájdalomvirágom?*

A *Négylevelű vers* (négy kétsoros szakaszból áll mindössze) már formájával is az egyszerszánt, a sallangmentességet érzékelteti, mondanivalójával pedig az őszinteséget, póztalanságot hangsúlyozza; a kedvesben a társat látja, akihez haláláig tartozni kíván:

*Ne legyen ruhád másik,
engem hurcolj halálig.*

*Halálban ne előzz meg,
maradj meg te erősnek.*

*Te ássad meg a sírom,
csak a kezédhen bízom.*

Tovább lapozgatva a kimaradt versek között, olyanokon akad fenn a tekintetünk, amelyekben a családi, falusi közösségből kiszakadt, de oda visszavágyó, a városi környezetbe beilleszkedni nem tudó ifjú panaszai szólalnak meg. A *Negyven kis* kötetben a „vasöklű város” foglyának, a *Fejtem a város reám hajtjában* „város rabjának” mondja magát, a *Holnap hazamegyünkben* pedig a kedvessel való együttes hazalátogatás várakozásteli örömét ilyen panasszal indokolja:

*Nincs hazám, sem otthonom, csak nagy-nagy halálos
örököm: a magány...*

s ilyen vallomással nyomósítja:

*Csendes dülökön bolyong a lelkem már tavasz óta,
s testem, erőm, bár számon tartják itten,
minden őszinte, szép álom amott fogan.*

A *Vádbeszéd az ifjúságom ellen* című versben (az előbbiekhöz hasonlóan ez is az *Alom a dűlőutak szélén* c. kötetből való) Fehér Ferenc elég szokatlan módon tekint vissza gyermek- és ifjúkorára: valósággal nyomasztó álomnak tartja azt, s olyan sivárnak, hogy sohasem nevetett, apjától, anyjától elrabolták a „könyvek és iskolák”, illetőleg a latin magolása, nem fogta fel, mi történt körülötte a háború éveiben, amikor a kis Fischernek „két szurony között kékszín szemébe” könny szökött; egyszerű, hazugság volt egész ifjúsága, nem volt reménye, álma (!), s mély lelkifurdalással vonja le belőle a következtetést:

*Csak tanú voltál, most több legyél,
mert máris fölébed nőtt a század.*

Itt most újra feltehetnénk a szónoki kérdést: nem kívánja vállalni gyermek- és ifjúkora e váddal teli, lázadó emlékeit? Ha így volna, ki kellett volna hagynia a *Bácskai szinfóniát* is „Dózsa kései kaszás népével” együtt és a *Jobbágyok unokái* jó részét, továbbá az *Utam* című verset a „robotos senkik”-kel akik a szépet sosem élték, legfeljebb áldomták. A feleletet részben az *Elhagyott eperfák* (1957-ből) keltezett, de kötetben eddig nem publikált) című vers, valamint az *Egy kiskirály kunyhójából*, e „lírai önéletrajz” második része adja meg. Az eperfákkal, a síksági szegényember fiával való sorsközösség vállalását ilyen ráeszméléssel töldja meg: a vršiči ormokról kellett visszatálcálnia hozzájuk, hogy átszelje ezt „a vajdasági átlót” és megsegítse: „ az eperfák világának / hamis nosztalgiáját”, versei szomorúságának nyitját. És megsejtett, sőt érzékelt még valamit: a gyermekkori világ méreteinek, arányainak megváltozását. Szinte ijedt meglepetéssel döbben rá már 1954-ben: nem tudja, hogy „ilyen csöppek a házak” arrafelé, s azt tapasztalja, hogy az elhagyott szállás bedőlött kútjának „kék színű szerelme, az ég is megfakult”, vagyis némi ellentmondás színezi át e világhoz és a saját múltjához való — oly egyértelműnek tudott — viszonyát. Megvilágosodik előtte, hogy „a távolodás felismerése nélkül nincs közelítés”, s végül így fogalmazza meg ezt az ellentmondásos viszonyt:

*Úgy hordom itt már napok óta a tájat,
Mint bensejét fölhasított állat:
Hozzám növe, mégis kívül magamon.*

A gyermekkori ég kékjének megfakulása, az egész gyermekkori világ méreteinek összezsugorodása többek közt azt eredményezi, hogy ezeknek az emlékeknek a külső, valóságos tárgyi elemei megfogyatkoznak a versekben, s mindinkább az élmény és emlék belső, érzelmi jegvei jutnak túlsúlyba; az emlékek és élmények érzelmi intenzitása fokozódik, s a „tunya sík” helyét mindinkább „mélység” és a „befelé” foglalja el.

Különösen szemléletesen példázza e változást a *Jobbágyok unokái* 1953-ban íródott első és a két évtizeddel később keletkezett második része., (*Egy kiskirály kunyhójából*) közötti különbség. Már maga az a körülmény is figyelemre méltó, hogy költőnk a már említett keletkezési időrendet követve, újra szétválasztotta az egyszer már együtt, egy kötetben (*Egy kiskirály kunyhójából*, 1972) megjelent művet. Az együttes közlés alkalmából, 1972-ben így írt erről: „Első verseskönyvemben, s másutt, elszórtan jelent meg majd húsz évvel ezelőtt a *Jobbágyok unokái* című hosszabb, önéletrajzi jellegű versem. Tehát töredékesen. Ezt fogja most egybe, s egészíti ki újabban írt részlete, s ezzel együtt érzem kerek egésznek ezt a gyermekkoromról írt verses vallomást”. (Aláhúzza: J. G.) Valószínű azonban, hogy az időrend merőben külsődleges és formális követelményénél valam: lényegesebb ok is arra készítette költőnket, hogy az egybefogott kerek egészet szétválassza: épp az időrendi szerkesztési elv érvényesítése során vált még szembeütőbbé a két rész közötti különbség, egyszersmind nyilvánvalóvá, melyik résznek milyen verskörnyezetben van az igazi helye.

A két rész közötti legfőbb különbség kétségtávon kívül az epikum és a líraiság mértékében van. Az első rész ugyanis, amelyet maga Fehér

Ferenc „önéletrajzi jellegű vers”-nek, a gyermekkoráról szóló „verses valomás”-nak nevez, Bori Imre „lírai eposz”-nak, de nyugodtan rokoníthatjuk a verses regénnyel is, aránylag elég sok epikus elemet is hordoz. Elmondja benne többek közt a születése körülményeit, megkereszteltetését, szülei keserves cselédsorsát a zabaló Bájics birtokán, ahol ott van a kopófülű és felmondással fenyegetőző ispán is, majd beköltözésüket a faluba, a saját ház építését, eladósodásukat, egy kispajtása halálát stb. E lírai hangvételű epizódokból mint mozaikkockákból a költő gyermekkorának valamiféle folyamata, története is kirajzolódik. A cselédsors nyomorúsága, létbizonytalansága és kiszolgáltatottsága pedig mint váddal átitatott panasz aja meg e razjok érzelmi töltését. Nem véletlenül mondja magát és parasztköltő barátját, Csépe Imrét „új népi íróknak”, hisz a szülei szegénységének alábbi tömör foglalata nagyon is hangosan rímel a népi írók vádiratként hangzó két háború közötti nyomorrajzaira:

*Karácsonytájt anyánk már sok málét süített,
orvoshoz került búzánk meg az ára.
Kis kamránk küirült, nem nyeltünk csak ködöt;
két hízónk cigány vitte lakomára...
Ehes rokonként rontott ránk a nincsen;
Kezét otthagya soká a kilincsen.*

A második részben már a hős helyzete is alapvetően más. A gyermekkor egyetlen nyaráról, annak is csak egy töredékéről van szó, a dinnyeérés időszakáról s a kisgyermek csószködéséről. Már szinte eleve nem is történhet vele és körülötte semmi, hisz egész álló nap egyedül van, apja kaszál, s csak éjjelre tér meg, hogy a „kiskirály” ne féljen. De nemcsak az idő van így körülhatárolva, hanem a tér is: egész napját a dinnyeföldön tölti a gyermek, hisz azért van itt, hogy éré gyümölcsöt őrizze. Nem marad tehát más, mint a „befelé”, esetleg a földközeli élő világ, a növények, s főleg az állatok, rovarok megfigyelése. A földhöz lapul itt minden — „bokor, inda, vág, képzelet”; megcsodálhatta a „csupa tett parányi hangyát”. A vízipókokat, a vaddarazsat, a szitakötőt, a halálfejes lepkét, a böglyöket és dongókat, a kutyáját, a nyulat és a sünt. Marad továbbá az érzelmi azonulás ezzel a világgal:

*A föld! minden álmom visszahúzó öre.
Arcomat lehúzza, dajkált, altatott:
akárcsak magamtól — nem válhatok tőle,
s benne oszlom majd el, vele egy vagyok.*

Maga is ráeszmél, hogy az időbeli eltávolodás meglangyítja az emléket, elhalkul a „Dózsa-kín harangja... Nem lázítottak már a langy látomások!”

Szinte szükségszerűen eltér egymástól a két rész verselése is. Az első rész végig hatsoros szakaszokból áll, a sorok között pedig a 4—2 — 4—2-es ütemezésű 12-es az uralkodó, s ezt ritkán (4—2 — 4—1-es ütemezésű) 11-es, még ritkábban pedig (4—1 — 4—1-es ütemezésű) 10-es sorok váltogatják. Ez azonban olyan „szabálytörésnek” számít, amely — Horváth János szavaival — „különös jeladásként hat ránk: a formától a formával dacoló tartalomra térítve figyelmünket”. Ha az imént a magyar verses regénnyel való rokonságára utaltunk, akkor most hozzátehetjük, hogy a versforma viszont a magyar elbeszélő költemény versformájával tart rokonságot.

A második részben nyolc- és négysoros strofák váltakoznak szabályszerűen: két nyolcsoros után mindig egy négysoros következik, s ez utóbbiakban gyakran bukkan elő újra az első részből már ismeretes 12-es sor.

Fehér Ferencnek természetesen egyáltalán nem rendül meg hűsége az őskhöz, a származáshoz és szülőföldhöz, sőt a hozzájuk való ragaszkodás változatlanul megkülönböztethető vonása marad, központi tartalmi és érzelmi motívuma költészetének — ha nem is olyan kizárólagosan, mint pályájának egy-egy korábbi szakaszán. A változás mindenekelőtt a gyermekkori táj színeinek és hangulatainak elkomorulásában figyelhető meg s

a hozzá való viszony kérdőjeleinek fokozódó gyakoriságában. Már az 1956-os *Bácskai útinapló*ban felbukkan egy kérdés: „Az emlékek mellett eztán / már csak így elviharozok?” Wanyek Tivadar festményén a hőbörtotta Topolya vert falú viskóinak tűzfalait fejfának látja, s úgy érzi, az ő hátába szúrta őket a művész, és így hurcolja a rátapadt „hógombás temetőt”, a falut. *A téli mester-közben* ugyancsak a falu képét idézi, s ez ismét a halál képzetét ébreszti benne:

*Mint szemfedő púpos halotton —
zörrennek bennem most a házak;*

ebből ismét kérdés fogalmazódik: „mióta, miért és merre hordom / ezt a dermeteg, egytél hazámat?”

Amint az *Egy kiskirály kunyhójából* elemzése során tapasztaltuk, a gyermekkor és szülőföld emlékképeinek fokozatos elkomorulásával párhuzamosan eltűnik belőlük a lázító nyomorrajz, a szociográfikus elem is; mintha rájött volna a költő, hogy a legszemélyesebb érzelmi azonulás költői megfogalmazása éppen elegendő és méltó feladat számára, s nem régi rend szociális bűneinek megverselése a biztosíték arra, hogy fölébe ne nőjön a század.

Természetesen nemcsak ugyanazon tárgy- és témakör megszólaltatásában figyelhetünk meg módosulást Fehér Ferenc költészetében, hanem változnak, bővülnek ezek a körök is. Hadd emlékeztessünk az olyan elmélkedő költeményekre, mint a *Higany*, a *Bokályok*, a *Két rovinji vázlat* vagy az *Agyag*, amelyekben lét—nemlét, anyag—szellem, mulandóság—maradandóság kérdéseiről medítál, vagy a víz „ős-fészek-ős-fogantatás” misztériumába próbál behatolni, illetőleg az anyag szinte megszámlálhatatlan megjelenési és alkalmazási formáján ámul el, átfogva vele a földkerekség legnagyobb távolságait is.

Mindezek a változások természetesen nem mehettek végbe a vers, a közlésmód, a forma átalakulása nélkül. Pályája elején, mint emlékeztetes, az östehetség ösztönösségét és a mives költő tudatosságát egyesítette magában s mind költői nyelvezete, mind formakészlete gazdagításához bátran merített a népköltészetből és a magyar líra népies hagyományából. Hogy a népköltészetnek nem csupán külsőségeit, hanem a lényegét igyekezett felfogni és költői gyakorlatában hasznosítani, annak nagyszerű példája a *Daru-ballada* című verse. Formakezelésére leginkább a könnyedség és természetesség volt jellemző. Amit csak meglátott, megérintett, az mintegy varázsütésre, csengő rimű, lüktető ritmusú verssorra, strofáivá rendeződött. Olyan magától értetődő természetességgel sorjáznak a versmondatai, hogy úgy tetszik, prózában sem lehetne egyszerűbben fogalmazni, mégis vers, szép vers, amit olvassunk:

*A város ma összerezent,
a fák megidiregtek,
a harangnyelvek fönt a toronyban
összecsókolóztak.
(Nálam járt anyám)*

Olykor azonban mintha túlságosan is magával ragadná ez a könnyed játék a szavakkal és rímekkel, mintha a keze alatt minden érzés, gondolat, hangulat egykönnyen, túlonként könnyen simulna, perdülne csengő-bongó-csilingelő verssé. Három költeményében (az ötvenes években) például négy-szer alkalmazza a nincsen—kilincsen rimpárt, hogy később a „bilincs” szó hozzáadásával még csilingelőbbé tegye. Egyik versében már-már a monotonia szélére sodródik a sok azonos vagy nagyon hasonló szöveg összecsendítésével (a rövid sorokból álló, viszonylag hosszú vers — Levél — legtöbb sorának utolsó magánhangzója é: él—félj; kenyér — ezért — kevély — szeptemberért — dél; kislegény — legyél — fehé — szenvedély — elér — dér stb. stb.) Hasonló mutatványra — láthatón tudatosan — törekszik *Nyelv és varázs* című versében is és még néhányban az ötvenes évek folyamán.

Feltehetőleg a költő maga is tudatára ébredt, hogy e nyelvi és formai elemek a végsőkig kiaknázták, s megérezte, hogy ezen az úton nem haladhat tovább. Alighanem az *Esővárók* című kötet jelzi e korszak végét, s ezután az önálló kötetek megjelenésében egyszerűen meg is szakad a folyamatosság. Eltekintve a válogatást tartalmazó *Delelőtől*, teljes nyolc esztendőt kell majd várni az *Egy kiskirály kunyhójából*-ra, és kilencet a *Vasfűre* közben pedig gyermekverseket ((*Szeptemberi útravaló*) és prózát publikál (*Hazavezérő csillagok*, *A kőkecske titka*), valamint fordításokat. Eppen e kilenc esztendő leforgása alatt nem kevesebb, mint kilenc ifjúsági regényt fordított le, emellett közreadott Antić, Šopov és Tadijanović verseiből egy-egy kötetnyi műfordítást és lefordította B. Petrović egy regényét.

Mialatt a költő világerzékelésében a már jelzett változások lejátszódtak, azaz a lényegre törekvéssel párhuzamosan redukálódtak a valóság külső, tárgyi elemei, s mind egyértelműbbé vált a „mélység” igénye és a „befelé” kényszere, miközben eljutott a felismerésig, hogy a költő számára a szó a „lélek árvaháza” csupán, ha ő maga nem lakik benne — ez alatt szükségszerűen végbement egyfajta egyszerűsödés a kifejezésformában is. A szónak nem köznapri értelmében természetesen, nem a versmondatok és versformák egyszerűsödtek. Ellenkezőleg, mondatai gyakran összetettebbek, bonyolultabbak, a versformák hasonlóképp. Gyakran egész versszakon kígyóznak végig az egymásba kapcsolódó, közbevetésekkel meg-megtűzdelt mondatok, az írásjelek olykori elhagyása pedig nem egyszer többértelműséget is megenged. Elmarad viszont a külső ragyogás, a csengés-bongás-csilingelés, az artisztikus, gyakran virtuóz játék a formával, mindaz, ami az érzésről, gondolatról, a mondanivalóról a szóra, hangzásra, formára tereli a figyelmet. A vers tehát dísztelenebbé, szikárabbá, lényegre törőbbé válik.

Míndez a három évtizedes költői pálya alakulásának egyetlen pillanata, egyetlen mozzanata csupán, azon összegezés eredménye, melyet maga a költő végzett el a *Madarak folyója* anyagának válogatásával és prezentálásával. Nem végpont természetesen, hanem — ha jól értettük a költőt — újabb kiindulópont, s annak az iránynak megjelölése, amelyben tovább kíván haladni újabb hódításokra, az életmű kiteljesítése, a jugoszláviai magyar költészet gazdagítása felé.

JUHÁSZ GÉZA

HERCEG JÁNOS KEREKASZTALA

HERCEG JÁNOS: *Emborsor*.

Forum, Újvidék, 1977.

„Mert tulajdonképpen most se tettem mást, mint idestova harminc éve, amikor először próbáltam jelentést írni a változó világról.” *Emborsor* című könyvének írásairól mondta ezt Herceg János. Hivalkodás nélkül emlékeztetve az írói következetességnek arra az általa képviselt változatára, melyhez hűnek lenni az említett harminc év során nem volt könnyű. Az okok ismeretesek. Nálunk, Vajdaságban az írók nem szívesen vállalnak közírói föladatot. Ahol az imaginárius tartalmak kívánalma, a létfilozófiai érvényesség napi követelményként mered az íróra szinte minden kritikából, ott ritka, mint a fehér holló, az olyan szerző, aki napi ügyekbe avatkozik, aki csak tudósít, leír, bemutat, megrajzol, megjelenít, támogat vagy bírál valamit vagy valakit. Ady, Móricz vagy Kosztolányi példája néha föl-fölöttlik: lám, őket nem sekélyesítette el a publicisztika, in-

kább táplálta művészetüket, de kevés a jele, hogy ezek a példák és a többiek közírói vállalkozásokra serkentenek szépiroinkat egynehányuk — Németh István, Domonkos István stb. — kivételével.

Olcsó dolog lenne e hiányt a kívülálló ártatlanságával hangsúlyozni. Mindnyájan felelősek vagyunk, s ha e felelőség szövevényét bogozzuk, kiderül, hogy nemcsak az írók. Elég, ha a *Hatvan magyartanár* (Gerold László: *Rólunk is vallanak*. Forum, Újvidék, 1970) címen ismeretes fölmérés vizsgálójára utalok, hogy emlékezzünk, milyen nehezen bírja érzékenységünk a rólunk szóló látleteket. Aztán a létfilozófiai igényt is meg lehet érteni. Természetes követelmény ez minden nagy irodalomban, a szellemi élet differenciáltságának törvényszerű velejárója, hogy az író a lét alapjaira kérdez. S egy irodalom, amelynek a maga nagykorúsága a gondja, annál sóvárabban igyekszik a nagy irodalmakra hasonlítani, minél nehezebb, minél jobban lefoglalják erejét a köznap teendők: a tudományos és kulturális élet adminisztratív jellegű ügyei. Eközben aki az autonóm szellemi élet alapjaira is gondol, félszemmél mindig a nemzetiség egészére is figyel: gyarapodik-e számban, műveltségben; erkölcsi-szellemi erőnlététől milyen jövő remélhető? Aligha kétséges, hogy az irodalom jövője is ettől függ.

A jugoszláviai magyar irodalomban ezt Szenteleky Kornél óta Herceg János tudja a legjobban, s ehhez a tudáshoz ő tartja magát a legkövetkezetesebben. Számára a helyi kultúra, a saját hagyomány őrzése nem alkalmi föladat, publikálási lehetőség, hanem az észjárás törvénye, a nép gazdasági és kulturális állapotát pedig a létügyeknek kijáró felelőséggel figyeli. Annak tudatában, hogy e figyelmének írói dokumentumai talán csak melléktermékként értékesíthetők. Nyilatkozataiból kiérződik, meglepetésként érte, hogy éppen publicisztikai írásaiért kapta meg a Híd-díjat. Bizonyos, hogy például a *Két világ* jelentősebb munka. Némelyik fejezete önmagában is remekmű, a könyv egésze pedig irodalmunk különéletének páratlan hitelű krónikája, történelmi tudatunk elsőrendű forrása. Mégis jó, hogy az *Embersort* koszorúzza a Híd-díj. Ez az elismerés bizonyára annak a szellemnek is szól, mely az emlékiratokat és a publicisztikát egyaránt áthatja. Közösséginek lehet nevezni ezt a szellemet, s ebben a múltat számon tartó emlékezet és a jelen változásaiban a maradandót kutató értéktudat is benne foglaltatik. S természetesen a népközölség, mely Herceg szépirói magatartásának ma is archimedesi pontja. Jó tudni, hogy a Híd-díj ehhez a magatartáshoz ment közelebb az *Embersor* megbecsülésével.

Ha közelebről nézzük a könyv jellegét és értékeit, az előbb kissé hangzatosra sikerült általánosságokat kell föl bontanunk. Mindenekelőtt a történeti érzékenységet. S e tulajdonságában azonnal meg is jelölhető azoknak a képességeknek egyike, melyek Herceg publicisztikáját szépirová avatják. Az újságíró gyakorlatában a múlt jobb esetben is csak a téma megértése szempontjából kötelező stúdiumként kerül az írásba. Jól, rosszul, de jobbra egyfajta szakmai, műfaji alapozás szándékából: tudni kell, miből lett az, ami ma van. Herceg emlékezetében azonban úgy él a múlt, ahogy a szülőnek gyermeke mai tetteit nézve észébe jut sok minden, ami a jelent magyarázza vagy talányosabbá teszi. Váltásai — a múltból a jelenbe — ezért olyan könnyedek, természetesek. Ha arról tudósít, hogy Doroszlón ma a jószágtartás a legjövődélmezőbb foglalkozás, szinte észrevétlenül billen át a múltba, amikor még gulya sem volt, csak csorda, s a nagybirtok kiszorította azt az állattenyésztést, melynek emlékét a nóta őrzi. „Csak a legenda maradt meg Kéri nyájáról, akinek kisasszony lánya sétált a gulya, illetve Bandi gulyás után Kerénytől lefelé, nyugatra a Mosztongáig, s az erdőig, ahol enyhelyet keresett magának.” Ezután közli a mai idők egyik jellemző adatát: egy doroszlói gazda évente száz bikát hizlal, a szövetkezet a Bulgáriából kapott borjakat földhizlalva Olaszországban adja el.

Aki odafigyel, azonnal észreveheti, hogy a történelmi visszaillesztés ezúttal sem csupán érzelemindukáló reflex, mélyebre utal: a tájban rejlik

régi lehetőségek mai kibontakozásához ad igazolást a legenda. A szépiró tehát nem szépelgéssel avatja líraivá a sociográfikus munkát, hanem a tények körül létesít természetükhöz illő nagyobb horizontot.

A múlt iránti fogékonyásznak más oldala, lehetősége tárul elénk a *Batina*, 1974 című írásból. Alkalmi munka ez is, közírói feladat: arról kellett beszámolni, hogy végre fölépült a batinai híd. Irni bizonyára az új építményről is lehetne: kik csinálták; milyenre sikerült stb.? Herceg azonban a kompra emlékszik, mely a hidat helyettesítette, s a kompról szölvá az átkelések emberi eseményeire. Valamire, ami emlékké távolodva formát kap, históriává mélyül annak tudatában, aki a jellegzetes emberi jegyek megőrzésére született: „Olyanok voltak ezek az összecsapások emberek és emberek, utasok és révészek vagy józanok és részegek között, főként szüret táján, amikor már hatni kezdett a rámpás, olyanok voltak az indulatkitörések, mintha az elemeknek is része lett volna bennük. Esőnek, szélnek, hónapnak, az éjszaka vagy a hajnal sötétségének. És az időnek, amely megállíthatatlanul és könyörtelenül száll el mindezek fölött!”

Az olvasó, akit televízió, film és sok más kommunikációs fórum arról akar meggyőzni, hogy a manipulált és gépies életformával szemben a nyers, az egyszerű, az ősi életformákban még gazdagabb volt az ember, aligha veszi észre, hogy Herceg nosztalgiájában is modern hiányérzet sajog. Azért nem veszi észre, mert ez a hiányérzet nem importizálmakkal vigasztalja magát, továbbá idegen tőle az a totális csömör is, mely a törvényszerűségek megértése helyett dacos emigrációjához keres terepet és igazolást.

Herceg tudja, hogy az adott viszonyok között kell tartalmasan élni, s hiszi is, hogy a jelenben ez inkább lehetséges, mint a múltban. Hite nem rózsaszín: a pénzhajszka, a vándormunkási életforma, az úrgazdagság körtüneteit nagyon is tisztán látja, éber figyelemmel jelzi is ezeket, de a munkakedv, a vállalkozásra ösztönző erő, a szívósság és szorgalom, egy szóval a termelési színvonal, a produkció az ő szemében is alapvető érték. Meggyőződése, hogy a gazdasági föllendülésből valamiként kulturális igény, emberi érték is terem. S ennek tényeit olyan figyelmesen kutatja, hogy adottságok és mulasztások, az adott és a lehetséges ellentmondásait akkor is sejtetni tudja, ha a leghiggadtabban tudósít arról, ami van.

Más szóval ezt így is fogalmazhatnók: Herceg tudósításaiban az adott és a szükséges távolsága akkor is fájdalmasan érezhető, ha a jelenség, melyről tudósít, önmagában pozitív. Ennek pedig az az oka, hogy őt a termelési grafikonok önmagukban nem elégitik ki, az érdekli, miként élnek az emberek, s milyen emberi minőséget, szintet, jellemet érlel az idő. Könnyű annak a szociológusnak, szociográfusnak vagy riporternak, aki elszigetelten tudja nézni a gazdálkodás vagy a közélet éppen témául kiemelt jelenségét, szektorát. Aki csak adatokat közöl és tendenciákat jelez. De aki ifjúkorától azért küzdött, aminek megvalósulása ma volna esedékes, tehát egész életével érdekelt a dolgok kimenetelében; akiben erősen él egy értékes közösségi kultúra eszménye, s a holnap emberét a vonzó és szép emberi, nemzeti tulajdonságok történelmi összegeződéseként képzelel el, olyan új minőségként, mely éppen eredetisége révén töltheti be szerepét az internacionális folyamatokban, annak folyton szembesítenie kell az emlékezetében és képzeletében létező népet azzal, amelyik kialakulóban van.

Herceg nagyon tudatában van e folytonos szembesülés buktatóinak, s láthatóan az új megértésére, a biztató jelek fölismerésére törekszik. De hogy ezekből az új fejleményekből új közösség, szíve szerint való új kultúra érlelődne, abban nem mindig biztos. A szórványos jelek nem állnak össze tendenciává azokon a területeken, amelyeken tájékozódik. Ezt ilyen tételesen sehol sem írja le, de a könyvét átszövő rezignáció ebből ered. Ha azt látja, hogy egy gyár nem tud folyamatosan munkát biztosítani; ha a fiatalok elvándorolnak, a falu pedig előregszik; a föld, a bőtermő nem kell senkinek; ha az építkezés, a lakberendezés parvenü és stílustalan — akkor a riporterben fölsajog a csonkaság. Tiszteletre indít az a bölcsesség, amellyel az eszményeitől elütő jelenségeket nézni tudja, de az olvasónak folyton az az érzése: a tolerancia kudarcokon nevelődött, az elhallgatások

(„Vele se vitatkoztam. — Vannak dolgok, helyzetek és álláspontok, amelyek nem tűrik a vitát.”) a tanúskodás értelmetlenségétől súlyosak. Egy szóval a rezignáció a szerep és a lehetőségek józan belátásának következménye, a jelenlét hiteles stílusa.

Riporterhez nemigen illő stílus. A riporter, ha vérbeli éberem figyel, élesen rögzít, hatásosan konfrontál és tömören minősít. Herceg is szeretne igazságot tenni, sérelmeket orvosolni, jó törekvéseket bátorítani, de nemjei csöndesek, igenjei bizonytalanok, jellemzéseiben csupa tapintat, s inkább tünődik, kérdez, mint ítél. A riportalányok érzékenyek, a riporter hatalma törekeny, olykor el is fogja „a megírhatatlanság gyötrelme”. (191.) Mint a népszerű orvos esetében is, aki mellesleg fest és nótákat is szerez. Ingerlő jelenség. Herceget sem hagyja nyugton a minősítő szenvedély. De nemcsak az igazmondás ösztöne sarkallja, a falusi értelmiség hivatására gondol, egy másik vidéki orvosra, aki szintén zenélt, Szenteleky Kornélra, s nem tudja lezárni a képet, amíg valamiként tudtu! nem adja véleményét.

Ilyenkor a szépíró segíti ki a túl finom riportert, mikor a minősítést a jellemzés tárgy szerű mozzanataiban már előkészíti, s a tények beszéltetésével jellemez. Például idéz az orvos nótáinak szövegéből. Természetesen nemcsak ilyenkor; a kötet minden írása szépíróra vall. Akárkiről szóljon is, az illető sohasem a pillanat dimenzióján sikkján jelenik meg, hanem múltjával, jelleme alapvonásaival. A hajdani cseléd emlékeit rögzítve olyan varázslatos képet rajzol a körmenet áhítatára az istállóban is ügylő cselédéről, hogy az emlék Krúdy jelenéssé pillanatainak poézisére emlékeztet: „Józi ilyenkor odaállt egy percre a lovak mellé az istállóban, a csukott ajtó mögött, úgyhogy csak a piros keretes rácsos ablakokon jött be egy kis világosság a szénaillatú csöndbe, s a lovakat csitította, ha felnyerítettek volna a szokatlan zajra és énekszóra. Aztán ő is elballagott levett kalappal a körmenet után.”

Ez a Józi azért is köti le huzamosan Herceg figyelmét, mert a jó cseléd prototípusaként még évtizedek távolából is hűséggel, sőt szeretettel gondol hajdani uraira. S ahogy Herceg e hűség teljes anakronizmusát, együgyűségét az egzotikum árnyalataival összeszövi, az csak elsőrendű szépírónak sikerülhet ilyen finoman: sértés nélkül, objektív közlésekbe, s beszéltetés műveleteibe oltva ámulatot (még ilyen is létezik!) és ítéletet. S ettől mindkét szólam átalakul, az ámulatba szomorúság vegyül: ez az egzotikus figura abból a népből való, amelyért annyi pör és küzdelem zajlott, hűsége ugyan cselédi, tehát méltatlan szerepben bontakozott ki, de alkalmas lett volna másra is. Mert nem szimpla együgyűség éltette egy életen át, hanem ősbib hajlam: valami gyermeki vagy krisztusi ártatlanság. Olyan érzelmi kötőanyag, melynek fogyatkozása miatt mai kapcsolataink teherbírása úgy meggyöngült. Amit tehát egzotikusnak mondtunk, értőbb olvasás után fölfedi mélyebb jelentését: az emberi értéket, mely abban a régi világban ebek harmincadjára jutott, s amely fölött úgy járt el az idő, hogy belőle semmit nem tudott átmenteni a jövőnek. S ha fölbontanók Herceg rezignációját, mindenütt ilyen összetett jelentésre lelhetnénk.

A folklór mai létformájáról rögtönzött töprengései, lejegyzett vitái szinte dramatizált formában mutatják ezt az összetettséget. Doroszlón, melyről a leghosszabb írás szól, még érinthető közelségben létezik a folklór: öltözködésben, szokásokban, énekekben, táncban. Bomlása és eltűnésének tendenciája azonban nyilvánvaló, s konzerválni Herceg sem akarja. A vita, amelyet lejegyez, akörül forog, hogy a régi belterjes mivoltában, eredetiségében és zártágában kelle őrizni a néptáncot, vagy olyan „színpadképes” mivoltában, mely az idegent is meghódítja. Herceg nem szól bele a vitába, de közvetítéséből nyilvánvaló, hogy ő az artisztikus, nyitott és széles körben is hódítani képes létezőmód híve. Eredetiség és korszerűség olyasféle egységét szorgalmazza, amelyet Bartók valósított meg kivételes teljességgel.

Ábrándnak tetszhet ez az elképzelés, hiszen Herceg látja a klubgarbiturákkal, bárszekrényel, külföldről hozott díszekkel és slágerekkel zsúfolt lakásokat, lemeztartókat, s idegen tőle minden civilizációellenes dog-

matizmus. De azt is tudja, hogy a századforduló Doroszlójának parasztházaival, ezek nyomtalan pusztulásával valami pótolhatatlan érték veszett el: „A falu építkezésében sincs semmi jellegzetes, bár a tipikus bácskai parasztházat a megye monográfiája Doroszlóról vette. Amilyen egységes és sajtóságos hangulatvilágot árasztottak a kupuszinai utcák még nem is olyan rég a világoskék szalagúterekkel, a szombatonként mindig újramezsel, foszforeszkáló fehér falakkal, olyan feltűnő itt a jellegzetesség tökéletes hiánya.” Az ismétlődő szavak: a *jellegzetes*, a *sajtóságos* a lényegre figyelmeztetnek, Herceg indítékaira. Olyasfajta tartománynak képzelem Vajdaságot, ahol az együttélő népek éppen kultúrájuk sajátos színeivel okozhatnak örömet önmaguknak és egymásnak, s alkothatnak gátat a mindent jellegtelenébe mosó uniformizálódás árvizével szemben.

Hogy ez a jellegörzés és a modernség iránti nyitottság a gyakorlatban hogyan valósulhatna meg, ennek részleteiről is esik szó a témáról zajló vitában. Fölöttük Kallós Zoltán neve, az erdélyi himző asszonyok és a szakemberek kapcsolata, tehát a szakszerű irányítás igénye. De hogy a színpadi néptánc vagy népzene, legyen bármily artisztikus is, miként válhatna szélesebb körben is a bálók, táncmulatságok természetes részévé, annak nehézségeit nagyon is sejtheti Herceg, mert inkább másokat beszélget, a kérdés körül rögtönzött konfrontációt közvetíti, s nem a maga elközelését adja elő.

S ez a viták mögé húzódó magatartás a maga szerénységében, riporteri tárgyyszerűségében a riporteri magatartás egy nagyon is személyes vonását tudatosítja bennünk, s egy félreértés tisztázásához is hozzásegíthet. Amit olykor tartózkodó bátortalanságnak képzel az olvasó: a mások nézeteit, vitáit jegyző, közvetítő funkció valójában nagyon is megszervezett szerep. Ahogy ezek az érvek, ellenérvek, aggodalmak, igények egymással felelnek, annyira lényegbevágó kérdéseket feszegetnek, hogy gyakran az a benyomásunk, már nem is a riportalanok vitatkoznak itt, hanem az író ütközteti az elképzelt nézeteket. A konkrét riporthelyzet persze cáfolja ezt, de a benyomást más fejezetek is megerősítik. Az ember önkéntelenül is arra gondol, hogy vele együtt töprengő társak híján (az egyik riportalany szava is teszi, hogy a költők, írók, művészek mennyire nem törődnek a népművészet ügyével) Herceg maga szervez szimpoziumot, kerekasztalt a közösség gondjainak, s ha lehet, vitázókat idéz köréje, ha nem, hát önmaga meditációit dramatizálja. Van ahol utal is erre az „elképzelt kerekasztal-konferenciára”. Ennek hiánya egy nagyobb hiányra figyelmeztet: az értekezleteket összehozó ügy helyzetére. Hercegnél a szakszerű részletekben is a végső kérdés aggodalma rejlik: „Az ember nem is tudja, hova lett ez az egykori lelkesedés, a régi nép és a régi közönség!” S az aggodalom csak súlyosabb lesz attól, hogy ez a gond keveseket nyugtalanít. Búsonghatna ezen, de az egészséges írói ösztön megsegíti, a „terepen” élő emberekben társakra, gondjait is képviselő szövetségesekre talál. Magányát velük benépesítve végezheti hát munkáját, s töltheti be azt a szerepet, melyet ő még az értelmiség hivatásaként tanult becsülni. Rezignációjában ez is benne van: a magány ellenére végzett közösségi munka értelmének védelme, az utóvéd stratégiája.

Természetesen az előadás elevenségét is szolgálja ez a nézeteket ütköztető módszer. Akár a múlt és a jelen képeinek filmszerű váltogatása, emlékezés és információ, rajz és reflexió egybeszővésének jó ritmust létesítő változatossága. Mindebben a korábban fölhalmozott tudás talán nagyobb helyet foglal el, mint a frissen szerzett. Tüzetes fölmérésre nem is vállalkozik szerzőnk, a szociometria módszeresége idegen tőle, de szüksége sincs erre. Irásainak természetét az emberekre irányuló figyelem határozza meg. A szociográfikus elemek nála akkor érdekesek, ha a tegnaptól jövő ember sorsának részévé szerveződve adhatnak hírt nemcsak X-ről vagy Y-ről, de a történelemtől is, mely hozta, fölemelte vagy átlépett fölötte. Írói érdeme abban van, hogy maga is segít megmutatni és eldönteni, mi az, ami az időtől türelmet, megértést és megbecsülést érdemel. Kerekasztala is megérdemelné, hogy állandóbb tisztelet és figyelem övezze.

DÉR ZOLTÁN

KOSZTOLÁNYI ARCA

RÓNAY LÁSZLÓ: *Kosztolányi Dezső*. Gondolat, Budapest, 1977.

A barátok és pályatársak: Babits Mihály, Karinthy Frigyes, József Attila, Bálint György és Németh László esszéi, valamint az irodalomtörténeti utókor: Szauder József, Bóka László, Keresztury Dezső, Rába György, Kiss Ferenc és Dér Zoltán tanulmányai után végre üdvözölhetjük az első összefüggő pályaképet is Kosztolányiról: Rónay László munkáját, amely a Gondolat kiadó *Nagy Magyar Írók* című könyvsorozatában látott napvilágot. A vállalkozás maga is megbecsülést érdemel, hiszen Kosztolányi Dezső mindenképpen a század magyar irodalmának kivételes jelentőségű egyéniségei közé tartozik, ráadásul alig volt vitatottabb író modern mestereink közül. Elkönyvelték mint a romlott világgal szemben álló igaz művészt és mint morál nélküli egoistát, aki csupán a tiszta formák körében érezte otthon magát. Kosztolányi életművéért valóságos harcot folytatott az új magyar irodalomtörténetírás, és volt idő, midőn tartani lehetett attól, hogy e küzdelmekben éppen az író munkásságának igaz értelmét vesz el. Valójában Bóka László és Szauder József úttörő tanulmányai, majd Kiss Ferenc szintézist ígérő (megjelenés előtt álló) monográfiájának részletei nyitották meg az utat a hiteles Kosztolányi-értelmezés és értékelés előtt.

Ezen az úton haladt Rónay László vállalkozása is, midőn egy vékony, alig háromszáz lapos könyvben mérte fel filológusi pontossággal, egyszerűen esszéista érdekességgel Kosztolányi Dezső alkotói sorsát és gazdag írói életművét. A vállalkozás medrét az imént említett pályatársi vallomások és irodalomtörténeti kutatások szabták meg: ezt a medret töltötte ki igen alapos és érdeklődést keltő munkával Rónay László, akinek nevét elsősorban a Nyugat „harmadik nemzedékével” foglalkozó kutatásai tették ismertté az irodalomtörténetírás iránt érdeklődők előtt.

A kisonográfia első erénye: a filológiai biztonság és alaposág min-

denekelőtt. Rónay Lászlónak hatalmas történeti anyagot kellett mozgósítania, áttekintnie és ismertetnie. Hőse óriási tehetséggel és termékenységgel munkálkodott az irodalom különféle területein: mint költő, elbeszélő, regényíró, műfordító, esszéíró, kritikus és újságíró egyaránt időállót, sőt klasszikus értéket hozott létre, kapcsolatban állott a hazai szellemi élet különféle irányzataival és a kor irodalmának szervezésében is kivételes szerepe volt. Rónay Lászlónak mindezt át kellett tekintenie, a tények tömegéből kellett válogatnia, műveket kellett értelmeznie és értékelnie, összefüggéseket kellett felvázolnia. Könyve, mint minden sikerült irodalomtörténeti kisonográfia vagy akár ismeretterjesztő kötet, „jéghegy” természetű: az ismereteknek csak egy része kerül nyíltan az olvasó elé, számos fontos ismeretet **vagy megállapítást** csupán az összefüggések vagy a célszók sejtetnek.

A kisonográfia mint forma és műfaj határozott munkamódszert kíván: tudományos koncepciót, amely egységbe szervezi az összegyűjtött hatalmas anyagot. Rónay László az író világképének leírásában és elemzésében találta meg ezt a szervező erőt. A világkép mint irodalomtörténeti kategória összetett fogalmat jelent: az író gondolkodására, filozófiájára éppúgy utal, mint művészeti módszerére és esztétikájára. Kosztolányi Dezső esetében valóban a világkép természetének és alakulásának elemzésében lehet megragadni az életmű belső törvényszerűségeit. Rónay László érzékenyen követi nyomon hősének belső fejlődését, eszmei tájékozódását, azt az áthangolódást, amely Kosztolányi Dezső világképében bekövetkezett. A huszadik század polgári értelmiségének talán legnagyobb világnézeti és morális átalakulásáról van szó. A magyar író, akárcsak a század első fele művészeinek legnagyobb része, az esztétizáló életérzés képviselőjéből lett a hitvalló humanizmus nagy egyénisége. Az első világháború előtt

ő is annak a világképnek és világerzésnek a híve volt, amelyet Thomas Mann Tonio Kögere vagy Romain Rolland Jean Cristophe-já fejezett ki. A művészi és esztétizáló életfelfogást az első világháború, a fordadalom és ellenfordadalom élménye alakította át: Kosztolányi Dezső — az európai művészertelmisség nagy részéhez hasonlóan — az emberiség szenvedéseinek szanalomtól áthatott költői krónikása lett. Költészetében és regényeiben a részvét szolámanak adott hangot, az *Édes Annában* a szociális lelkiismeret messzehangzó igazságait fejezte ki. Rónay László Bálint György korabeli elismerő véleményét idézi: „Nem akarok most ennek a könyvnek példátlanul szuggesztív művészi erejéről beszélni. E pillanatban csak emberi ereje, emberi szuggesztivitása tartozik rám. Ez pedig olyan hatalmas, hogy Kosztolányit örökre a magyar munkásokhoz és szegényparasztochhoz fűzi.” Ennek az ítéletnek ma is megbízható érvénye van.

Rónay László nem akarta áthangszerezni Kosztolányi Dezső életsorsának és munkásságának történetét. Nemcsak az *Édes Anna* korszakos jelentőségű szerepét ismerteti, hanem a pálya „kényesebb” szakaszait és epizódjait is. Így hősének politikai-publicisztikai szerepét a húszas évek elején, a győztes ellenforradalom első időszakában, vagy az igaztalan Ady-revizió eszmetörténetét is hitelesen és kritikus módon írja le. Munkájának végső mondanivalója és tanulsága mégis az elismerés és a megbecsülés Kosztolányi Dezső iránt. Mégpedig nemcsak a művészt, az embert is méltó megbecsüléssel illeti. Kismonográfiája történeti hitelű és személyes erejű valóság az évtizedes Kosztolányi-perben, amely, úgy tetszik, ez a könyv is igazolja, végre igaz megoldáshoz közeledik.

Ennek a pernek volt egyik leghevesebb mozzanata az, amely a Kosztolányi által képviselt magatartás erkölcsi értékével foglalkozott. Az általa „homo aestheticus”-nak nevezett emberi ideált volt szokás elmarasztalni a „homo moralis”-szal szemben. Rónay László most meggyőzően mutatja ki, hogy a „homo

aestheticus” magatartása sem nélkülözte az erkölcsi tartást: a „homo moralis” valóságos érényeit. „Maga Kosztolányi is — olvassuk — szívesen eljátszott a *homo aestheticus* és a *homo moralis* szembeállításával (...) A »moralis« és az »esztétikai« kategóriák jelentése számára azonban nem egyértelmű. Még kevésbé volt egyértelmű az ő korában, amikor az esztétikum szívós védelme voltaképpen morális tettnek is számított, amikor a magyarság hagyományainak föltámasztása, nyelvének fogcsikorgató védelme voltaképp a beözönlő germán fenyegetéssel szemben való állásfoglalásnak minősült.” Ezen a ponton a kismonográfia szerzője Babits Mihály véleményét fogadta el, hiszen Babits, a „homo moralis” fényes képviselője, maga is Kosztolányi, kivált az érett Kosztolányi erkölcsi bátorságáról és kiállásáról beszélt.

A Kosztolányi-jelenség megértése és értelmezése talán éppen a kései művek elemzése során bontakozik ki a legteljesebben Rónaynál: ott, ahol számot kellett vetnie az esztétikai és a morális magatartás hagyományos szembeállításával, s ahol meg tudja világítani hősének küzdelmes emberi egyéniségét és erkölcsi bátorságát. Meg tudja világítani az igaz Kosztolányi-arcot, amelynek gyöttrődésében, belső küzdelmekről árulkodó ráncáiban a mi korunk is saját képmására ismer, amelyet (akárcsak József Attila annak idején) mi is testvérként fogadhatunk el. Ennek az igazabb (és emberibb) Kosztolányi-arcnak a megvilágítása feltétlenül a kismonográfia nagy érdeme. Kosztolányi, sok jele van ennek, ma ismét népszerűsége csúcán áll, sokatmondó rokonszenvenvel tekintünk küzdelmes emberi egyéniségére és személyes lirában: tanúságtételben és vallomásban gazdag műveire. Hogy miért e közös rokonszenven, erre ad magyarázatot Rónay László kismonográfiája is. Alighanem minden évtized megteremti a maga „image”-át Kosztolányiról (általában a klaszikusokról), meggyőződésem szerint a mi Kosztolányi-képünk, a Rónay László Kosztolányi-képe az igazi hiteles.

POMOGATS BÉLA

A SZOKÁSOK KULTÚRAJELLEMZŐ EREJE

JUNG KÁROLY: *Az emberélet fordulói.*

Forum, Újvidék, 1978.

E könyv rokonszenvet keltő hangja, hófoka mondatja velünk: az utóbbi időben gyakrabban találkozunk a tárgyilagos kritika gondosan kimért hűvös hangjával, mint egyetlenegy újonnan megjelenő könyv örömteli köszöntésével. Igaz, ezt a meleg hangot most Voigt Vilmos utószavából idézem, ami ajánlásnak is vehető, de itt is a legkomolyabb mércét használja, s az általa lektorált könyvről — ebben a műfajban — a legmagasabb értéket mondja ki.

Jung Károly költőt a dél-bácskai Duna-kanyarban lapuló szülőfalva hívta haza, hogy a régiekre emlékezők közlései nyomán ott, a helyszínen kövesse *Az emberélet fordulói*. Gombosnak izgalmasan gazdag hagyományvilága van: olyan, mint egy rengeteg; gyökerei szerteágazóbbak és sokkal több felől hajtanak ki, mint amennyit a folklorisztikai kutatások nyomán született eddigi folyóiratközlemények és kiadványok feltártak. A népdal, a népmese, a népmondák föl kutatása mellett a ritka értékű szokásanyag feldolgozása csak részben jutott el addig, ahol ezeket a területeket már a szakkutatók is érintik. Ez az elfeledés, elfelejtés félelmet keltő hiány nemcsak a jugoszláviai magyar folklorisztikában mutatkozik, hanem a teljes magyar néprajzi kutatás is csak igen keveset foglalkozott vele.

A *Gombosi népszokások* kötetének írója tehát olyan úton indult el, amelyen előtte kevesen jártak, még kevesebben dolgoztak a gyűjtők hangyaszorgalmával, így írónk útközben nem sok olyan munkával találkozhatott, amely kutatásaiban bátorítón segíthette volna. Most, miután merész vállalkozásának értékes eredményeit kötetben láthatjuk, valóban el lehet mondani: „...nagyon szerencsés volt a témaválasztása.” Az emberélet fordulói: a születés, a házasság, a halál pillanatát, óráit, napjait idézte a közzel múltból s a már mögöttünk régtőlúnt évtizedekből. A ma még élő, és a gombosi hagyományokat előd-

jeiktől is jól ismerő idős emberek, mint Dobsay András és a többiek, az emberi élet három nagy fordulójából — mint ezeknek a rítusoknak cselekvő részesei — olyan részleteket mondtak el, amelyek, akár egy résen át, bepillantást nyújtanak két ember, egy család, egy még nagyobb közösség, a falu mindennapjainak és kivételes napjainak rejtekeibe. Kiérezni a szövegből, hogy ezt a remek könyvet költő írta, aki a szavak, a mondatok ritmusát érzi, a fejezeteit, azoknak szakaszokra bontását úgy komponálta meg, mint aki szívvel fordul szülőfalva felé. Mindig megsejtjük a reminiscencia lágy vibrálását, amikor az író otthonáról ír.

Jung Károly 1976-ban és a rákövetkező esztendőben hónapokon át végezte a gyűjtést; magnetofonján mintegy negyven kazettányi anyagot vett fel, és az alapos válogatás után ennek az igen nagy anyagnak csak egy kis részét tette közzé ebben a húsz éves kötetben. Nagyon szerényen, egy kicsit — ahogy ő maga megvallja — a kockázattól félve „anyagfeltáró jellegű” műnek nevezi munkáját; olyan szövegnek minősíti, melynek az a rendeltetése, hogy az elkövetkezendő időben „...a később megírandó szokásmonográfiához anyagával párhuzamként szolgáljon”. De már ehhez a nagyobb igényű munkához is olyan nagy anyag van a kezében a negyven kazettán, hogy reménykedésünk szerint a hagyományvilág más területeinek feldolgozása és olyan szokáscselekvések leírása is nem sokára sorra kerülhet, mint például a néphiedelmek, Gombos ünnepi szokásai, a falu jeles napjai és a szomszédos népekkel való együttélés emberi, testvéri megnyilatkozásai.

Jó, ha egy ilyen jövőbe mutató múnél a tudományos szakkutató véleménye jelen van és biztató, buzdító jelzéseket ad. Dr. Voigt Vilmos kandidátusnak, a budapesti Folklore Tanszék docensének utószavában ezt olvashatjuk: „Büszkén írha-

tom le, hogy az olvasó a legteljesebb magyar szokásleírást tartja a kezében: nemcsak a jugoszláviai magyar, hanem egyáltalán a magyar néprajzkutatás ilyen áttekintést még nem tett közzé”.

Elvezet ezt az élményekben gazdagító művet olvasni.

Jung Károly munkájának külön kihangsúlyozandó értéke az, hogy a szinte forgatókönyvszerű kérdésekre bontott kis szakaszokban vizuálisan, népnyelvi pontossággal közli a szövegjegyzést. (Dokumentumfilmbe kívánkozó fejezetek ezek.) Jóllehet a szerző úgy jelzi, hogy a gombosi népszokásokat az első világháborútól napjainkig öleli fel ennek a korszaknak a feldolgozásával, de ahol a közlők elődjeikre hivatkoznak, akiktől a cselekvésanyag színes s színeiben még meg nem fakult részleteit hallották és átmentették a múltból a mába, olvasás közben úgy érezzük, hogy a régi Gombos utcáit járva, ahol még a megboldogult Tamaskó József is fiatalon sétálgatott, néha, ha jobban megfigyeljük a közlések zengését, azoknak időbeni mélységét, a múlt századba pillanthatunk vissza.

A bevezetőben említettem az örömteli hangú köszöntést. Most a kötet átolvasása után azt érzem, hogy erről a műről nemcsak hogy nem lehet, de az írástudónak nem is szabad hűvös hangon írni. És örülnök, hogy ezt leírhatom olyan han-

gon, amely minden szakmai kötöttség nélkül az olvasó felől hangzik el, azzal, hogy a tehetséges költőnk előljáró sorait ide zárófejezetként idézem:

„Jobb kezemen hat ujjal születtem, tehát a falumban is élő hagyomány szerint táltos volnék, vagy legalábbis garabonciás. Sámándobom nincs, gyógyítani nem tudok, a földben égő aranyat nem láttam még meg, jégesőt sem küldtem rettegő falvakra. Ehelyett elhatároztam, hogy Gombos hagyományvilágát kísérlelem meg megfigyelni és megrajzolni. Ez a szerény munka az *első lépés* (kiemelés tőlem, L. E.) ezen az úton.

Ajánlom e könyvet a gombosiaknak, akik közül kiszakadtam, a tőlük kapott életre szóló útravalóért; s a nyomasztó adósság törlesztése fejében is.”

Örülök annak, hogy ez a derék és érdemes vállalkozás az első lépés volt a dél-bácskai Duna-kanyar hagyományvilágának teljes feltárása felé. Ha szerzőnknek e mű után még mindig szerény a hangja, az nem baj, de vállalkozási kedve él, és szólítják szülőfalujának ódon falai, azért is híven, hogy akár makacsul is, de ne tágítson, mert a vén Duna és partjai is titkokat rejtegetnek. Lopja meg „a vén Iszter titkait”, és a falu régi embereit, utcáit, házait, falait újra és megint újra fogja vallatóra.

NÉVÖRZÉS ÉS HAGYOMÁNYOZÁS

MATIJEVICS LAJOS: *Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1977.

Immár harmadízben íródik könyvbemutató a *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei* c. sorozatról. Matijevics Lajos *Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára* a harmadik kötete ennek a vállalkozásnak. A kishegyesi község négy tele-

pülésének: Feketicsnek, Kishegyesnek, Lovćenacnak és Újfalunak neveit tartalmazza.

A könyv felépítésének módszere megegyezik az előző kettővel. Így erőnyei és hiányosságai is azonosak. Pozitívuma a gyűjtés módszere és a

párhuzamos — hármas — névadás: magyar—német—szerbhorvát, hiszen Szeghegy—Lovćenac német, Feketics pedig részben volt német település.

A névörző és hagyományozó lakosság különböző méretű változása a névanyag különböző változását eredményezi. Ezt az adattár kimutatja Lovćenac, illetve Feketics esetében is. A két településen visszamaradt lakosság örzi és hagyományozza tovább a névanyagot, ezt a jövevények átvették, de új neveket is teremtenek. A két névréteg, a hagyományozott és az új lakosság alkotta nevek — mert az ideköltözöttek más nyelvűek — elválnak egymástól. „Ebben az esetben — mondja Lőrincze Lajos — a természetadta nagy terepformáknak, a már művelt földeknek a régi neveit veszi át az új lakosság — természetesen a saját hangrendszerének megfelelő változással —, de a tájváltozást, a birtoklásban bekövetkező változásokat, amelynek már ő is cselekvő részese, a saját nyelvén és saját szemléletmódja szerint történő névadás követi.”

Az adatok háromnyelvűségét a könyv pozitívumaként kell kiemelni.

Ebből a könyvből is hiányzik a részletes térkép, ami „Nagyban emelte volna az adattár értékét és használhatóságát, mivel van olyan földrajzi név, ahol a meghatározás csak egy szó s így, ha csak nem helybeli az olvasó, nagyon nehéz elhelyezni a térképen az objektumot” — írta a sorozat második kötetéről Vékony László (Üzenet, 1977. 10. 614—15.). Idekivánczol még egy komoly észrevételem: az eddigi három kötetben összesen 221 adatközlő nevével találkoztam, aránylag sok foglalkozású egyént kérdeztek meg, de néhány használható foglalkozású kimaradt. Az adatközlők között egyetlen postás szerepel, nincs kézbesítő, rendőr is csak egy, néhány hivatalnok — kérdés, ezeknek is mi a beosztásuk? Azt hiszem, ezeket okvetlenül meg kellett volna kérdezni, mert ha igaz, hogy a földművelő ember a határ legjobb ismerője, akkor a belterületeké a postás, a kézbesítő. Ha az adatközlők között nincsenek is, lehetnének ellenőrzők ezek, mert nem történne meg olyan szarvashiba, mint amilyenek ebben a könyvben akadnak. Az 50., illetve az 57. oldalon van a Fabó Menyhért utcá-

ja, amely még Idős Frindik Péter utcájaként is szerepel. Az 57. oldalon a magyarázat: „utca, mind a két nevé az itt lakó ismert emberről kapta.” Megjegyzem, hasonló a Vladisavljev Milan utca is, hogy csak ezeket említsem. Az első esetben az Idős Frindik Péter utca név még elfogadható, hiszen a felszabadulást követő évek közismert és jelentős közéleti személyisége lakott az utcában, de a másik elnevezés megkérdőjelezhető:

1. Ilyen nevű egyén sohasem élt — így ma sem él Kishegyesen. Igaz, ebben az utcában lakik egy Menyhért utónevű egyén, de az Szabó és nem Fabó. Valaki elírta, vagy a gyűjtő, vagy az ellenőrző ...

2. Nem közismert személy, átlagpolgár, a szövetkezet traktoristája.

A Vladisavljev Milan utca esete is hasonló: az illető, akinek a nevét viseli, mezőgazdasági mérnök a szövetkezetben.

No, ez nem jelenti azt, hogy nem nevezhető el rójuk utca, de úgy érzem, a gyűjtő túl buzgó volt, ily módon és ezzel a kritériummal egy település minden lakója lehetne névadó. Ezek a gyűjtők egyéni kezdeményezéseik lehetnek, célja: minél nagyobb számú földrajzi név „gyűjtése”. „A név nem egyéni, hanem közösségi eredetű. Keletkezése legelső szakaszában ugyan feltételezhetünk egyénre visszamenő kezdeményezést, de ez csak akkor lesz eredményes a névkeletkezés szempontjából, ha az elnevező közösség szemléletével, gondolkodásmódjával is megegyezik.” (Lőrincze Lajos).

Nem tartom szerencsésnek Németh Istvánnak, az írónak ellenőrzőként való szerepeltetését sem, a jó szándéka kétségbevonhatatlan, de több mint két évtizede már nem Kishegyesen él, azóta pedig a földrajzi nevek is változtak ...

Az adattár nézegetésekor felmerül a kérdés: vajon a hivatalos utcaneveket be kell-e gyűjteni? „Való, hogy a mesterséges úton keletkezett nevek jó része — mondja Lőrincze Lajos — a művelődés- vagy helytörténeti, nyelvjárási, szöföldrajzi, néplélektani stb. kutatásoknál vagy egyáltalán, vagy csak igen nagy kritikával átértékelve alkalmas.” Az adattárban pedig ez a névanyag nem más tudományág szempontjából, hanem önmagáért érdekes, ezért nem

mellőzhető. Ott a helyük és ott is vannak. Bárczi Géza rá is mutat fontosságukra: „A hivatalos névadás lélektana, a nevek típusai (...) szintén érdekesek, mert még ha ideigleneseknek bizonyulnak is, nyelvi realitások, azonfelül a társadalmi, politikai helyzetnek, állásfoglalásnak jellemző kifejezői.”

A könyv adattár, így természetesen a két felosztási szempont is ezt a célt szolgálja; nem rendszerezi a neveket, hiszen az meghaladja szándékát. Ez már más feldolgozó, rendszerező munkája lesz.

VIRÁG GÁBOR

MATYÓFÖLD MÚLTJA ÉS JELENE

Mezőkövesd Város Tanácsa, Mezőkövesd, 1975.

Szerkesztette: Dr. Sárközi Zoltán és dr. Sándor István.

Mezőkövesd Város Tanácsa, Mezőkövesd, 1975.

Mezőkövesd város monográfiáját lapozgatom, olvasgatom. A csaknem 800 oldalas vaskos kötettel Mezőkövesd Város Tanácsa tiszteleg az 1973-ban városi rangot kapott település előtt márványablánál is méltóbb emléket állítva ezzel a fiatal város tisztés, 700 éves múltjának, valamint az elmúlt századok során jót is, rosszat is megértő, átvészelő dolgosa, szorgos népének. Megírta a település fejlődésének rövid történetét, a tegnapiért való csüggedés helyett mindig inkább a holnapért küzdő, aggódó népének viszontagságos sorsát, Mezőkövesd Város Tanácsa példát mutatott, hogyan lehet és kell elmélyült helytörténeti ismeretekkel ápolni a haladó hagyományokat és — a szülőföld iránti szeretetre ébresztve — a tágasabb horizontú haza szeretetére, megbecsülésére nevelni a felnövő új nemzedékeket.

A kötet négy elkülönülő részre tagolódik, mégpedig a geológiai, földrajzi; a történelmi; az antropológiai és a néprajzi részre. Am ezek a részek korántsem tantételszerű megfigyelései tárgyuknak, inkább tudósi, szülőföld iránti szeretetből összegyűjtött, feltárt adatok summázásai; tanulmányok kötetbe gyűjtött csokra, melyből kinek-kinek izlése, érdeklődése szerint fog tetszeni a „legszebb”.

Ismertetőnknek azonban nem az a célja, hogy magunk is kiválasszuk a számunkra legszebb, a nekünk leg-

jobbán tetsző dolgozatot, hanem hogy elmondjuk: Matyóföld geológiai és földrajzi viszonyainak megismerése után a kitűnően szerkesztett történelmi részből arról értesülünk, hogy Mezőkövesd neve először egy 1275-ben keltezett okiratban fordul elő, és mindjárt az első híradás — szinte az elkövetkező századok ómenjeként — arról számol be, hogy Kövesd falu az idő tájt lakatlan. Következésképpen nyilvánvaló, hogy az 1241-ben arafelé többször is elvonuló tatár hadak alapos munkát végeztek, úgyhogy az ottjártukat követő három és fél évtized még arra sem volt elegendő, hogy az előttiük meglevő régi állapotok visszaállítása megkezdődjék.

A település újra Mátyás király idejében kezd virágozni. Békés fejlődése azonban alig tartott egy évszázadig. Eger várának 1596. évi elesével ugyanis Kövesd is elpusztult, és csaknem egy egész századon át ismét néptelen maradt. Másodszori újraéledése a XVII. század utolsó negyedében kezdődött, ám alighogy elkezdődött, máris a kuruc szabadságharc fegyverzaja szakasztotta félbe és csak a szatmári béke megkötése után folytatódhatott igazán az újjáalakulás nagy munkája. Ezt követően állapotodott meg véglegesen a település lakossága is, és formálódtak ki azok a tényezők, amelyek végül is egy sajátos etnikai csoport, a matyók kialakulását eredményezték.

A matyó népnév eleinte a református környezetbe szigetként betelepülő vagy betelepített katolikus jobbágyságok csúfneve volt, ám ez a gunyoros melléki az idők folyamán lekopott és az ifjabb nemzedékek már nem érzik ilyenfajta jelentését, vállalják, sőt büszkéek is rá, mert úgy hiszik, nevük az igazságos Mátyás király nevéből származik. A matyó népnévnek a Mátyás személynévből való eredeztetése minden további nélkül helytálló, ám a népnévnek Mátyás királlyal való összekapcsolása már aligha. Úgy hisszük, csak az 1784-ben zajló úrbérendezés idején bevált, igen nyomós „érv” továbbéléséről van szó, mely az állandó hangoztatással, hivatkozással az idők során egészen hitelessé vált, mindenki számára megcáfolhatatlan bizonyossággá lépett elő.

A pro és contrák felsorakoztatása közt egy bennünket közelebből is érdeklő híradásra bukkantunk: „... a feketehegyi (Bács megye) kálvinista magyar is matyóknak csúfolja a szomszédos hegyesi katolikusokat, minthogy a feketehegyiek kun-sági eredetűek, ahol a matyó egyetlen a pápistával.”

Az 1784-ben aláírt *Contractus universalis* új korszak kezdetét jelentette Mezőkövesd történetében. A szűk határok közt élő, ám roppant energiájú kövesdi parasztság ettől kezdődően rendszeressé tette a Tisza menti árterületek bérbérvételét. A bérelt pusztákon jobbára szilaj állattartás folyt, ami természetes is, ha figyelembe vesszük, hogy a parasztvagyon legfőbb értékét ekkortájt az állatok jelentették. A földművelés alá volt rendelve az állattartásnak, míg nem a XIX. század elején megnövekedett árugabona-kereslet meg nem növelte a szántóföldek értékét, és el nem indította az addig szigorúan megtartott földközösség bomlását. Eddig ugyanis a földhasználati jog nem jelentett egyúttal tulajdonjogot is. Hisz az Örökös Szerződés egyik pontja szerint „földet annak kell adni, aki azt bírja; és senkit, még bírja, attól megfosztani nem lehet”. (Kiemelte P. A.) A mindenkori városi előljáróság gondja volt azután ezt a megállapodást megtartani. Csakhogy a XIX. század első évtizedeiben gyakran előfordult, hogy a szegényebb sorsú, adóhátralekka! küzdő emberek földjét a te-

hetősebbek bizonyos anyagi ellenszolgáltatások fejében használatba vették, divat lett a feles művelés, majd az országyűlési végzések nyomán maga a földadásvétel is, azaz kialakult a földbirtoklás magántulajdoni formája, amely által egyre inkább elkülönült a vagyonos gazdagok és nincstelen szegények tábora. Mindehhez társult, illetve ezzel az átalakulással szinte egyidejűleg következett be a lakosság erőteljes szaporodása, aminek viszont természetes következménye lett, hogy az elszegényedett tömegek egymí vagy csoportos elvándorlásra, vagy még inkább tavasztól ősziig az ország (főleg a Dunántúl és az Alföld) más vidékeire kényszerítő idénymunkákra kényszerültek. Így alakult ki aztán az a sajátságos helyzet, hogy Mezőkövesd elszegényedett nincstelenjei lettek a történelmi Magyarország első számú mezőgazdasági idénymunkásai. Munkájuk zömmel a kapásnövények (főleg a cukorrépa) megműveléséből és betakarításából, illetve a kora tavasztól késő ősziig tartó mezőgazdasági idény alatt előforduló minden más munkából állott. Es annak ellenére, hogy „drágán” dolgoztak, az 1905-ben és 1906-ban fellángoló arató- és céslősztrájkok idején az uradalmak és sztrájkoló helybeli munkások helyett mezőkövesdi summásokkal próbálkoztak vidékünkön is, sztrájkító szerepet szánva nekik. Erre próbálták figyelmeztetni őket az itteni nincstelenek a Világszabadság 1906. nov. 10-i számában megjelent kis írásukkal:

„Az ómorovica (Bács-Bodrog megye) földmunkások felkérlek a Borsod megyei, de különösen a mezőkövesdi és ennek szomszédos községbeli munkásokat, hogy az Ómorovica község határában elterülő Ungár József és fiai Béla, Pál, Imre, valamint Ungár Lajos tulajdonait képező pusztákra ne jöjjenek munkára, mert itt is van sok földmunkás. A nevezett földbirtokosokkal semmiféle szerződést ne kössenek előre, mert még nem tudják, hogy milyen termés lesz az elvetett gabonákból, hanem az országos kerületi szerződésekhez szorosan ragaszkodjanak.”

A könyv további lapjain Mezőkövesd I. világháború utáni történetével ismerkedhetünk meg. Alapos hozzáértéssel tárgyalják a szerzők a város gazdasági, társadalmi és politikai életét az ellenforradalmi kor-

szakban és a II. világháború alatt. Megállapítják, hogy „Mezőkövesd híre egyre nagyobb lesz, a matyók néprajzi különlegességei a Gyöngyösbokrotában idegen vidékeket hódítanak meg, az Aranyvonatban magyar ruhás lányok hozzák a szent korona mását. Ünnepi filléres vonatot indítanak már a szegedi szabadtéri játékokra, Gaál István főkántor földműves dalárdája országos versenyeket nyert, de (...) az alapvető problémák mégis megoldatlanok maradtak”.

Alapos változást csak az 1944. november 11-én bekövetkezett felszabadulás hozott, és nem is elsősorban az 1945 tavaszán megejtett földosztással, mert az a termőterület csekély volta miatt csak enyhítette, de nem számolta fel a község lakosságának a megélhetési gondját, hanem a termelőszövetkezetek lassan induló, de az 50-es évek dereka óta egyre jobban virágzó nagyüzemi gazdálkodásával.

A kitűnően összeállított történelmi rész szerkesztője Sárközi Zoltán kandidátus, szerzői pedig Arvai Józsefné, Bán József, Csendes András, Dancza Lajos, Juhász Sándor, Kápolnai Iván, Kiss Gyula, Pap János, Papp Zoltán, Pataki István, Sárközi Zoltán, Szilágyi János és Vinkovits Sándor.

A monográfia — nagyon okosan — külön részben foglalkozik a mezőkövesdi matyók antropológiai vizsgálatával, és miután megállapítja, hogy az antropológiai vizsgálatok adatai bizonyos értelemben pótolják a gyakori történelmi katasztrófák miatt megghiányosodott írásos forrásanyagot, kimondja, hogy „az antropológiai vizsgálatok eredményeképpen a mezőkövesdi parasztlakosság évszázadokra visszanyúló állandóságát és folytonosságát értelmesebben hangsúlyozhatják, mint ahogyan azt a történetkutatók teszik”. A kiváló szakdolgozat érdemes szerzője dr. Martos Gizella főorvos.

Ami a mezőkövesdi matyókról ország-világ előtt a legismertebb, a dús fantáziával megalkotott népviseletük és ragyogó színekben pompázó varrottasaik. Am a magyar néprajztudomány jeles kutatói, szakemberei ennél jóval többet láttak, vélték felismerni Mezőkövesd világában, és az elmúlt több mint száz év során Mezőkövesdet a néprajzi kutatásokban még bőségesen jelentkező „fehér foltok” ellenére a tudományosan legjobban feltárt területek közé emelték. Ezeknek a kutatásoknak az eredményeit igyekszik a monográfia néprajzi része valamivel több mint 300 oldalon közreadni. Foglalkoznak ezek a tanulmányok a matyó világ társadalmával, életével, népviseletével; a matyóföldi faluképpel, lakóházzal, istállókkal; a ház belsejével, bútortárával; a matyók mezőgazdaságával, állattartásával; a matyó himzéssel, lakodalommal, tájnyelvvél, hogy csak néhányat (de talán a legfontosabbakat) említsük azoknak a tárgyköröknek, amelyek közreadásával a szerkesztő Sándor István megpróbálta felvázolni azt a gazdag hagyományt, amelyet az végső kibomlásának utolsó fél évszázadában (1890 és 1940 között) produkált. A szerzők, akik az egyes dolgozatokat írták: Berze-Nagy János, Dajaszászné Mietz Vilma, Dala József, Fél Edit, Györffy István, Herkely Károly, Istvánffy Gyula, K. Csilléry Klára, Kóris Kálmán, Kresz Mária, Lajos Árpád, Lukács Gáspár, Morvay Judit, Sándor István, Szűcs Sándor, Takács Lajos, Tóth Lajos, Tóth Margit, Volly István és Zupkó Béla.

Összegezőképpen elmondhatjuk, hogy igen értékes és hasznos könyvnek tartjuk Mezőkövesd város monográfiáját, olyan összegező munkának, amelyet felépítésében, anyagelrendezésében, hitelességében a helytörténeti kutatások, város-, illetve falumonográfiák hazai művelői, szerkesztői is megszívlelhetnek.

PÉNOVÁTZ ANTAL

Szellemi életünk dokumentumai

ÉLETJEL MINIATÚRÓK

1. LÉVAY ENDRE: <i>ÚJ LELEKINDULÁS</i> (Tanulmány)	elfogyott
2. SAFRÁNY IMRE: (vallomás Vinkler Imre művészetéről)	elfogyott
3. DESI ABEL: <i>KORTARSAIM</i> (Versciklus)	elfogyott
4. KOLOZSI TIBOR: <i>ÖRTÜZ FENYÉBEN</i> (Szabadkai folyóiratok és könyvek)	4 dinár
5. BALAZS G. ARPAD: <i>BOLYONGÓ PALETTA</i> (Önéletrajz)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: <i>AZ ARNY ZARANDOKA</i> (Csáth Géza emléke)	4 dinár
7. LÉVAY ENDRE: <i>FELALOM UTAN</i> (Monodráma)	elfogyott
8. BURKUS VALERIA: <i>IBOLYA</i> (Ferenczi Ibi rivaldafényben)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: <i>A CSILLAGOS HOMLOKŰ</i> (Hangya András életútja)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: <i>A KULISSZAK VILÁGABAN</i> (Önéletrajz)	elfogyott
11. BARANYI KÁROLY: <i>IKAROSZ SZARNYAN</i> (Önéletrajz)	elfogyott
12. DÉR ZOLTÁN: <i>AZ ELSŐ MŰHELY</i> (Kosztolányi Dezső önképzőkori évei)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: <i>A TIZONNYOLC NYARFA</i> (Dokumentumriport)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: <i>MAGLYA</i> (Egy életrajz vajdasági fejezetei)	6 dinár
15. BARANYINE MARKOV ZLATA: <i>VERGŐDES</i> (Farkas Béla napjai)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: <i>A SZEN</i> (A mártír költő versei)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: <i>A BUJDOSÓ VISSZANEZ</i> (Önéletrajzi jegyzetek)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: „MERT VEN SZABADKA, ALDALAK...” (Emlékezés két életkorszakra)	7 dinár
19. FEHÉR FERENC: <i>SZABADKAI DIAKEVEIM</i> (A költő kibontakozásának első szakasza)	elfogyott
20. LANG ARPAD: <i>IDŐ ES MŰVESZET</i> (Aktivista írások)	6 dinár
21. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: <i>NEGYVENNEGY LEVÉL</i> (Költő családon belül)	9 dinár
22. DÉR ZOLTÁN: <i>A TUDÓS TANAR</i> (Toncs Gusztáv élete és munkássága)	15 dinár
23. KOLOZSI TIBOR: <i>ERZSEBETLAKTÓL A MAGLAJIG</i> (Kizur István forradalmi életútja)	22 dinár
24. PETKOVICS KÁLMÁN: <i>APRILISTÓL NOVEMBERIG</i> (Dokumentumriport)	15 dinár
25. URBAN JÁNOS: <i>HALALTEPETT ÉLET</i> (Bakos Kálmán, a forradalmár)	elfogyott

26. LÉVAY ENDRE: <i>EGY NEMZEDÉK ELINDUL</i> (A szabadkai fiatalok harcok éve — 1931—1940)	10 dinár
27. IVÁNYI ISTVAN: <i>VISSZAEMLEKEZÉSEIM ÉLETEM FOLYASARA</i> (Önéletrajz)	5 dinár
28. GAJDOS TIBOR: <i>A SZIKLAEMBER</i> (Matko Vuković életútja)	10 dinár
29. KAZMÉR ERNŐ: <i>LEVELEK SZIRMAI KAROLYHOZ</i>	8 dinár
30. PATÓ IMRE: <i>AZ OSZTÁLYHARCOS</i> (Simokovich Rókus élete és naplója)	12 dinár
31. KENYERES KOVÁCS MARTA: <i>RÉGI NÓTA, HÍRES NÓTA . . .</i> (Arnold György, Gaál Ferenc és Lányi Ernő munkássága)	15 dinár

ÉLETJEL KÖNYVEK

1. CSEPE IMRE: <i>HATÁRDOMB</i> (Vallomások)	elfogyott
2. KOLOZSI TIBOR: <i>SZABADKAI SAJTÓ (1848—1919)</i>	100 dinár
3. PALINKÁS JÓZSEF: <i>SZABADKA NÉPOKTATÁSA (1678—1918)</i>	elfogyott
4. LATAK ISTVAN: <i>VASKOSZORÚ</i> (Lírai emlékezések)	15 dinár
5. CSATH GÉZA: <i>IRÁSOK AZ ÉLET JÓ ÉS ROSSZ DOLGAIRÓL</i> (Kritikák, cikkek, karcolatok)	30 dinár
6. SZEKERES LASZLÓ: <i>SZABADKAI HELYNEVEK</i> (Helytörténeti kézikönyv)	elfogyott
7. GAJDOS TIBOR: <i>EMLEKVÁR</i> (Regény)	15 dinár
8. VIRÁG AGNES: <i>SKARLAT VIRÁG</i> (Versek)	8 dinár
9. PETKOVICS KÁLMÁN: <i>A KÉRDŐJELES EMBER</i> (Dokumentumriport)	elfogyott
10. LACZKÓ ANTAL: <i>VASASRAPSZÓDIA</i> (Versek)	elfogyott
11. LŐRINC PÉTER: <i>BÁCSKAI POLGARI POLITIKAI ELMELET</i> (1880—1920)	40 dinár
12. Dr. GYÖRE KORNÉL: <i>SZABADKA TELEPÜLÉSKEPE</i> (Városmorfológiai tanulmány)	elfogyott
13. <i>NAPPALOK HORGONYA</i> (Válogatás a Rukovet munkatársainak írásaiból)	40 dinár
14. GARAI BELA: <i>FESTETT VILÁG</i> (Színeszék és szerepek)	80 dinár

E kiadványok a főnti áron a szabadka. Veljko Vlahović Munkásegyetemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15) rendelhetők meg személyesen vagy utánvétellel, bolti áron viszont a Forum szabadkai könyvkereskedésében (Boris Kidrič u. 8.) kaphatók.